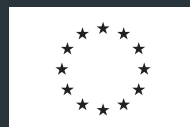

Avropa İttifaqının Azərbaycanın Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonuna Dəstəyi

Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonunda meyvə və tərəvəz sektorunda dəyər zəncirinin təhlili

LERİK RAYONUNDA ALMA VƏ KARTOF MƏHSULLARININ DƏYƏR ZƏNCİRİ

Avropa İttifaqı
tərəfindən maliyyələşdirilir

WEglobal

Layihə WEglobal və onun
konsorsium tərəfdaşları
tərəfindən həyata keçirilir

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	2
QISALTMALAR	3
GİRİŞ	4
1. METODOLOGİYA	5
2. LERİK RAYONU	7
2.1. Rayonun sosial-iqtisadi inkişafı	8
3. ALMA VƏ KARTOF MƏHSULLARININ DƏYƏR ZƏNCİRİ	18
3.1. Alma.....	18
3.1.1. Təchizat.....	19
3.1.2. İstehsal imkanları.....	23
3.1.3. Məhsul yığımı və yığımdan sonrakı mərhələ.....	26
3.1.4. Bazarlar və ticarətçilər	28
3.1.5. Marketing və satış.....	34
3.1.6. Biznes mühiti	39
3.2. Kartof	40
3.2.1. Təchizat.....	42
3.2.2. İstehsal imkanları.....	43
3.2.3. Məhsul yığımı və yığımdan sonrakı mərhələ.....	44
3.2.4. Bazarlar və ticarətçilər	45
3.2.5. Marketing və satışlar.....	48
3.2.6. Biznes mühiti	51
4. ƏTRAF MÜHİT VƏ İQLİM DƏYİŞİKLİYİ	54
5. ALMA DƏYƏR ZƏNCİRİNİN GZİT (SWOT) TƏHLİLİ	58
5.1. Nəticə və tövsiyələr	59
6. KARTOF DƏYƏR ZƏNCİRİNİN GZİT (SWOT) TƏHLİLİ	61
6.1. Nəticə və tövsiyələr	62
Əlavələr	63

ÖN SÖZ

Biz Lerik Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısına və məsul işçilərinə, RİH-in inzibati ərazi dairəsi üzrə kənd və bələdiyyə nümayəndələrinə minnətdarlığımızı bildiririk.

Həmçinin, biz İqtisadiyyat Nazirliyinin regional idarələrinə, o cümlədən Lənkəran Regional Bölməsinə, Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin KOB İnkişaf Mərkəzinə minnətdarlığımızı bildiririk. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin region və rayon təşkilatlarının dəstəyi əvəzsiz olmuşdur. Bura Lənkəran Regional Təlim Mərkəzi və Lerik Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzi daxildir. Bundan əlavə, Lerik Rayon Statistika İdarəsi Layihə komandasına öz dəstəyini göstərmişdir. Bu dəstək təhlillərin, sorğuların, müsahibələrin, sahə səfərlərinin və müşahidələrin aparılmasında mühüm rol oynayıb. Həmçinin, komandaya hədəf qrupları ilə müzakirələrin təşkilində və hesabatın yazılması üçün məlumatların toplanmasında yardım göstərilmişdir.

Bu təkmilləşdirilmiş hesabat "EU4Lankaran" layihəsinin Komanda rəhbəri Tara Şərafudiinin nəzarəti altında hazırlanmışdır. Hesabat, Beynəlxalq Baş Ekspert cənab Yaçək Vesierski, Baş Milli Ekspertlər Anar Hətəmov və Anar İlyasov və Kiçik Milli Ekspert Emil Korçiyev tərəfindən hazırlanmışdır.

Fevral 2024

"EU4Lankaran" Layihə Komandası

QISALTMALAR

AKİA	Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi
AMX	Aqrar Məsləhət Xidməti
AİM	Aqrar İnnovasiya Mərkəzi
Al	Avropa İttifaqı
AXA	Aqrar Xidmətlər Agentliyi
ATM	Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi
ADAU	Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
AQTA	Azərbaycan Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi
ASF	Aqrar Sığorta Fondu
ATT	"Aqrar Tədarük və Təchizat" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
BMTB ETİ	Bitki Mühafizəsi və Texniki Bitkilər Elmi-Tədqiqat İnstitutu
LDU	Lənkəran Dövlət Universiteti
ASŞ	Aqrar Subsidiya Şurası
DAİM	Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzi
ETİ	Elmi Tədqiqatlar İnstitutu
EKTİS	Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemi
İN	İqtisadiyyat Nazirliyi
SİF	Sahibkarlığın İnkişafı Fondu
KOBİA	Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi
KTN	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
RTM	Regional Təlim Mərkəzi
KOB	Kiçik və orta biznes
AzStat	Dövlət Statistika Komitəsi
TETİ	Tərəvəzçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu
MST	Meliorasiya və Su Təsərrüfatı
MÇETİ	Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi Tədqiqat İnstitutu
ƏƏSMN	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi

GİRİŞ

Azərbaycanın Lənkəran-Astara iqtisadi rayonuna daxil olan Lerik rayonu özünün kənd təsərrüfatı potensialı, müqayisəli üstünlüyü, coğrafi mövqeyinə görə fərqlənən ərazilərdən biridir. Əsasən dağlıq relyefdə yerləşən rayonun əhalisinin əsas məşğuliyyəti və gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatıdır. Regionların qeyri-neft və kənd təsərrüfatı daxil olmaqla sosial-iqtisadi sektorunun inkişafı ilə əlaqədar qəbul olunmuş dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər rayonun sosial-iqtisadi, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Lakin, adambaşına düşən məhsul və gəlir, əsas kapitalla investisiya, kredit qoyuluşları və digər iqtisadi göstəricilərin regiona daxil olan digər inzibati rayonlarla müqayisəli təhlili rayonda mövcud inkişaf səviyyəsinin onun potensial imkanları, o cümlədən coğrafi mövqeyi, torpaq-iqlim şəraiti, əmək resursları, əhalinin ənənəvi istehsal verdişləri ilə müqayisədə arzuolunan səviyyədə olmadığını deməyə əsas verir.

Alma və kartof istehsalı rayon əhalisinin gəlirlərinin artırılması və bütövlükdə rayonun kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün ənənəvi və perspektivli sahələrdir. Aparılmış təhlillər göstərir ki, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonuna daxil olan inzibati rayonlar üzrə alma bağlarının 53,0 %-i, kartof üzrə əkin sahəsinin 14,9%-i Lerik rayonun payına düşdüyü halda, burada almanın yalnız 24,1 %-i, kartofun isə 8,1 %-i istehsal olunur. İstehsalçıların dəyər zəncirində hər iki məhsul üzrə gəlir payı yetərli səviyyədə deyil.

Tədqiqatın məqsədi Lerik rayonunda alma və kartof məhsullarının dəyər zəncirinin həlqələri üzrə gəlir strukturunda istehsalçıların payının artırılması məqsədilə güclü və zəif tərəflərin, imkan və perspektivlərin araşdırılması, müasir və rəqabətədözümlü dəyər zəncirlərinin inkişafı üçün təkliflərin verilməsidir. Hesabatda alma və kartof məhsullarının istehsalının, o cümlədən xərclər, istehsal, məhsul yığımı və məhsul yığımından sonrakı mərhələ, bazarlar və ticarətçilər, marketing və satış, logistika və biznes mühiti daxil olmaqla hər iki məhsulun dəyər zəncirinin bütün həlqələri üzrə rayon iqtisadiyyatındakı rolu təhlil edilib. Nəticələr çıxarılmış, habelə qərarverici və dəyər zəncirinin maraqlı tərəfləri üçün tövsiyələr verilmişdir.

1. METODOLOGİYA

Tədqiqat prosesi masaüstü təhlil, sorğular, müsahibələr, sahə səfərləri və müşahidələri, hədəf qrupları üzrə müzakirələri və əldə olunmuş məlumatların və nəticələrin istifadə edilməsini əhatə edir.

Masa təhlili: Tədqiqatın aparılmasında aşağıda qeyd olunan qurumların nəşrləri və məlumatları əsas məlumat mənbələri kimi istifadə olunmuşdur:

- *Beynəlxalq təşkilatların (FAO, UNDP) və Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi müvafiq layihələrə dair hesabatları*
- *Sosial-iqtisadi, regional, eləcə də sektorlar üzrə qəbul olunmuş Dövlət Proqramları və bu sənədlər çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər;*
- *İqtisadiyyat Nazirliyi və onun qurumları: Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, Nazirliyin Lənkəran Regional Bölməsi, Lənkəran Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Mərkəzinin məlumatları və hesabatları;*
- *Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və onun tabeliyində olan qurumlar: Lerik Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzi; Lənkəran Regional Təlim Mərkəzi; Fermerlər, assosiasiyalar və kooperativlərlə iş şöbəsi; Bitkiçiliyin təşkili və monitoring şöbəsi; İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi və elektron idarəetmə şöbəsi; Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi; Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi; Tərəvəzçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu; Meyvəçilik və*
- *Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu; Aqrar İnnovasiya Mərkəzi; Dövlət Toxum Fondu; Azərbaycan Dövlət Kənd təsərrüfatı Universiteti və digər qurumların hesabat və məlumatları;*
- *Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumat və hesabatları;*
- *Lerik rayon İcra Hakimiyyətinin məlumatları;*
- *Mərkəzi Bank və regionda fəaliyyət göstərən bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının hesabatları və məlumatları;*
- *Dövlət Statistika Komitəsinin və onun Lerik rayon şöbəsinin məlumatları;*
- *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Lənkəran Regional Bölməsinin məlumatları;*
- *İqtisadi İslahatlar və Kommunikasiya Mərkəzinin hesabatları;*
- *Azərbaycan Meyvə və Tərəvəz İxracatçıları Assosiasiyası İctimai Birliyinin məlumatları və s.*

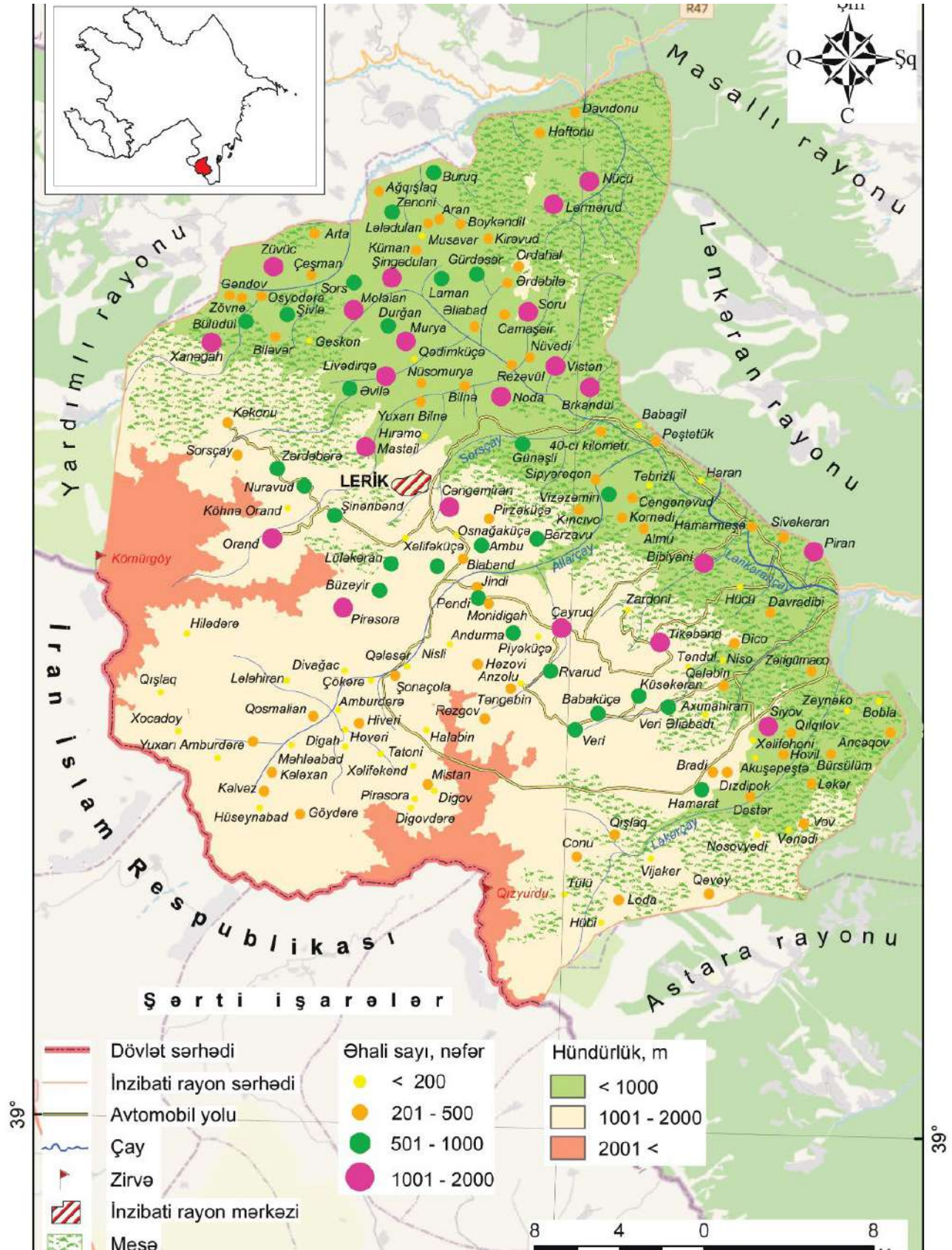
Sorğular və müşahidələr: Lerik rayonunda istehsal olunan alma və kartof məhsullarının dəyər zəncirinin həlqələri boyunca bütün maraqlı tərəflərin, o cümlədən kənd təsərrüfatı istehsalçıların, təchizatçıların, emalçıların, alıcıların, ticarət vasitəçilərinin və digər bütün maraqlı tərəflərin söhrəyə cəlb edilməsi, habelə sahə səfərləri çərçivəsində əldə olunan məlumatlar da tədqiqat işinin metodoloji əsasını təşkil edir. Sorğunun sualları dəyər zəncirində məhsulun istehsal prosesindən istehlakçıya doğru hərəkətində qiymət, bazara çıxış, rəqabət, maliyyə resurslarına çıxış, istehsalçıların bu prosesə hazırlıq səviyyəsi, təsərrüfatın ölçüsü və məhsuldarlıq qabiliyyəti, torpaq-iqlim şəraitinin uyğunluğu, toxumlar,

əkin materialları və texniki resurslarla təchizat, tətbiq olunan istehsal metodları, məhsulun keyfiyyəti və brendi, qablaşdırma, etiketləmə, bitki mühafizə vasitələri və mineral gübrələrlə təchizat, aqrar məsləhət xidmətlərinə çıxış, dəyər zəncirində gender amili, imkanlar və perspektivlərə dair məsələləri əhatə etmişdir.

Hədəf qrup müzakirələri: Yerli Hakimiyyəti orqanı, İqtisadiyyat Nazirliyi Lənkəran Bölməsi, Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Lənkəran Regional Təlim Mərkəzinin, Lerik Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzinin, Dövlət Statistika Komitəsinin Lerik rayon idarəsinin, kiçik, orta və irihəmcili alma və kartof istehsalçılarının, alıcıların, ticarət vasitəçilərinin və digər maraqlı tərəflərin iştirakı ilə keçirilən hədəf qrupları müzakirələrdən əldə olunan nəticələr, o cümlədən GZİT (SWOT) təhlilinin nəticələrindən istifadə olunmuşdur.

Məlumatların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi: rəsmi statistikanın və sahə sorğu-müşahidələrinin çarpaz yoxlanılmasına əsaslanan masa üstü təhlil; fokus qrup müzakirələrində əldə edilən məlumatlar, görüşlər zamanı edilən qeydlərlə çarpaz yoxlama yolu ilə aydınlaşdırılmışdır. Bu, kənarlaşmalar və uyğunsuzluqları müəyyənləşdirməyə və aradan qaldırmağa imkan vermişdir.

2. LERİK RAYONU

2.1. Rayonun sosial-iqtisadi inkişafı

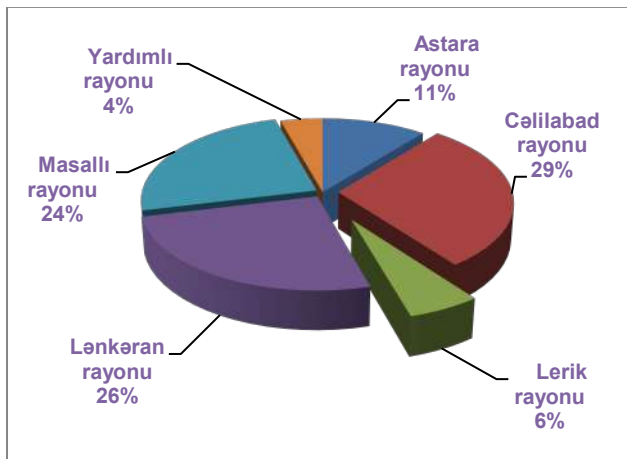
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonuna daxil olan Lerik rayonunun ərazisi 1,08 min kvadrat kilometrdir. 01 yanvar 2022-ci il tarixli əhalinin siyahıyaalınması statistikasına görə rayonu əhalisi 87,3 min nəfər, 1 kvadrat kilometrə düşən əhalinin sayı isə 81 nəfər təşkil etmiş və rayon əhalinin 10%-inin Lerik şəhərində, 90 faizinin isə kənd yerlərində yaşadığı təsbit edilmişdir. Azərbaycanın uzunömürlülər diyarı kimi xarakterizə olunan rayonda 2021-ci ildə əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən təbii artım 8,4 nəfər olmuşdur. Təbii artımın yüksək olması əmək tutumlu kənd təsərrüfatı sahələrində az xərclə məhsul istehsalına əlverişli zəmin yaradır. Əhalinin yaş qrupları strukturuna nəzər saldıqda məlum olur ki, 16-64 yaş arasında olan əhalinin payı 68,7%-dir ki, bu da eyni zamanda, əmək tutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsini şərtləndirir.

Rayonda yaşayış məntəqələrinin sayı 162-dir. Meşə sahəsi 40320 hektardır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 52568 hektardır və ya ümumi torpaq sahəsinin 53,3%-ni təşkil edir. Torpaq islahatı nəticəsində 13500 ailəyə ümumilikdə 13801 hektar torpaq payı verilmişdir ki, bu da orta hesabla bir ailəyə 1,02 hektar torpaq sahəsi deməkdir.

Rayonda sosial-iqtisadi və qeyri-neft sahələrinin inkişafı ilə bağlı dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına, əhalinin rifah halının yüksəldilməsinə yönəlmişdir. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" çərçivəsində 56 km-lik Lənkəran – Lerik və 22 km-lik Lerik – Şinəbənd –Orand–Nuravud–Zərdəbəre avtomobil yolu inşa edilmişdir, habelə 2,5 km-lik Blaband –Monidigah və 1,5 km-lik Lüləkəran avtomobil yoluna asfalt örtüyü döşənmişdir.

Lerik əsasən dağlıq relyefdə yerləşən və heç bir sənaye ocağı olmayan rayon olduğundan burada əhalinin əsas məşğuliyyət və gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatıdır. Lənkəran-Astara regionu üzrə 2021-ci ildə istehsal olunan məhsulun inzibati rayonlar üzrə quruluşuna nəzər saldıqda məlum olur ki, ümumilikdə rayonda 1989,7 milyon manat dəyərində məhsul istehsal olunmuşdur. Bu məhsulun 6%-i (və ya 116,6 milyon manatı) Lerik rayonunun, 4%-i Yardımlı, 11%-i Astara, 24%-i Masallı, 26%-i Lənkəran rayonunun, 29%-i Cəlilabad rayonunun payına düşmüşdür. (Qrafik 1).

Qrafik 1. Lənkəran-Astara regionunun ümumi məhsulunun quruluşu, 2021-ci il

Mənbə: www.stat.gov.az

2022-ci il yanvarın 1-nə olan məlumata görə rayon üzrə kapital qoyuluşunun həcmi 2899,1 manat və ya region üzrə ümumi investisiyanın 1,91 faizini təşkil etmişdir. Sahibkarlara dövlət dəstəyi tədbirləri çərçivəsində İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr regionun, o cümlədən Lerik rayonunun iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda* Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr

Göstəricilər	Cəmi	Astara	Cəlilabad	Lənkəran	Lerik	Masallı	Yardımlı
Maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin sayı	413	110	57	97	87	52	10
%	100	26,6	13,8	23,5	21,1	12,6	2,4
Verilmiş güzəştli kreditlərin məbləği, 1000 AZN	9964	3285	1907	2116	1308	1184	164
%	100	33,0	19,1	21,2	13,1	11,9	1,6
Yaradılmış iş yerlərinin sayı	280	86	27	68	66	28	5
%	100	30,7	9,6	24,3	23,6	10,0	1,8
Layihənin orta dəyəri	2412,6	2986,4	3345,6	2181,4	1503,4	2276,9	1640,0

Mənbə: Regionların sosial-iqtisadi inkişafı, Statistik məcmuə. Bakı, 2023

Regionda 2019-2023-cü illərdə Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən layihələrin sayı 413 olub ki, bunun da 87-si və ya 21,1 faizi Lerik rayonunun payına düşür. Güzəştli kreditlərin rayon üzrə payı 13,1%, yaradılmış iş yerlərinin sayı isə 23,6% təşkil etmişdir. Bu layihələrin hesablanmış orta dəyəri ən az Lerik rayonu üzrə qeydə alınmışdır ki, bu da 1503.4 AZN təşkil edir. Bu göstərici region üzrə 2412,6 manat, Astarada 2986,4 manat, Cəlilabadda 3345,6 manat, Lənkəranda 2181,4 manat, Masallıda 2276,9 manat, Yardımlıda 1640 manat olub.

Lerik rayonunda investisiyaların aşağı səviyyədə olmasının əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- Az sayda kapital tutumlu layihələr və ya müraciətlər;
- Kənd təsərrüfatı sistemində kiçik təsərrüfatların üstünlük təşkil etməsi;
- Kredit təşkilatları üçün regionda yüksək kredit riski;
- Rayonda bank filiallarının olmaması.

İnvestisiyaların cəlb olunduğu sahələr aşağıdakı kimi idi:

- Astara: heyvandarlıq, arıçılıq, bağçılıq və balıqçılıq
- Cəlilabad: heyvandarlıq, kartofçuluq, bağçılıq, əkinçilik, tərəvəzçilik, quşçuluq və arıçılıq
- Lənkəran: heyvandarlıq, quşçuluq, arıçılıq, bitkiçilik, bağçılıq, əkinçilik, dekorativ tingçilik, istixana tərəvəzçilik və balıqçılıq, süd emalı
- Lerik: heyvandarlıq və arıçılıq

- Masallı: heyvandarlıq, arıçılıq, quşçuluq, bağçılıq, istixana şəraitində əkinçilik və tərəvəzçilik
- Yardımlı: heyvandarlıq və arıçılıq

Bağçılıq və kartofçuluğun inkişafı Lerik rayonu üçün mühüm sahələrdir, bu dəyər zəncirləri üzrə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi rayonun inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir suvarma sistemlərinin, anbarların tikintisi və mini emal mərkəzlərinin istifadəyə verilməsi müsbət kumulyativ təsir göstərəcək.

Dövlətin kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində rayonda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına subsidiyalar və güzəştli kreditlər verilir. 2019-2022-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi tərəfindən Lerik rayonunda heyvandarlığın inkişafı üçün 1 milyon 169,5 min manat, arıçılığın inkişafı üçün isə 1 milyon 426 min manat güzəştli kreditlər verilmişdir. Bundan əlavə, rayonda fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün aşağıdakı dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçirilib:

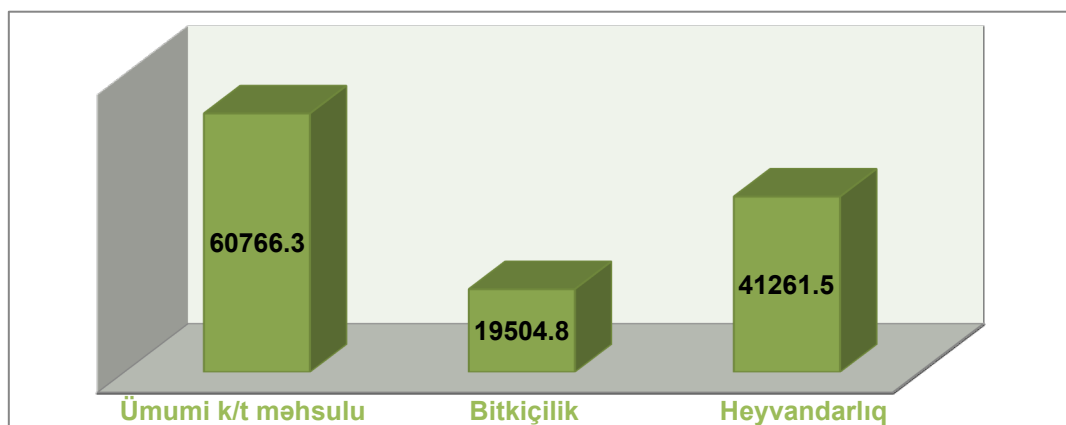
- 2099 kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçısına 2,88 min hektar sahədə becərdikləri əkin və çoxillik bitkilərə görə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 612,8 min manat məbləğində əkin subsidiyası verilmişdir;
- Süni mayalanma yolu ilə alınmış 540 baş buzov üçün 280 heyvan sahibinə 54 min manat məbləğində heyvandarlıq subsidiyaları verilmişdir;
- 819 nəfər arıçıya 18895 arı ailəsinə görə ümumilikdə 188,950 manat məbləğində subsidiya ödənilmişdir.

Fermerlərin gübrə və pestisidlərə olan tələbatını ödəmək üçün "Aqroservis" ASC tərəfindən güzəştli qiymətlərlə 126,5 ton gübrə və 242,8 l kq pestisid satışı həyata keçirilib.

Sahibkarlara 177 min manat kredit və 36 texniki avadanlığın alınması üçün 238 min 900 manat məbləğində güzəşt vəsaiti ayrılmışdır. Lerik rayonunda ümumilikdə 182 ədəd texnika dövlət qeydiyyatındadır. Onlardan 33-ü 01.01.2022-ci ildən 30.12.2022-ci il tarixinədək qeydiyyatdan keçib. Bundan əlavə, 132 ədəd texnika dövlət texniki baxışına təqdim edilib.

Rayon iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən kənd təsərrüfatında 2021-ci ildə 60766,3 manatlıq məhsul istehsal edilmişdir ki, bu da rayon üzrə ümumi məhsulun 52,1 faizini təşkil edir (Qrafik 2).

Qrafik 2. Lerik rayonunda ümumi kənd təsərrüfatı məhsulu, (1000 AZN)

Mənbə: www.stat.gov.az

Qrafik 2-dən göründüyü kimi, istehsal olunan ümumi kənd təsərrüfatı məhsulunun (60766,3 manat) 41262,5 manatı (67,9 %-i) heyvandarlığın, 19504,8 manatı (32,1 %) bitkiçiliyin payına düşür.

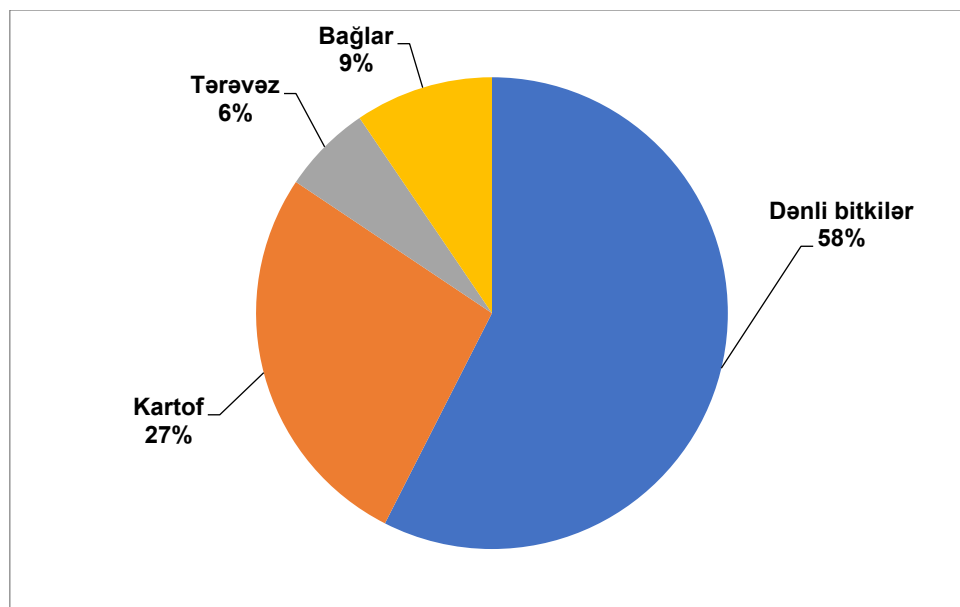
2022-ci ildə 2864 hektar sahə becərilmiş, 6760 ton taxıl istehsal edilmişdir. Hər hektardan orta məhsuldarlıq 2,36 ton olub. Bunlardan 1537 hektardan 22286,5 ton kartof, 45 hektardan 584,3 ton sarımsaq, 200 hektardan 2578 ton soğan, 28,5 hektardan 369,1 ton kələm, 30 hektardan 387 ton xiyar və 39,5 hektardan 517,5 ton pomidor istehsal edilmişdir.

İribuynuzlu mal-qara 2021-ci ilə müqayisədə 356 baş az - 38611 olmuşdur. Qoyun və keçilərin sayı 77807 baş olmuşdur ki, bu da 2021-ci ilə müqayisədə 34347 baş azdır. Fermer təsərrüfatlarında 2021-ci ilə müqayisədə mal əti istehsalı 4141,0 ton artaraq 9632,4 təşkil etmişdir. Südün istehsal həcmi əvvəlki ilə nisbətən 59.5 ton artaraq 24020,7-ə çatmışdır. Ümumilikdə 7930 min ədəd yumurta istehsal edilmişdir ki, bu da 2021-ci ilə müqayisədə 480 min ədəd çoxdur. İstehsal olunmuş yunun həcmi azalaraq 86,7 ton təşkil etmişdir ki, bu da 2021-ci ilə müqayisədə 31,7 ton az deməkdir. Bu onu göstərir ki, nəinki rayonda və regionda, bütövlükdə ölkədə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları arasında heyvandarlığın dəyəri artmaqdadır. Bu tendensiyanı aşağıdakılarla əlaqələndirmək olar:

- Heyvandarlıq məhsullarına bazar tələbinin yüksək olması;
- Bitkiçiliklə müqayisədə heyvandarlığın daha aşağı risk vəd etməsi;
- Riskin aşağı olması ilə əlaqədar bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının bu sahəyə daha çox maraq göstərməsi.

Əkin sahələrinin 58,0%-i dənli və paxlalı bitkilər, 27%-i kartof, 9%-i bağlar, 6%-ni isə tərəvəz təşkil etmişdir (Qrafik 3).

Qrafik 3. 2021-ci ildə Lerik rayonunda əkin sahələrinin quruluşu

Mənbə: www.stat.gov.az

Təhlillər göstərir ki, bütün ölkədə olduğu kimi, dənli bitkilər üstünlük təşkil edən və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən bitkilərdir. Mexanizasiya səviyyəsinin yüksək olması səbəbindən əmək məsrəflərinin aşağı olması, az miqdarda suya olan tələbat və əsasən, payız və yay kimi kənd təsərrüfatının aşağı

məhsuldarlıq mövsümündə suya yaranan tələbat bu məhsulun populyar olmasının səbəbidir.

Cədvəl 2. Lerik rayonunda əkin sahələrinin dinamikası, ha

Bitkilər	2015	2019	2020	2021	2015-ci ilə müqayisədə 2021-ci il, %-lə
Dənli və paxlalı bitkilər	1514	3226	3038	3218	212,5
Payızlıq və yazlıq buğda	1184	2782	2595	2721	229,8
Kartof	1297	1422	1446	1505	116,0
Tərəvəz	295	314	322	343	116,3
Bağlar və giləmeyvə təsərrüfatları	474	529	530	531	112,0

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəldən göründüyü kimi 2021-ci ildə rayonda dənli bitkilərin əkin sahəsi 2015-ci ilə müqayisədə 112,5%, payızlıq və yazlıq buğda 129,8%, kartof 16,0%, tərəvəz 16,3%, meyvə bağları və giləmeyvə 12,0% artmışdır.

Təhlillər göstərir ki, kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqi istiqamətində müəyyən işlər görülsə də, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasında əkin sahələrinin genişləndirilməsi əsas rol oynamışdır. Lakin məhsuldarlıq düz mütənasib olmamışdır. Taxıl və paxlalı bitkilərin əkin sahəsi 112,6 faiz genişlənsə də məhsuldarlıq 15,3 faiz artmışdır. Bununla belə, kartof, meyvə və tərəvəzin məhsuldarlığı aşağı düşmüşdür.

Məhsuldarlıq xarici və daxili amillərlə bağlıdır, məsələn:

- İqlim dəyişikliyi, subsidiyalar, güzəştli kreditlər, xammal təchizatı xarici amillərdir
- Daxili amillərə fermerlərin dəyər zəncirinin bütün həlqələri, xüsusən də əkin, istehsal, saxlama və marketing mərhələləri üzrə innovativ bilik və bacarıqları daxildir.

Lerikdə və bütövlükdə regionda kənd təsərrüfatı sektorunun əsas zəif tərəfi fermerlər üçün yaxşı məsləhət xidmətlərinin olmamasıdır. Mütəxəssis, xüsusilə də aqronom sarıdan kəskin çatışmazlıq mövcuddur. Əlçatan məsləhət xidmətləri (AMX) fermerlərin gəlirlərini və ailələrinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün yeni bilik və ideyaların tətbiqinə imkan verir. Öz ixtiyarında qalan kənd təsərrüfatı istehsalçıların öz gəlir və rəqabət qabiliyyətlərini artırmaq üçün tələb olunan dəstək və xidmətlərə çıxışı məhduddur. Məsləhət xidmətləri və onların gözləntilərinə uyğunlaşdırılmış təlimlər onları problemlərinin həlli üçün lazım olan bilik və məlumatlarla təmin edir. Hazırda Lənkəran-Astara bölgəsində aqrar məsləhət xidmətləri dövlət və özəl sektor tərəfindən həyata keçirilir. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda AMX-nin həyata keçirilməsi ilə məşğul olan qurumlar aşağıdakı diaqram 1-də göstərilmişdir. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı üzrə əlavə məsləhət xidmətlərinin göstərilməsinə ehtiyac var. Lerik rayonunun relyefi, fermerlərin torpaq sahəsinin məhdud olması və bununla da gəlirlərinin aşağı olması səbəbindən özəl məsləhət xidmətlərinin cəlb edilməsi çətinləşir.

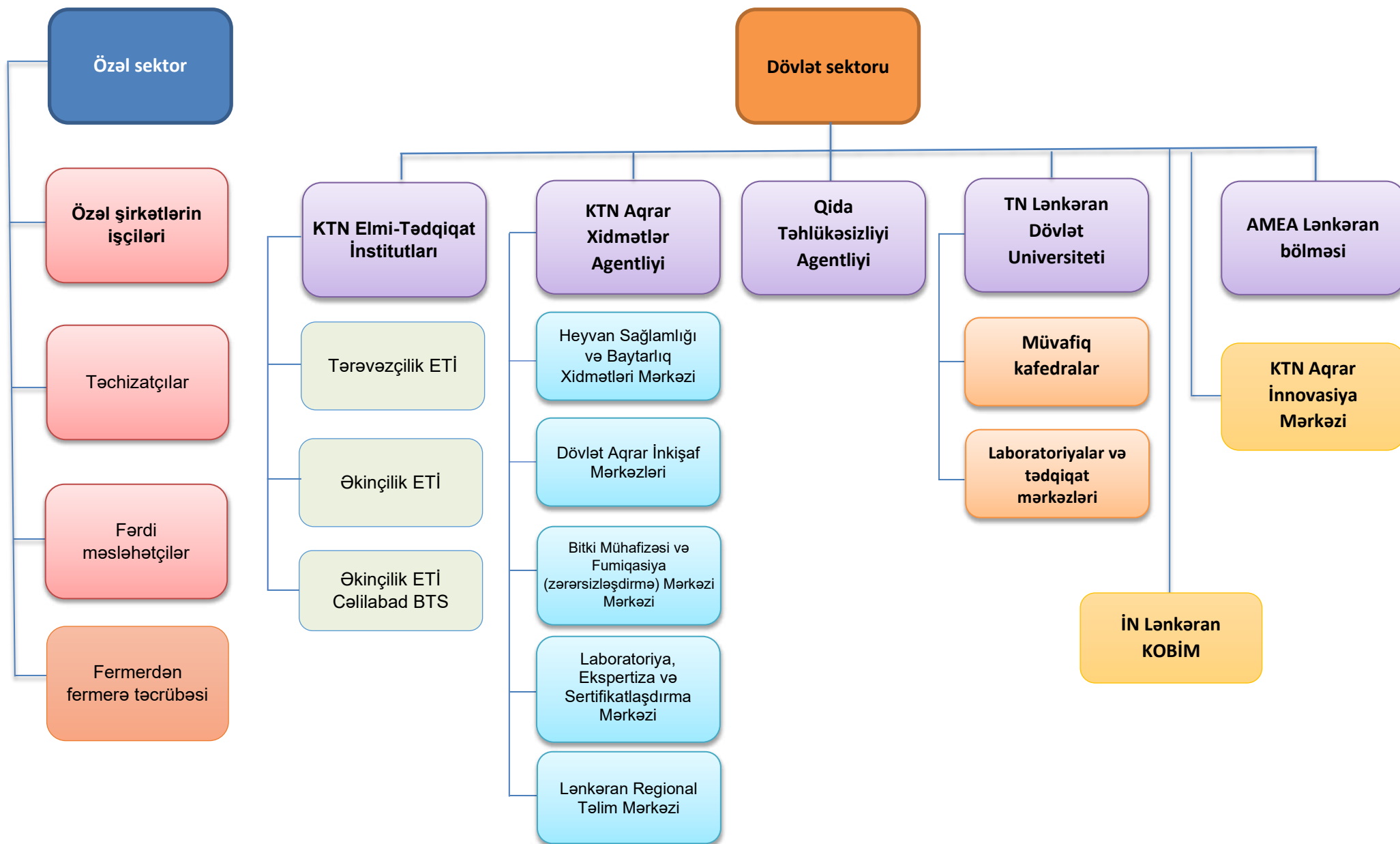
AMX-nin əsas məsuliyyəti dövlət sektorunun, xüsusilə də Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzinin (DAİM) üzərinə düşür. Lakin DAİM-in potensial imkanları, kadr bazası, eləcə də

subsidiyaların verilməsi ilə bağlı çoxsaylı funksiyaları onun rayondakı bütün fermerlərin tələbatını adekvat şəkildə ödəməyə imkan vermir. Lənkəran-Astara İqtisadi rayonunda Astara, Cəlilabad, Masallı, Lənkəran, Lerik və Yardımlı rayonları üzrə ümumilikdə altı DAİM fəaliyyət göstərir. Onlar kənd təsərrüfatı siyasətinin həyata keçirilməsini, dövlət xidmətlərinin vahid və əlaqələndirilmiş şəkildə təşkili və icrasını həyata keçirirlər. Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzləri fermerlərin faydalı imkan və subsidiyalardan istifadə edə bilmələri üçün kənd təsərrüfatına dəstək tədbirləri üzrə məsuldurlar. Onlar kənd təsərrüfatı ilə bağlı məsələlərin həlli üçün rayon icra hakimiyyətləri ilə əməkdaşlıq edirlər. Onlar yerli istehsalçıları dəstəkləmək, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları və emalçılarına “bir pəncərə” prinsipi əsasında aqroxidmətlər, aqrokimyəvi, informasiya, məsləhət və digər xidmətlərin göstərilməsi üzrə məsuliyyət daşıyırlar.

Onlar Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin bölgələrdəki digər bölmələrinin fəaliyyətini əlaqələndirirlər. Onlar bitkiçilik və heyvandarlığın intensiv inkişafını təmin etməli, yeni texnika və texnologiyaların, innovativ üsulların tətbiqi ilə bağlı təkliflər verməlidirlər. Onlar həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı müəssisələrinin yaradılması və yenidən qurulmasını təklif etməli, onların fəaliyyətinə dəstək verməlidirlər. Mərkəzlər kənd təsərrüfatı torpaqlarından səmərəli istifadəsini, torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını, münbitliyin bərpasını və mühafizəsini təmin etməlidirlər. Onlar kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dəstək üçün koordinasiya şuralarının yaradılması və fəaliyyət göstərməsinə dəstək olmağı təklif edirlər.

Bu mərkəzlər Aqrar Xidmətlər Agentliyinin (AXA) nəzdində fəaliyyət göstərir. Agentliyin əsas hədəfi heyvanların sağlamlığının təmin edilməsi, heyvandarlıqda məhsuldarlığın artırılması və bitki sağlamlığı üçün fitosanitar, o cümlədən aqrokimyəvi xidmətlərdir. Onlar toxumçuluğun idarə edilməsi və toxumçuluğa dövlət nəzarəti, o cümlədən innovasiyalar, onların texniki vəziyyəti və istismarı daxil olmaqla kənd təsərrüfatı texnikasınalarına cavabdehdirlər.

Diagram 1: Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonunda aqrar məsləhətlər xidmətlərinin strukturu

Agentlik baytarlıq, fitosanitariya, seleksiya nailiyyətlərinin qeydiyyatı, toxumçuluq, texniki nəzarət sahələrində 53 xidmət həyata keçirir. Aqrar Xidmət Agentliyi tərəfindən göstərilən xidmətlər aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (Cədvəl 3).

Cədvəl 3. Aqrar Xidmətlər Agentliyi tərəfindən göstərilən xidmətlər

HEYVAN SAĞLAMLIĞI VƏ BAYTARLIQ XİDMƏTLƏRİ	BİTKİ MÜHAFİZƏSİ VƏ FUMİQASIYA XİDMƏTLƏRİ	DÖVLƏT TEKNİKİ NƏZARƏT XİDMƏTLƏRİ	LABORATORİYA, EKSPERTİZA VƏ SERTİFİKATLAŞDIRMA XİDMƏTLƏRİ
1. Yoluxucu xəstəliklərin müalicəsi (ödənişli) 2. Baytarlıq təbabəti epizootiya sahəsində məlumat və məsləhətlərin verilməsi (ödənişsiz) 3. Profilaktik dezinfeksiya, dezinseksiya və deratizasiya tədbirləri (ödənişli) 4. Qan-parazitar xəstəliklərin və helmintozların aradan qaldırılması üçün profilaktik tədbirlər (ödənişli) 5. Epizootiyaya qarşı profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi (ödənişsiz) 6. Ölü heyvandan patoloji materialların götürülməsi (ödənişli) 7. Heyvanların qeyri-infeksiyon xəstəliklərinin müalicəsi (ödənişli) Cəmi: 7 xidmət	1. Fumiqasiya xidmətləri (ödənişli) 2. Bitkilərdə zərərvericilər və xəstəliklərin müəyyən edilməsi (ödənişsiz) 3. Bitki xəstəlikləri və zərərvericilərinə qarşı bitki mühafizəsi tədbirlərinin aparılması (ödənişsiz) Cəmi: 3 xidmət	1. Traktor və digər motorlu nəqliyyat vasitələrini idarə etmək üçün imtahanların götürülməsi və sürücülük vəsiqəsinin verilməsi (ödənişli) 2. Traktor və digər motorlu nəqliyyat vasitələrini idarə etmək üçün sürücülük vəsiqəsinin dəyişdirilməsi (ödənişli) 3. Motorlu nəqliyyat vasitələrinin dövlət qeydiyyatı (ödənişli) 4. Motorlu nəqliyyat vasitələrinin yenidən dövlət qeydiyyatına alınması (ödənişli) 5. Motorlu nəqliyyat vasitələrinin müvəqqəti dövlət qeydiyyatı (ödənişli) 6. Motorlu nəqliyyat vasitələrinin daimi qeydiyyatdan çıxarılması (ödənişsiz) 7. Motorlu nəqliyyat vasitələrinə dövlət texniki baxışının keçirilməsi (ödənişli) və s. Cəmi: 12 xidmət (4 xidmət ödənişsizdir)	1. Torpaqların aqrokimyəvi analizi (ödənişli) 2. Kənd təsərrüfatı torpaqlarında aqrokimyəvi tədqiqatlar, aqrokimyəvi pasportların verilməsi və kartoqramların hazırlanması (ödənişli) 3. Suvarma suyunun aqrokimyəvi analizi (ödənişli) 4. Bitki sortlarının qeydiyyatı (9 altxidmət .onlardan 8-i ödənişlidir, 1-i ödənişsiz) 5. Toxum nəzarəti (5 altxidmət – ödənişsiz) Cəmi: 5 xidmət

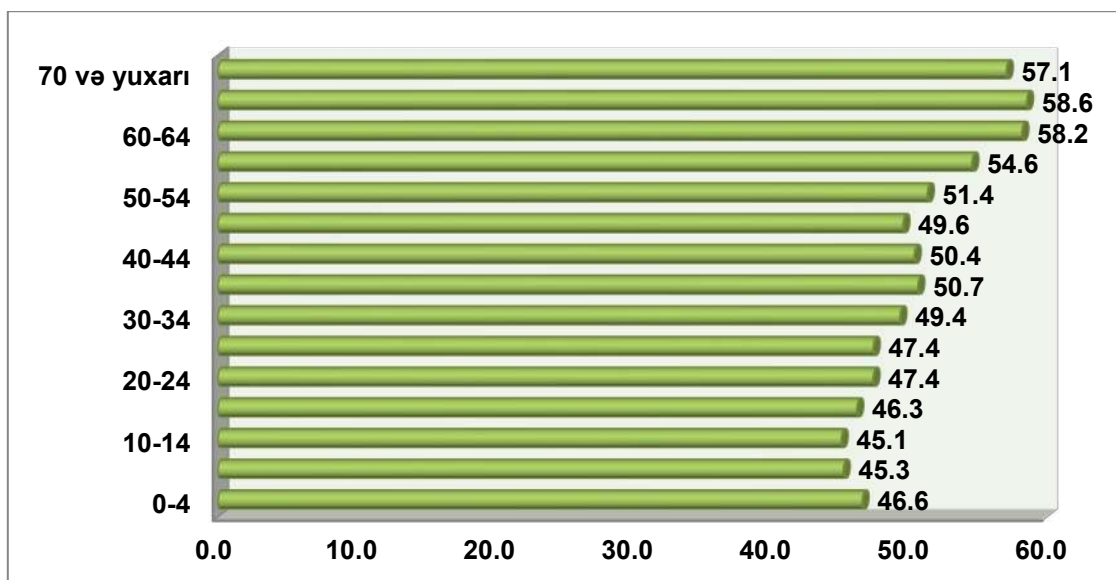
Mənbə: www.axa.gov.az

Lənkəran KOB İnkişaf Mərkəzinin məsləhət xidmətləri şəbəkəsində rolu Lerik rayonu daxil olmaqla bütövlükdə regionda artmaqdadır. Mərkəzin məqsədi Lənkəran şəhəri, Astara, Lerik və Yardımlı rayonlarında fəaliyyət göstərən KOB-lara dəstək olmaqdır. Onlar yeni biznesə başlayanlar üçün təlim, məsləhət və şəbəkə quruculuğu xidmətləri göstərilir. Onlar, bazarlara çıxış imkanlarının artırılması, habelə mal və xidmətlərinin ixracına yardım edərək mövcud müəssisələrin inkişafına köməklik göstərilməsi üzrə məsuldurlar. Onlar maliyyə imkanlarına çıxışı asanlaşdırır, bizneslərin korporasiyalaşdırılması, habelə strateji və əməliyyat idarəetməsi üzrə dəstək təklif edirlər. Onlar həmçinin sahibkarlar assosiasiyalarının və klasterlərinin yaradılmasına köməklik göstərilir. Mərkəz qadınların və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan sahibkarların maliyyəyə, o cümlədən yeni bazarlara çıxış imkanları, satışın artırılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və qablaşdırılması, fermerlər üçün satış kanallarının təhlili və digər aktual mövzular üzrə təlimlər təşkil edir.

Dəyər zəncirində gender məsələləri

Lerik rayonunda kənd təsərrüfatının inkişafında qadınların mühüm rolu var. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2022-ci ilin əvvəlində Lerik rayon əhalisinin 43 min 30 nəfəri və ya əhalinin 49,26%-ni qadınlar təşkil etmişdir. Lakin, rayonda gənc yaş qruplarına nisbətən böyük yaş qruplarında daha çox qadın vardır (Qrafik 4)

Qrafik 4. Lerik rayonunda yaş qrupu bölgüsü üzrə qadınların payı (%)

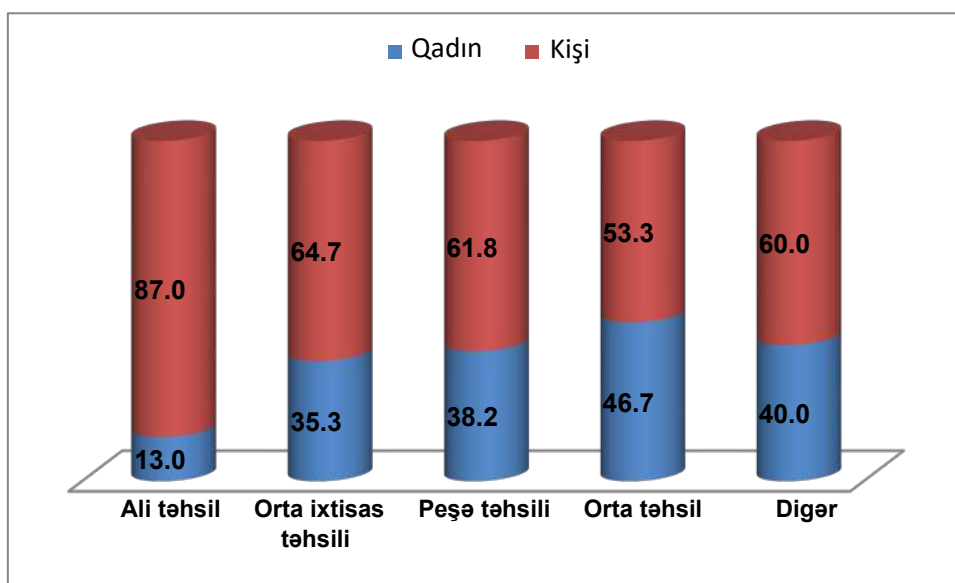

Mənbə: State Statistical Committee

Təhlillər göstərir ki, əhali strukturunda qadınların sayı 30 və yuxarı yaş qruplarında daha çoxdur. Bunlar rayonun sosial-iqtisadi inkişafına daha çox töhfə verə biləcək qadınlardır.

Məlumdur ki, qadınların qazanc qabiliyyəti onların təhsil səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Rayonda təhsilin bütün səviyyələri üzrə qadınların sayı kişilərin sayından azdır (Qrafik 5).

Qrafik 5. Lerik rayonunda qadın və kişilər təhsil səviyyəsinə görə (%-lə)

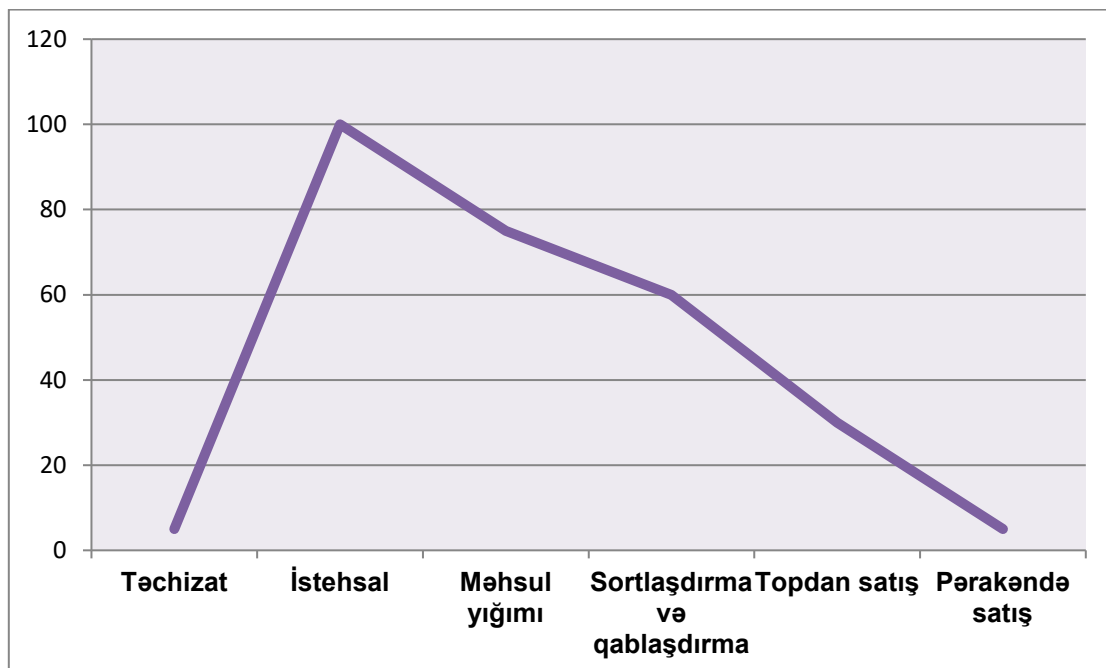

Mənbə: State Statistical Committee

2009-cu ilin əhali siyahıyaalınmasına əsasən, ali təhsil müəssisələrində təhsil alanların 87%-i kişilər, 13%-i isə qadınlar olmuşdur. Orta ixtisas təhsili səviyyəsində bu rəqəmlər müvafiq olaraq 64,7% və 35,3% təşkil edir. Peşə və orta təhsil səviyyələri üzrə qadınlar digər səviyyələr üzrə olan göstəricilərə nisbətən sayca daha çox – müvafiq olaraq 38,2% və 46,7% təşkil etmişdirlər. Digər təhsil alma formaları üzrə kişilər 60%, qadınlar isə 40% təşkil edir.

İstehlak yönümlü ev təsərrüfatlarının üstünlük təşkil etdiyi Lerik rayonunda mövcud kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı qadınların iqtisadi fəaliyyətə daha geniş şəkildə cəlb olunması üçün əlverişli zəmin yaradır. Aşağıdakı qrafikdən göründüyü kimi, bu, xüsusilə dəyər zəncirinin istehsal və məhsul yığımları mərhələləri üzrə keçərlidir (Qrafik 6).

Qrafik 6. Dəyər zəncirində qadınların payı, %-lə

Mənbə: State Statistical Committee

Dəyər zəncirində qadınların ən yüksək payı istehsal mərhələsindədir. Məhsul bazara və istehlakçıya doğru hərəkət etdikcə bu göstərici minimuma enir. Qadınlar məhsul təsərrüfatdan çıxdıqdan sonra yaranan əlavə dəyər artımlarında daha az iştirak edirlər və beləliklə, zəncirin digər hissələrində, əsasən, kişilərdən daha az gəlir əldə edirlər. Dəyər zəncirində qadınların rolunun artırılması üçün imkanlar mövcuddur.

Qadınların dəyər zəncirində iştirak səviyyəsinə təsir edən amillərə aşağıdakılar daxildir:

- yaş qrupu, çünki reproduktiv yaşda olan qadınlar öz uşaqlarına baxırlar;
- təsərrüfat ölçüsü;
- sektorun əmək intensivliyi;
- həyətyanı sahədə və ya pay torpaqlarında əkinçilik. Torpaq islahatları nəticəsində özəlləşdirilən və ayrılan pay torpaqları həyətyanı sahələrdən uzaq məsafədə yerləşir.

3. ALMA VƏ KARTOF MƏHSULLARININ DƏYƏR ZƏNCİRİ

3.1. Alma

Lerik rayonunda alma və kartof istehsalı kənd təsərrüfatının ənənəvi və perspektivli sahələrindən hesab edilir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən aparılmış hesablamalar göstərir ki, rayonda alma bağlarının sahəsi 2003-cü ildən etibarən artmağa başlamış, sonrakı illərdə sabitləşmişdir. Belə ki, bu göstərici 2000 və 2001-ci illərə 132 ha, 2003-cü ildə 175 ha, 2005-ci ildə 246 ha, 2010-cu ildə 247 ha, 2020, 2021 və 2022-ci illərdə 252,6 ha olmuşdur. Son illərdə ölkədə intensiv şəkildə alma bağlarının salınması nəticəsində rayonun payı sabit qalmışdır (Cədvəl 4).

Cədvəl 4. Alma bağları və alma istehsalı üzrə Lerik rayonunun payı, 2015-2021, %-lə

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2015-ci illə müqayisədə 2021-ci ildə fərq, +;-
Azərbaycanda alma bağları	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0
Lerik rayonunda alma bağları	52,7	52,6	52,4	52,0	52,3	52,7	53,0	+0.3
Azərbaycanda alma istehsalı	0,3	0,0	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1	-0.2
Lerik rayonunda alma istehsalı	36,3	0,8	35,0	3,5	25,7	26,2	26,1	-10.2

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəldən də göründüyü kimi, rayonda alma istehsalının ölkə üzrə payı 2015-2021-ci illərdə dəyişməmiş, 0,8% qalmışdır. Alma bağlarının əkin sahəsində 52,7%-dən 53,0%-ə qədər cüzi artım müşahidə olunmuşdur.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda alma bağlarının 50%-dən çoxu Lerik rayonunun payına düşür. Rayon region ərazisinin 18%-ni əhatə edir və region əhalisinin 8%-ni təşkil edir. Bununla belə, o, ümumi məhsulun yalnız 6%-ni, kənd təsərrüfatı məhsulunun isə 7%-ni təmin edir. Regionun əsas kapital qoyuluşunun 2%-i və kredit qoyuluşunun 2%-i qəbul edir. Rayonun meyvə bağlarının məhsuldarlığının yüksəldilməsi əhalinin gəlirlərini yüksəldəcək ki, bunun üçün alma yetişdirilməsində istifadə olunan məhsulların yaxşılaşdırılması vacibdir. Əkin sahələri artsa da, bu dövr ərzində alma istehsalında rayonun payı azalmışdır. Ölkə üzrə istehsal 0,3 faizdən 0,2 faizə, Lerikdə isə 10,2 faiz azalaraq 36,3 faizdən 26,1 faizə düşüb. Bu, rayonda məhsuldarlığın aşağı olması və ölkənin digər bölgələrində intensiv meyvə bağları ilə rəqabətin olması ilə bağlıdır. Regionda investisiyaların səviyyəsi də aşağı olaraq qalır.

Aparılmış sorğular, müsahibələr, sahə səfərləri, müşahidələr və hədəf qrupları ilə aparılan müzakirələrin nəticələrini tədqiq etdikdə aydın olur ki, Lerik rayonunda alma istehsalı aşağıdakı müqayisəli üstünlüklərə malikdir:

- İstehsal olunan məhsulun “Lerik alması” adı ilə tanınması;
- İstehsal ənənələrinin və verdişlərinin olması;
- Təbii-iqlim şəraiti, yerli işçi qüvvəsinin mövcudluğu, kimyəvi maddələr və köhnə sortlardan az istifadə ənənəsi, ekoloji cəhətdən təmiz məhsul yetişdirmək üçün şərait yaradır;
- Bazara digər regionlardan daha əvvəl daxil olmaq imkanları;
- Yerli iqlim və torpağa uyğunlaşdırılmış müxtəlif alma sortlarının yetişdirilməsi imkanları.

Son illər regionda meyvəçiliyin inkişafı istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Məsələn, 2018-ci ildə “IDEA” İctimai Birliyinin, BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO), Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin və Lerik rayon İH-nin təşəbbüsü ilə bir neçə kənddə alma bağları salınıb. Məqsəd aztəminatlı ailələrin maddi rifahının yaxşılaşdırılması idi.

3.1.1. Təchizat

Su

Alma yüngül və rütubət sevən bitkidir. İllik yağıntının miqdarından asılı olmayaraq, vegetasiya dövründə 2-3 həftədən çox yağıntı düşmədiyi təqdirdə bitkilər suvarılmalıdır. Fermerlərin əsas problemlərindən biri su çatışmazlığıdır. Su çatışmazlığı zamanı meyvə bağlarını texniki tələblərə uyğun suvarmaq çətindir. Bütövlükdə Lerik rayonunda suvarma suyunun çatışmazlığı əsas problemlərdən biridir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2021-ci ildə rayonda illik su sərfiyyatı 1,0 milyon kubmetr olmuşdur ki, bunun da 0,8 milyon kubmetri və ya 80,0%-i kənd təsərrüfatı və bağların suvarılmasında o cümlədən ferma təsərrüfatlarında istifadə olunmuşdur.

Bu vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün dövlət tərəfindən tədbirlər görülür. 2019-2021-ci illərdə Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC tərəfindən su təchizatının yaxşılaşdırılması məqsədilə suvarma təchizatı işləri həyata keçirilmişdir. 2019-cu ildə Zövnə və Zərigümaco kəndlərində, 2020-ci ildə isə Kələxan kəndində artezian quyuları qazılmışdır.

Digər amillərlə yanaşı, intensiv meyvə bağları da məhdud su təchizatı səbəbindən təhlükə altındadır. Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzinin məlumatına görə, 2022-ci ildə subsidiya üçün müraciət edən istehsalçılardan 11-nin 15,3 hektar intensiv meyvə bağları var. Bu bağlardan 5-i quraqlıq ərazidə yerləşmiş, 6 bağ isə suvarmadan asılı olmuşdur.

Ən vacib məsələ su qıtlığının aradan qaldırılmasıdır. Bu, yağış suyunun yığılması və saxlama çənlərinin qurulması yolu ilə suyun saxlanması və onun qənaətlə istifadəsinə imkan verən damcı suvarma kimi texnologiyaların tətbiqi ilə həyata keçirilə bilər. Bu, xüsusilə rayonun kənd təsərrüfatında üstünlük təşkil edən kiçik təsərrüfatlar üçün vacibdir. Sahə səfərləri zamanı məlum oldu ki, bir sıra fermerlər su qıtlığının qarşısını almaq üçün münasib qiymətə və tətbiqi asan texnikalardan istifadə edir və 1-ci Tədqiqat Nümunə göstəriləndiyi kimi mövcud su ehtiyatlarından saxlama çənləri inşa edərək qənaətlə istifadə

edirlər. **ATR** fermerlər arasında suyun saxlanması və səmərəli istifadəsi ilə bağlı məlumatlılığı artırmalı və bu nümunələri geniş formadan işıqlandırılmalıdır.

Tədqiqat nümunəsi

Su anbarı,

Hiveri, Qosmalian kəndi

Gənc fermer - Cənab Cavid Həşimli 0,5 hektarlıq kiçik meyvə bağında alma yetişdirir. O, həmçinin şəxsi istehlak məqsədləri üçün təsərrüfatında kartof, pomidor və digər tərəvəzlər əkir. Bundan əlavə, o heyvandarlığa da sərmayə qoyur. Cavid kifayət qədər su tədarük etmək və kiçik təsərrüfatda istifadə etmək üçün 15 kub ton su saxlamaq imkanına sahib daş anbar inşa etmişdir. Dağ bulaqlarından və artezian quyularından su qravitasiya vasitəsi ilə anbara yığılır. Cavid çəni fermasını su ilə təmin etmək üçün tikdirmişdir. Bir neçə şlanq şəbəkəsi vasitəsilə meyvə bağına və kiçik bir kartof sahəsinə birləşdirilmiş bu sadə sistem alma ağaclarını suvarmaq üçün kifayət edir.

Sahə səfərləri zamanı məlum olmuşdur ki, münbit torpağın mövcudluğunu nəzərə alaraq burada yeni meyvə bağlarının salınması üçün potensial var. Təsərrüfatların əsasən kimyəvi maddələrdən daha az istifadə edilməsi yolu ilə şaxələndirilməsi ekoloji cəhətdən təmiz meyvə istehsalı üçün əlverişli zəmin yaradır.

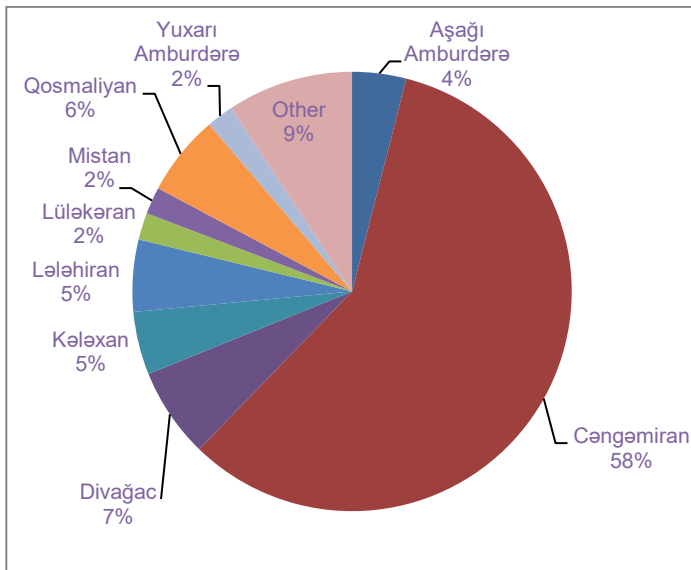
Heyvandarlıq, Lerik rayonunun kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının əsas sektorudur. 2021-ci ildə heyvandarlıq kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi dəyərinin (60 766,3 manat) 41 262,5 manatını (67,9%) istehsal edib. Tarla bitkilərinin məhsuldarlığı 19 504,8 manat (32,1%) təşkil edib. Heyvandarlıq həm də aşağı qiymətə torpağın münbitliyini artıran üzvi gübrə mənbəyidir.

Subsidiya

Almanın əsas istehsalı həyatı təsərrüfat sahələrindədir. Belə istehsalçılar fermerlərə verilən dövlət subsidiyaları sistemi ilə əhatə olunmur. Əkinçilik üzrə subsidiya fermerlərə kənd təsərrüfatı istehsalı alətlərinin alınmasına, torpağın aqrokimyəvi analizinin aparılmasına, çoxillik əkinlərdə müasir suvarma sistemlərinin və dirəklərinin alınmasına və tikintisinə sərf olunan xərclərin bir hissəsi üzrə kompensasiya formasında ödənilir. Lerik Rayon Statistika İdarəsi və DAİM-in məlumatları rayonda subsidiya alan istehsalçıların sayının azlıq təşkil etdiyini göstərir. 2022-ci ildə rayonda alma bağlarının sahəsi 252,6 hektar, subsidiyaların əhatə etdiyi sahə isə 62,3 hektar və ya ümumi ərazinin 24,7 faizini təşkil etmiş, 75,3 faizi isə subsidiya almamışdır. Buna səbəb kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların subsidiyalaşdırılması qaydalarında subsidiyaların yalnız əkin sahələri kimi qeydiyyatla alınmış sahələrə verilməsidir. Subsidiyaların alınması üçün uyğun hesab edilən

kiçik sahə, bazar yönümlü istehsal imkanlarının məhdud olduğunu göstərir. Subsidiyaların olmaması kiçik fermerlərin gəlirlərinə təsir edir, onların istehsal rəqabəti qabiliyyətini azaldır. Subsidiya alan alma bağları əsasən Cəngəmيران, Divağac, Kələxan, Lələhيران, Lüləkəran, Qosmalıyan, Mistan, Yuxarı Amburdərə, Aşağı Amburdərə kəndlərini əhatə etmişdir (Qrafik 7).

Qrafik 7. Subsidiya almaq üzrə elan edilmiş alma bağlarının kəndlər üzrə bölgüsü, 2023

Mənbə: Lerik DAİM-dən alınmış məlumatlara əsasən

Lerik rayonunda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların kiçik fermer təsərrüfatlarının normaya çevrildiyi dağlıq bölgədə yerləşdiyini nəzərə alaraq, yerli istehsalçılar üçün subsidiyaların, o cümlədən əkin üçün subsidiyaların hesablanmasında fərqli üsul nəzərdən keçirilə bilər. 27 iyun 2019-cu il tarixli "Kənd təsərrüfatı istehsalının subsidiyalaşdırılması Qaydası"na əsasən, Kənd Təsərrüfatı Subsidiyası Şurası tərəfindən 2020-ci ilə qədər salınmış meyvə bağlarının hər hektarına görə 2023-cü il üçün 250 manat (200 manat x 1,25) məbləğində əkin subsidiyası müəyyən edilib. Bu məbləğ relyefindən asılı olmayaraq ölkənin bütün rayonları üzrə alma bağları üçün eynidir. Relyefdən asılı olaraq subsidiyaların differensiallaşdırılması təcrübəsi artıq mövcuddur. Belə ki, Aqrar Subsidiya Şurasının müvafiq qərarına əsasən, 2022-ci il sentyabrın 1-dən 2023-cü il mayın 31-dək dəniz səviyyəsindən 400 metr yüksəklikdə yerləşən sahələrdə salınan 1 hektar üzüm bağına görə 8000 manat (200 manat x 40) məbləğində əkin subsidiyaları verilir. <http://akia.gov.az/az/content/255-259.html> müraciət edin.

Həyətlərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalaşdırılması müərkəb məsələ hesab olunur. Belə ki, çoxlu sayda kiçik və çoxşaxəli təsərrüfatlarda subsidiya məqsədi ilə çarpaz müşahidə, yer (peyk) müşahidəsi və yerində müşahidə fiziki və texnoloji cəhətdən demək olar ki, mümkün deyil. Belə bir şəraitdə meyvə ağaclarının hər bir vahidi üçün subsidiyaların aşağıdakı kimi verilməsi və hesablanması məqsədəuyğundur:

$$Smh = As \times Vs$$

Burada:

Smh - Həyətyanı sahələrə veriləcək subsidiya məbləği, manat

As - Həyətyanı sahələrdə bar verən ağacların sayı, rəqəm

Vs - Vs-1 bar verən meyvə ağacına veriləcək subsidiya məbləği, manat

Bu təcrübənin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlər tövsiyə olunur:

- həyətyanı sahədə meyvə verən ağacların fermerlər tərəfindən elektron kənd təsərrüfatı informasiya sistemində bəyan edilməsi
- təqdim edilmiş məlumatların aidiyyəti qurumlar tərəfindən yoxlanılması və ağacların identifikasiyası

Prosesin həyata keçirilməsi rayon İcra Hakimiyyətinin və onların kəndlərdəki nümayəndələrinin, Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzinin və Statistika İdarəsinin əlaqəli şəkildə fəaliyyətini tələb edir.

Gübrə və pestisidlər

Lerik rayonunda alma məhsullarının dəyər zəncirinin birinci həlqəsi olan xammal təchizatında növbəti problem mineral gübrələrin və aqrokimyəvi məhsulların satış mərkəzinin olmamasıdır. "Aqroservis" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti (ASC) rayon mərkəzindən uzaqda yerləşən kəndlərdə güzəştli şərtlərlə gübrələrin, xüsusilə karbamid və ammonium-nitrat gübrələrinin səyyar satışını həyata keçirir. Təchizat distribütoru "Aqroservis" ASC-nin ölkə üzrə 3 təchizat anbarı, 9 regional nümayəndəlik ofisi və 33 regional bölməsi var. Lerik rayonunda mineral gübrələrin, pestisidlərin və ehtiyat hissələrinin satışı, müxtəlif aqrotexniki xidmətlərin göstərilməsi, mövsümi mineral gübrələrin səyyar xidməti onların Cəlilabad rayon idarəsi tərəfindən həyata keçirilir.

2019-2022-ci illər ərzində mineral gübrə və pestisidlərə olan tələbatın ödənilməsi məqsədilə müəssisə tərəfindən güzəştli qiymətlərlə 126,5 ton mineral gübrə və 242,8 kq pestisid satışı həyata keçirilib. Halbuki gübrələr üzrə bu göstərici Astarada 130,38 ton Cəlilabadda 1823,89 ton, Lənkəranda 600,8 ton, Masallıda 597,26 ton, Yardımlı rayonunda 149,31 ton olmuşdur. (Rayonların sosial-iqtisadi inkişafı, Statistik məcmuə (2019-2022), Dövlət Statistika Komitəsi 2023).

Yeni subsidiya qaydalarına əsasən, səyyar satış zamanı fermerlər mineral gübrələri yalnız "Fermer kartı" vasitəsilə əldə edirlər. Gübrənin alışı zamanı onun dəyəri fermerin kartından tutulur və fermer əlavə pul ödəmir. Bununla belə, Lerikdəki fermerlər rayonda stasionar bir satış mərkəzinin təşkil olunmasını vacib hesab edirlər. "Fermer kartları"nın yalnız subsidiya alan fermerlərə verildiyini nəzərə alsaq, istehsalçıların əhəmiyyətli bir hissəsinin mineral gübrələr və pestisidləri münasib qiymətlərlə almaq imkanından məhrum olduğu aydın olur.

Toxumlar

Əsas məsələ alma istehsalçılarını yerli fizioqrafik şəraitə uyğun əkin materialları və tinglərlə təmin etməkdir. Bölgənin torpaq və iqlim şəraitinə uyğun müxtəlif meyvə sortlarının yetişdirilməsi Lerik rayonunda alma dəyər zəncirinin mümkün rəqabət üstünlüklərindən biridir. Lerik rayon DAİM-dən verilən məlumata görə, subsidiya üçün qeydiyyatdan keçmiş istehsalçıların bağlarında Azərbaycan, Cır Hacı, Simerenko reneti, Sarı turş, Abşeron

alması, Quba şafranı, Sarı belfler, Qızıl Əhmədi, Qolden Delişes, Payızlıq Quba, Şampan reneti kimi sortlar yetişdirilir. Bütün bunlar geniş meyvə bağlarında yetişdirilən köhnə, ənənəvi sortlardır. Meyvə yetişdirilməsinin yeni üsullarını və yeni sortları tətbiq etmək üçün Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Meyvəçilik və Çayçılıq İnstitutu ilə meyvəçilər arasında əməkdaşlıq olmalıdır. Meyvə bağları sahibləri arasında bilik və təcrübəni yaymaq üçün kənd təsərrüfatı üzrə məsləhət xidmətləri göstərən qurumlar da fəal olmalıdırlar.

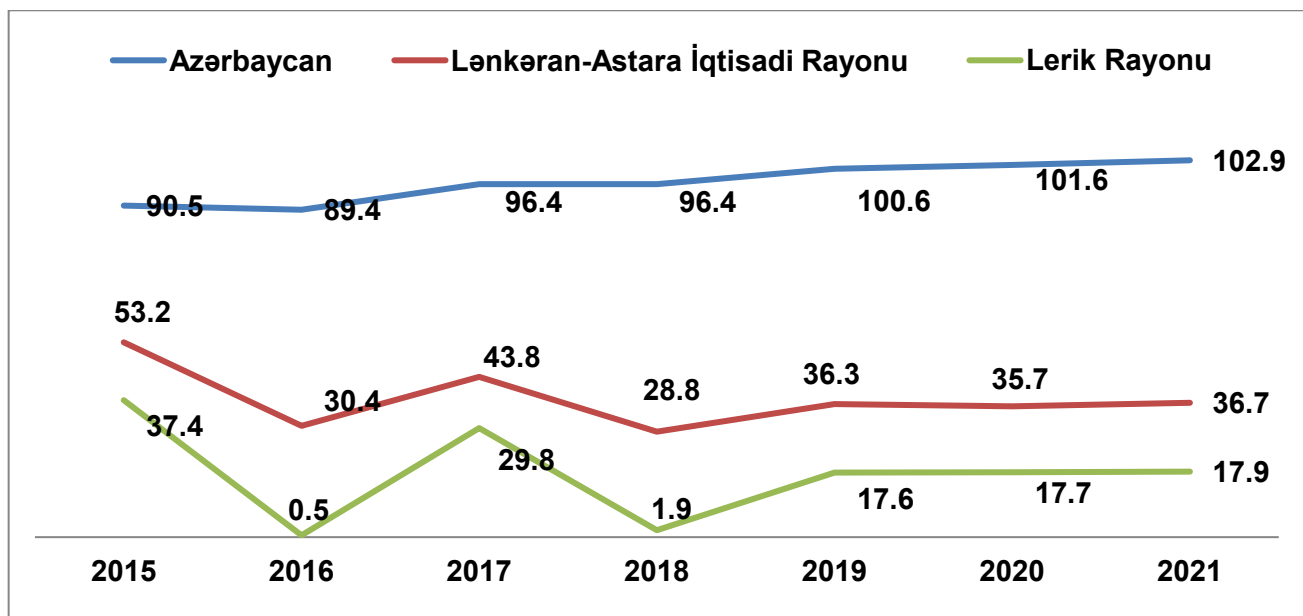
3.1.2. İstehsal imkanları

Ölkədə alma istehsalının artması əhalinin və sənayenin bu məhsula olan tələbatının ödənilməsi səviyyəsinin artmasına səbəb olur. Qeyd edək ki, 2022-ci ildə ölkənin ixrac üzrə məhsul istehsalı 52,0 milyon ABŞ dolları təşkil etmiş və ya 2021-ci (34,4 milyon dollar) ilə müqayisədə 51,1% artmışdır. <https://ereforms.gov.az/az/ixrac-icmali>.

İxracın artması, şübhəsiz ki, yerli istehsal hesabınadır. Araşdırmalar göstərir ki, ölkədə alma istehsalında artım müşahidə olunsa da, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda, o cümlədən Lerik rayonunda bu göstəricinin səviyyəsi aşağı düşmüşdür.

Misal üçün, 2015-2021-ci illərdə ölkədə istehsal 20,3 faiz artdığı halda, bu factor Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda 26,3 faiz, Lerik rayonunda isə 47,0 faiz aşağı düşmüşdür. Rayonun tərkibinə daxil olan Cəlilabad və Yardımlı rayonlarında istehsalın səviyyəsi müvafiq olaraq 46,2 faiz və 30,9 faiz artmışdır. Alma bağlarının əkin sahəsi əsasən sabit qaldığından istehsalın azalması məhsuldarlığın aşağı düşməsi ilə bağlıdır (Qrafik 8).

Qrafik 8. Alma bağlarının məhsuldarlığı, 100 kg/ha

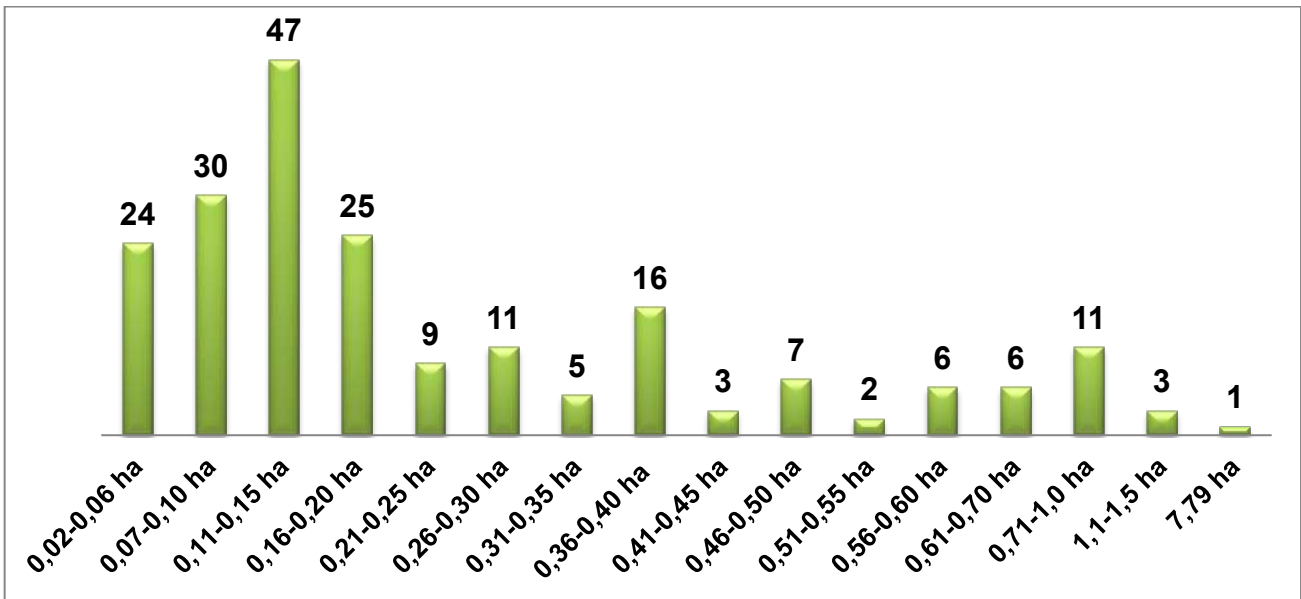

Mənbə: Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi

Qrafik 8-də olduğu kimi, ölkə üzrə məhsuldarlıq göstəricilərinin rayon üzrə olan göstəricilərlə müqayisəsində Lerik rayonu üzrə alma məhsuldarlığının aşağı olması görünür. Misal üçün 2021-ci ildə respublika üzrə 1 hektar meyvə bağının məhsuldarlığı 102,9 sentner olduğu halda, region üzrə bu rəqəm 36,7 sentner, Lerik rayonu üzrə isə 17,9 sentner olmuşdur. İllər keçdikcə ölkədə məhsuldarlıq artsa da, region və rayon üzrə azalmışdır. Bunu aşağıdakı amillərlə əlaqələndirmək olar:

- Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda, o cümlədən Lerik rayonunda intensiv meyvə bağlarının salınması respublikanın digər rayonları ilə müqayisədə aşağı səviyyədədir;
- Dağ ərazisinin təbii-iqlim şəraiti, su ehtiyatlarına çıxışın məhdud olması quraqlıq şəraitində məhsuldarlığın aşağı olmasına səbəb olur;
- Meyvə bağlarının əksəriyyətində innovativ həllər və texnologiyalardan az istifadə olunur;
- Fermerlər bildirirlər ki, məhsuldarlığın aşağı olmasının səbəbi təsərrüfatların kiçik olması və miqyas baxımından iqtisadi imkanlarının məhdud olmasıdır (Qrafik 9).

Qrafik 9. Lerik rayonunda ərazisinə görə alma bağı təsərrüfatlarının qruplaşdırılması

Mənbə: Diaqram Lerik DAİM tərəfindən verilən məlumatlara əsasən hazırlanmışdır

Qrafik 9 göstərir ki, 2022-ci ildə 0,11-0,15 hektarlıq təsərrüfatlar (47 təsərrüfat) subsidiya almaqda üstünlüyə malik olmuşdurlar. Bununla yanaşı 0,07-0,10 hektar sahəyə malik 30, 0,16-0,20 hektar sahəyə malik 25, 0,36-0,40 hektar sahəyə malik 16 təsərrüfat subsidiya almışdır. Ümumilikdə 62,2 hektar meyvə bağı subsidiya almaq imkanına malik olmuş və bu təsərrüfatların ərazisinə görə orta sahəsi 0,3 ha təşkil etmişdir. Ən kiçik ərazi sahəsi 0,02 hektar, ən geniş isə 7,79 hektar olmuşdur.

Rayonun orta məhsuldarlığı əsasında aparılan hesablamalar göstərir ki, xırda təsərrüfatların üstünlük təşkil etdiyi şəraitdə istehsalın həcmi və əmtəəlik səviyyəsi aşağıdır. Rayonda son illərdə meyvə bağlarının orta məhsuldarlığı hər hektar üzrə 1800 kiloqram alma olmuşdur ki, buradan 0,11-0,15 hektar ərazi və ən çox üstünlüyə sahib təsərrüfatların hər birinin orta hesabla 198-270 kiloqram məhsul verdiyi məlum olur. Təsərrüfatların orta ölçüsünün 0,3 hektar olduğunu nəzərə alsaq, məlum olur ki, bir təsərrüfat ildə orta hesabla 540 (1800 kq x 0,3 ha) kiloqram məhsul verir. Beləliklə, kiçik bağların üstünlük təşkil etdiyi hallarda aşağıdakı problemlər ortaya çıxır:

- məhsulun həcmi az və bu həcmə bazarlara çıxış (topdan və ya pərakəndə) mümkün olmur;

- müxtəlif yerlərdə və müxtəlif sortlarda mövcud olan az həcmli alma alıcılar, xüsusən də topdansaş ticarət vasitəçiləri üçün cəlbedici olmur;
- dəyər zəncirinin həlqələri arasında əlaqələrin olmaması və ya gözə görünməz qarşılıqlı asılılıq, habelə onun bütünlüyünün pozulması məhsulun korlanması və sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlir itkisi də daxil olmaqla resursların düzgün idarə edilməməsinə səbəb olur;
- istehsalın genişləndirilməsinə, innovasiyaların tətbiqinə marağın olmaması aşağı həcmli sərmayələrin itkiyə səbəb olması ilə əlaqədardır. Lerik rayonunda alma bağlarının əsasən kiçik təsərrüfatlarda cəmlənməsi işçi qüvvəsinə və ixtisaslaşdırılmış dəstəyə tələbatı azaldır.

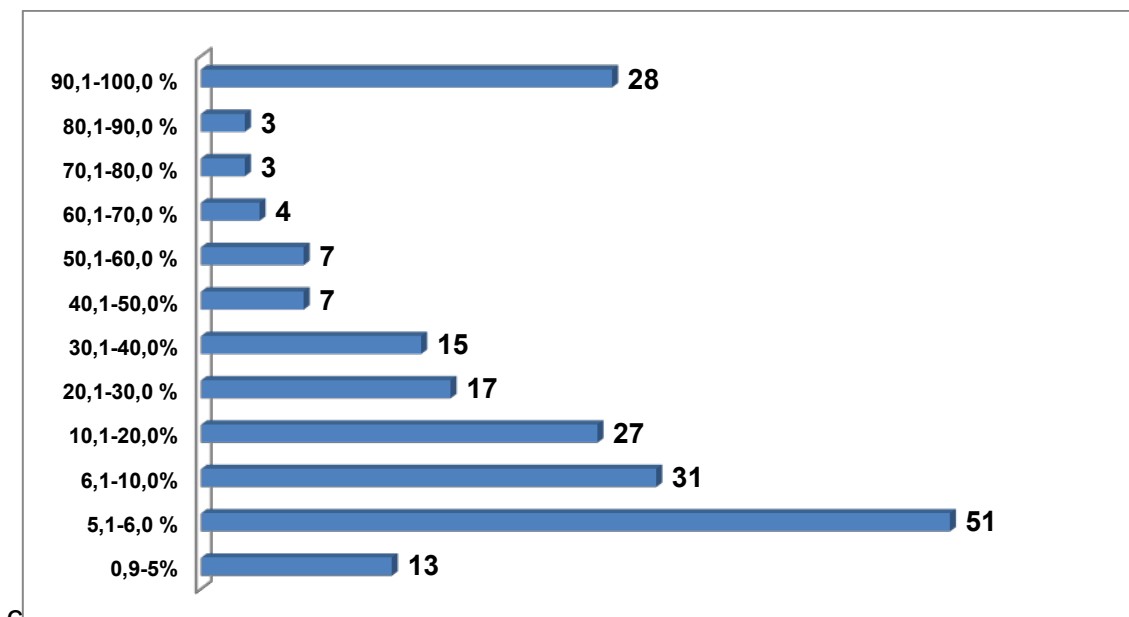
Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, Lənkəran-Astara İqtisadi rayonunda 1 sentner meyvə və giləmeyvə istehsalı üçün orta əmək məsərfi 20 man/saatdır. Nəzərə alsaq ki, Lerikdə alma bağlarının hər hektar üzrə məhsuldarlığı 18,0 sentnerdir, hər bir təsərrüfatda orta hesabla 108 adam-saatı ($360 \text{ adam-saat} \times 0,3 \text{ ha}$) olmaqla, ildə bir hektara 360 adam-saat tələb olunur. Bütün bunlar onu göstərir ki, kənar işçi qüvvəsinin və mütəxəssislərin cəlb edilməsi istisna edilə bilər.

Risqləri azaltmaq üçün istehsalın şaxələndirilməsi son dərəcə vacibdir. Mümkündür;

- növbəli əkin sisteminin tətbiqi, torpağın münbitliyinin artırılması və becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının yüksəldilməsi mümkündür;
- fermerlərin gəlir mənbələrinin sayının artması və fermerlərin gəlir mənbələri bir sahədən asılı deyil;
- maliyyə agentlikləri kreditlərin verilməsində şaxələndirilmiş təsərrüfatlara üstünlük verə bilərlər, çünki onlar daha az risk vəd edən sərmayələr kimi görünür

Lerik rayon DAİM-in məlumatları göstərir ki, subsidiya məqsədi ilə elan edilmiş alma bağlarının təsərrüfat sahəsi 62,2 hektar və ya təsərrüfatlara məxsus torpaqların 15,7 faizini təşkil etmişdir (Qrafik 10).

Qrafik 10. Lerik rayonunda alma istehsalı üzrə ixtisaslaşmış təsərrüfatlar

Mənbə: Lerik DAİM

Qrafikdə alma yetişdirilməsi üzrə ixtisaslaşan təsərrüfatların faizi şaquli oxda, təsərrüfatların sayı isə üfüqi oxda göstərilmişdir. 90-100%-ə qədər alma bağları fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfatların sayı 28-dir. 206 təsərrüfatdan 161-də və ya 78,2%-də alma yetişdirilməsinə ayrılan torpaq payı 50%-dən azdır. Təsərrüfatın istehsal strukturunda məxsusi bir məhsulun üstünlük təşkil etməsi riskin daha yüksək olması kimi qiymətləndirilir. Diversifikasiya riski aşağı salır. Beləliklə, torpaqlarının 50% və ya daha azında alma olan bağlar daha uzunömürlü hesab oluna bilər.

3.1.3. Məhsul yığımı və yığımdan sonrakı mərhələ

Kiçik təsərrüfatların üstünlük təşkil etdiyi Lerik rayonunda alma yığımı demək olar ki, tamamilə əl ilə aparılır. Alma bağlarının $\frac{3}{4}$ hissəsi əsasən dağlıq ərazilərdə həyətyanı sahədə olduğundan məhsul yığımı və yığımdan sonrakı proseslərin mexanikləşdirilməsi iqtisadi cəhətdən sərfəli deyil.

Azərbaycanın intensiv bağçılığın inkişaf etdiyi bəzi rayonlarında məhsul yığımı və yığımdan sonrakı proseslərinin mexanikləşdirilmiş qaydada aparıldığı təsərrüfatlar mövcuddur. Məsələn, Quba rayonunun Lanqu kəndində bağların intensiv becərilməsi ilə yanaşı, müasir üsullarla yığım və qablaşdırma işləri də aparılır. Meyvə yığılan zaman kiçik qoşqulu traktor əkin cərgələri arasında hərəkət edir. Yığılmış almalar birbaşa qoşqudakı böyük plastik qablara tökülür. Bu yüklər soyuducu anbarlara daşınır. Bu səbəbdən zədələnmiş almalara görə itkilər daha az olur (Şəkil 1).

Şəkil 1. Quba rayonunu Lanqu kəndində alma yığımı

Mənbə: www.azertag.az

Alma dəyər zəncirində məhsulun toplanması və yığımdan sonrakı mərhələsində əsas məsələ onun saxlanmasıdır. Almanın 83-85%-i sudan ibarətdir və meyvə temperatur, rütubət və havanın qaz tərkibi kimi ətraf mühit şəraitinə qarşı olduqca həssasdır. Alma 0⁰-50⁰ C (yay və payız sortları) və 0⁰-10⁰ C (qış sortları) temperaturda, nisbi rütubət 90-95% olmaqla saxlanılır. Bəzi sortlar (Antonovka, Rozmarin, Conatan, Starkinq və s.) 1⁰-30⁰ C və 1⁰-30⁰ C (Simerenko reneti və s.) temperaturda saxlanıla bilər. Yay sortları bir neçə gündən aylara qədər, payız sortları 1 aydan 3 aya qədər, qış sortları isə 3 aydan 6-7 aya qədər soyuducuda saxlanıla bilər. Almalar sabit temperaturda oksigenin azaldılması və karbon qazının artırılması ilə idarə olunan bir mühitdə saxlanılır. Bu üsul alma 3-4 aydan çox saxlandıqda istifadə olunur. (Təsərrüfat bitkilərinin saxlanması və emalı texnologiyası üzrə praktiki kurs. Fətəliyev və b., 2013).

Sahələrə səfər zamanı məlum olmuşdur ki, almaların saxlanması elmi texnikaya əsaslanmadan sadəcə qaydada aparılır. Bu, məhsulun görünüşünə təsir edən müəyyən müddətdən sonra onun xarab olmasına səbəb olur. Belə məhsullar endirimlə satılır və ya ümumiyyətlə satılmır. Əsasən qış və gec yetişən alma sortları saxlanılır; yalnız qeyri-standart meyvələr emal edilməlidir.

Şəkil 2. Lerik rayonu, Lələhıran kəndində alma saxlama anbarı

İstehsal həcmi az olduqda soyuducu anbarların tikilməsi praktiki həll yolu deyil. İstehsalçılara məhsulun saxlanması yollarının inkişaf etdirilməsinə dair müvafiq məsləhətlər və praktiki təlimlər verilməlidir. Bunun üçün Lənkəran KOB İnkişaf Mərkəzinin resurslarından istifadə oluna bilər. Əksər təsərrüfatlarda almanın uzunmüddətli saxlanması üçün münasib şəraitin olmadığını nəzərə alaraq, xammalın evdə və ya kiçik həcmdə emal edilərək ondan yem, kompot, mürəbbə, şirə, püre, turşu və s. hazırlanması prosesində yekun məhsulun dəyərinin artırılmasına dəstək verilməlidir. Bu, istehsalçılar tərəfindən məhsulun hazırlanması qaydasında dəyişikliklər tələb edə bilər ki, bunun üçün də məsləhət xidmətləri və texniki dəstək göstərilməlidir. Bununla bağlı Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Özünüməşğulluq Proqramından istifadə etmək olar.

Almada ən çox yayılmış və ciddi ziyan vuran göbələk xəstəlikləri qara xərcəng, unlu şey, dəmgil, meyvə çürüməsidir. Sadalanan göbələk xəstəliklərinin patogenləri əsasən yaz və yay aylarında inkişaf edir. Xəstəlik törədiciləri intensiv şəkildə inkişaf edərək yeni bitkiləri yoluxdururlar, xüsusən də hava şəraitinin əsasən yağmurlu və qeyri-sabit keçdiyi hava şəraitində. Lerik Rayon DAİM və Lənkəran Regional Aqrar Təlim Mərkəzi bu problemin aradan qaldırılması üçün müəyyən tədbirlər görmüşdür. Lakin hər iki qurumun hazırkı imkanları bütün rayonu belə xidmətlərlə əhatə etməyə kifayət etmir. Bitki Mühafizəsi İnstitutu, Meyvəçilik və Çayçılıq İnstitutu, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin texniki şöbələri və

digər əlaqədar qurumlar, məsləhət xidmətləri (həm dövlət, həm də özəl) arasında əlaqələr gücləndirilməlidir.

3.1.4. Bazarlar və ticarətçilər

Lerikdə istehsal olunan alma rayon bazarı və Lənkəranla məhdudlaşır. Məhsulun orta və uzunmüddətli saxlanması üçün müvafiq şərait olmadığından satışlar məhsul yığımından dərhal sonra, oktyabr ayından başlayaraq həyata keçirilir. Bu vaxta kimi digər rayonlarda istehsal olunan alma başa çatır və təzə Lerik almaları özünə Lənkəranda asanlıqla bazar tapır. Bununla belə, fermerlər məhsullarını Lənkəran, xüsusən də daha böyük olan Bakı bazarlarına aparmaqda problemlərlə üzləşirlər. Bu, az miqdarda olan məhsulun daşınmasının səmərəsiz olması ilə əlaqədardır. Lerikli fermerlərin yetişdirdiyi almanın həcmi az olduğundan topdan satıcılar və supermarketlərdən praktiki olaraq tələbat olmur. Komanda tərəfindən aparılan müşahidələrə əsasən, hətta Lənkəran bazarında da Lerik almaları demək olar ki, yoxdur. Ticarətçilər bunu stabil tədarükün olmaması və uzun müddət standartlara cavab verməyən şəraitdə saxlanılan almaların cəlbədicə görünməməsi ilə əlaqələndirirlər.

Ölkədə ərzaq məhsullarının satış şəbəkəsi formalaşsa da, bazar strukturları və kənd təsərrüfatı məhsullarının satışının təşkili qurumları hələ də yaxşı inkişaf etməyib. Bazar kanalları həm ibtidai, həm də qeyri-standart formada olduğundan, qeyri-formal **sektor** üstünlük təşkil edir. Bu səbəbdən, kiçik təsərrüfatları olan kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün əlverişli şərtlərlə bazara çıxmaq çətindir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının fermada və son istehlak bazarı satış qiymətlərində əsaslı fərqlər var. Bu problem həm topdan, həm də pərakəndə satış bazarlarının yetərincə inkişaf etməməsi ilə bağlıdır. Ölkə üzrə meyvə və tərəvəz üçün 30-a yaxın topdansatış bazarı fəaliyyət göstərir. Bununla belə, alqı-satqı əməliyyatlarının əksəriyyəti Bakının 3 bazarında, əsasən də bir bazar - "Meyvəli" ticarət mərkəzində baş tutur. Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının topdansatış qiymətləri praktiki olaraq burada təyin edilir. Bütün digər bazarların əsas fəaliyyəti pərakəndə satışdır.

Beləliklə, Lerik almasının potensial alıcıları kiçik dükan sahibləri və yaxınlıqdakı bazarların yerli ticarətçiləri, habelə rayona gələn turistlərdir. Lerik şəhərində həftənin tək günlərində təşkil olunan bazar satış üçün əlavə imkanlar yaradır. Buradakı məhsullar əsasən Göydərə, Kəlvaz, Kələxan kəndlərindən olan yerli fermer və ticarət vasitəçiləri tərəfindən təklif olunur. Rayona gələn turistlərin sayının və yerli məhsullara, o cümlədən almaya tələbatın artdığını nəzərə alaraq, bu bazarın təşkilinin təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı. Məsələn, bazar günləri yol kənarlarında reklam lövhələri vasitəsilə təbliğ oluna bilərdi. Lerik bazarının təşviqi regional mərkəz kimi Lənkəranda da aparıla bilər.

Şəkil 3. Lerik bazarında alma satışı

2015-ci ildə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin FAO ilə birgə həyata keçirdiyi layihə çərçivəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri haqqında məlumat Kənd Təsərrüfatı üzrə Elektron Qiymət Məlumat Portalında (www.aqrarbazar.az) yerləşdirilmişdir. Topdan, pərakəndə, tarla və emal müəssisələrinə satışla bağlı Lerik rayonu qeyd edilmir. Bu, davamlı və tələb olunan tədarük həcmnin olmaması ilə bağlıdır.

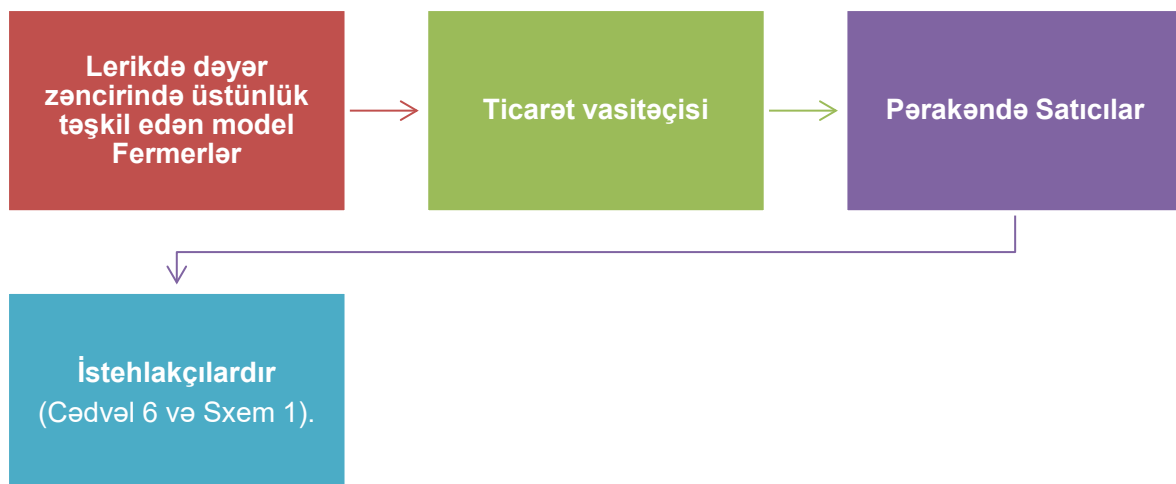
Rayonda almanın dəyər zəncirində topdansatış həlqəsi zəif inkişaf etmişdir. Buna səbəb kənd təsərrüfatı strukturunda üstünlük təşkil edən kiçik təsərrüfatların yetişdirdiyi alma həcmnin az olması, çeşidinin və keyfiyyətinin sabit olmamasıdır.

Cədvəl 5. Azərbaycanda əsas alma bazarlarının təsnifatı

ƏSAS SATIŞ BAZARLARI			
Fermadan birbaşa satış	Topdan satış	Pərakəndə satış	Emal müəssisələrinə satış
Abşeron, Ağcabədi, Ağdam, Ağdaş, Ağstafa, Ağsu, Astara, Balakən, Beyləqan, Bərdə, Biləsuvar, Cəlilabad, Daşkəsən, Füzuli, Gədəbəy, Gəncə, Goranboy, Göyçay, Göygöl, Hacıqabul, İmişli, İsmayilli, Kürdəmir, Lənkəran, Masallı, Neftçala, Oğuz, Qax, Qazax, Qəbələ, Qobustan, Quba, Qusar, Saatlı, Sabirabad, Şabran, Salyan, Şamaxı, Samux, Şəki, Şəmkir, Şirvan, Siyəzən, Tərtər, Tovuz, Ucar, Xaçmaz, Yardımlı, Yevlax, Zaqatala, Zərdab	Bakı-8km bazarı Bakı-Meyvəli bazarı Bakı-Yaşıl bazarı Gəncə bazarı	Bakı-8km bazarı Bakı-Supermarket Bakı-Təzə bazar Bakı-Yaşıl bazar Beyləqan bazarı Bərdə bazarı Cəlilabad bazarı Gəncə bazarı Göyçay bazarı Lənkəran bazarı Qazax bazarı Sabirabad bazarı Salyan bazarı Şamaxı bazarı Şəki bazarı Şəmkir bazarı Sumqayıt bazarı Tovuz bazarı Ucar bazarı Xaçmaz bazarı Yevlax bazarı	Abşeron Ağdaş Ağsu Balakən Cəlilabad Göyçay Göygöl Lənkəran Qazax Qəbələ Quba Sabirabad Salyan Şəki Şəmkir Tovuz Ucar Xaçmaz Zaqatala

Mənbə: www.aqrarbazar.az

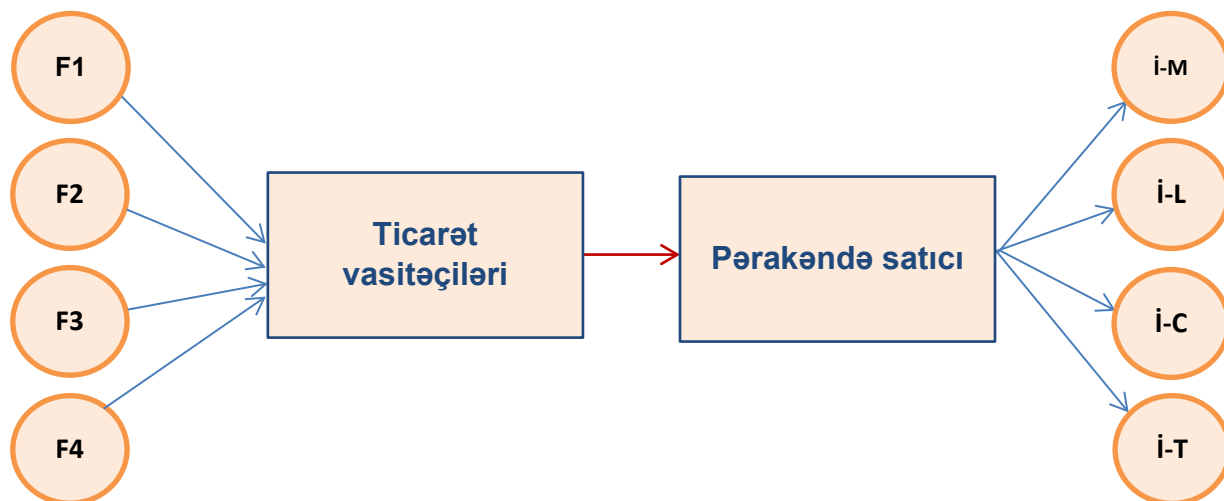
Yuxarıdakı rəqəmdən göründüyü kimi, bütövlükdə ölkədə almanın topdansatış bazarı zəif inkişaf etmişdir. Satış bazarları arasında Lerik bazarının olmaması rayonun alma bazarındakı mövqeyinin qənaətbəxş səviyyədə olmadığını deməyə əsas verir.

Cədvəl 6. Alma məhsulunun satış kanalları

SATIŞ KANALLARI	PAYLAMA	TƏSNİFAT
Fermerlər → İstehlakçılar	Qismən	Bəzi fermerlər yetişdirdikləri almaları birbaşa Lerik, Lənkəran və Masallı bazarlarında istehlakçılara satırlar. Bu kateqoriyaya daxil olanlar əsasən öz xərclərini azaltmaq və gəlirlərini artırmaq üçün təsərrüfatlarını şaxələndirmiş fermerlərdir. Onlar alma və digər kənd təsərrüfatı məhsullarını da satırlar.
Fermerlər → Pərakəndə satıcılar → İstehlakçılar	Qismən	Fermerlər məhsullarını pərakəndə satıcılar vasitəsilə istehlakçılara çatdırırlar. Bu, iki yolla həyata keçirilir: birbaşa fermadan və bazar satışları vasitəsilə. Hər iki halda qiymət fərqi mövcuddur ki, bu da məhsulun daşınma xərcləri və həcmi ilə bağlıdır.
Fermerlər → Ticarət vasitəçiləri → Pərakəndə satıcılar → İstehlakçılar	Əksərən	Bu satış kanalı daha geniş yayılmışdır. Ticarət vasitəçiləri təsərrüfatlardan alma məhsullarını alır və pərakəndə satışçılara təklif edir, onlar da öz növbəsində son istehlakçılara təklif edirlər.

Sxem 1: Alma dəyər zənciri

Dəyər zəncirindəki həlqələrin çoxluğu fermerin gəlir payını azaldır. Bununla belə, istehsalçı ilə istehlakçı arasında əlaqə yaratmaqda əsas rolu vasitəçilər oynayır. Onlar da öz növbəsində məhsulu satmaq üçün alırlar. Satıcı vasitəçinin oynadığı aktiv roldan fayda əldə edir və malının qiymətini artırmaqla bu xidmətin haqqını ödəyir.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Bakıda təşkil etdiyi yarmarkalarda yerli istehsal olan meyvə-tərəvəz məhsullarının satışının təşviqi yerli məhsullara tələbatın artmasına kömək edə bilər.

Lerik alma istehsalçıları üçün xüsusi bazar imkanı “Aqrar Tədarük və Təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyətidir ki, burada almalar müəyyən tələblərə cavab verməlidir:

- qida məhsulları sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyekti qida təhlükəsizliyi qeydiyyatına malik olmalıdır;
- qida məhsullarının istehsalçısının qida təhlükəsizliyi qeydiyyatı olmadıqda, istehsalçı tərəfindən satışa çıxarılan məhsulların qida təhlükəsizliyi sertifikatı olmalıdır;
- qida məhsullarının minimum keyfiyyətinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı qanunlara əməl edilməlidir;
- Azərbaycan Respublikasında ödənilməli vergi və digər icbari ödənişləri olmayan müntəzəm vergi ödəyicisi olmalıdır;
- ərzaq məhsullarının istehsalı üzrə ən azı altı ay, satışı üzrə ən azı bir il iş təcrübəsi olmalıdır.

İstehsalçılar arasında şirkət tərəfindən mümkün satınalmaların və məhsula qoyulan tələblərin təbliği Lerik alma dəyər zəncirində satış həlqəsini gücləndirmək üçün tövsiyə olunan addımlardan biridir. Lerikin bəzi alma istehsalçıları adıçəkilən şirkətə alma tədarük edir. 2023-cü ildə onlar 4300 kiloqram alma almağı planlaşdırırlar. Lakin bu, rayondakı alma istehsal gücü ilə müqayisədə çox aşağı göstəricidir (Cədvəl 7).

Cədvəl 7. “Aqrar Tədarük və Təchizat” ASC-nin Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonunda 2023-cü il üçün tələbatın, alma bağlarının və istehsalının xüsusi nisbəti

#	Rayon üzrə	Tələbatın həcmi 2023 (kq-la)	Xüsusi pay, %-lə	Alma bağlarının xüsusi payı, %-lə	Alma istehsalının xüsusi payı, %-lə
1	Lənkəran	27104	41.2	9.5	28,9
2	Cəlilabad	14244	21.65	4.2	7,9
3	Masallı	9300	14.1	5.4	6,7
4	Astara	7900	12	10.5	18,3
5	Lerik	4300	6.52	53	26,1
6	Yardımlı	2933	4.45	17.4	12,0
	Lənkəran-Astara İR	65781	100,0	100,0	100,0

Mənbə: www.tedaruk.az/demand; www.stat.gov.az

2023-cü ildə müəssisə 65 781 kiloqram alma almağı planlaşdırır ki, bunun da 41,0 faizi Lənkəran, 21,65 faizi Cəlilabad, 14,1 faizi Masallı, 12,0 faizi Astara, 4,45 faizi Yardımlı, 6,52 faizi Lerik rayonunun payına düşür. Lakin rayonlarda tələbatla istehsal gücü arasında uyğunsuzluq var. Qeyd edildiyi kimi, Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonunda ümumi alma istehsalının 53 faizi, ümumi məhsuldar alma bağlarının 26,1 faizi Lerik rayonunun payına düşür. Lakin şirkət tərəfindən məhsulun cəmi 6,52%-nin bu rayondan alınması planlaşdırılır. Lerikdə istehsal olunan almaların müvafiq standartlara cavab verməməsi bunun əsas səbəblərindən biridir. Yerli fermerlər və yerli əkinçilik təsərrüfatını dəstəkləyən qurumlar bu keyfiyyət tələblərinə ciddi yanaşmalı və onu yerinə yetirmək üçün səy göstərməlidirlər. Kiçik fermerlərdən ibarət kənd təsərrüfatı marketing kooperativlərinin qurulması vasitəsilə Lerik

almasının daha sərfəli qiyməti və səmərəli satışının təminatı Lerik alma dəyər zəncirinin rəqabətə dözümlülüyünün artırılması üçün vacibdir.

Kiçik fermer təsərrüfatlarının kənd yerlərində üstünlük təşkil etməsi və onların təchizat məhsullarını əldə etmək və/yaxud öz məhsullarını bazara çıxarmaq üçün aralarında əməkdaşlığın olmaması kənd təsərrüfatı sektorunda əsas məsələdir. Bu təsərrüfatların əksəriyyətində kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sahəsi 1,5-2 hektardan çox deyil. Belə bir struktur gəlirli kənd təsərrüfatı istehsalını təmin etmir. Gəlir və mənfəəti məhdudlaşdırmaqla intensiv əkinçilik mümkün deyil. Müasir kənd təsərrüfatı texnologiyalarından, səmərəli suvarma sistemlərindən istifadə və sərfəli şərtlərlə maliyyələşmə imkanları məhduddur.

Ölkədə müqavilə əsasında təsərrüfatçılıq yaxşı inkişaf etməmişdir. Bu model kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün bir sıra üstünlüklərə malikdir. İstehsalçı alıcı ilə müqavilə bağlamaqla təkcə təminatlı bazara deyil, həm də istehsalın maddi-texniki təminatına çıxış əldə edir. Bu model həm də alıcı üçün əlverişlidir, çünki onlar uzun müddətə stabil təchizatçı əldə edirlər və əlavə vaxt və pul sərf etmədən satışın davamlılığını təmin edə bilirlər. Ənənəvi sahələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində son dövrlərdə pambıqçılığın, tütünçülüyn, ipək qurdunun baramaçılığının, şəkər çuğundurunun, müqavilə əsasında çay istehsalının genişlənməsinə başlanılıb.

Məlumdur ki, aqrar-sənaye kompleksində əlavə dəyər və mənfəətin böyük hissəsi kənd təsərrüfatı xammalının emalı və məhsulların satışında yaranır. Kooperativlər istehsal-emal-satış çevrəsində gəlirin ədalətli bölüşdürülməsinə şərait yaradır.

Lerik rayonunda fermerlər arasında əməkdaşlıq səviyyəsi aşağıdır. “EU4Lankaran” layihəsi çərçivəsində aparılan sorğuya cavab olaraq, sorğuda iştirak edən fermerlərin 97,7%-i və ya 88 nəfərdən 86-sı fermerləri ümumi iqtisadi faydalar üçün bir araya gətirmək məqsədi daşıyan heç bir kooperativ, assosiasiya və ya istehsalçı qrupunun üzvü olmadıqlarını bildirib. Bununla belə, fermerlərin 74-ü (84,09%) kənd təsərrüfatı kooperasiyası və ya birgə iqtisadi fəaliyyətin digər formaları haqqında məlumat almaq istədiklərini bildirmişlər (Lerik rayonunda birgə təşəbbüslər çərçivəsində ölkə, region, rayon və kənd məlumatlarının təhlili və qiymətləndirilməsi – “EU4Lankaran” sorğusu, may 2023)

Hökumət kooperativlərin yaradılmasını fəal şəkildə təşviq edir. “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” qanun qəbul edilmiş və “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. Ölkədə bir neçə kooperativ, o cümlədən Azərbaycan Kənd Qadın Kooperativləri tərəfindən ilk qadın kooperativləri yaradılmışdır. Beynəlxalq təcrübəyə və bu sahədə yerli təcrübəyə əsaslanaraq əməkdaşlığın faydaları haqqında məlumatlılığın artırılması vacibdir. Digər rayonlarda olduğu kimi Lerikdə də regionda kənd təsərrüfatı istehsalçı/fermer icma qrupları kimi birgə iqtisadi fəaliyyətlər fəal şəkildə dəstəklənməlidir. Bu qruplar təchizat, istehsal, habelə marketinqə və ya dəyər zəncirinin bütün bu halqalarına diqqəti cəmləyə bilər.

Bazarda fermerlərin səsinin artırılması

Fermerlər arasında əməkdaşlığın faydaları haqqında maarifləndirmə aparılmalıdır. Hazırda aşağıdakı kimi əməkdaşlıq formaları yoxdur:

- Şəbəkə
- İcma qrupları
- İstehsalçı qrupları
- Kooperativlər
- Assosiasiyalar
- Lerikdə fermerlər arasında qeyri-rəsmi və formal qrupların yaradılması onlara imkan verəcək:
- Daha sərfəli qiymətə daha yaxşı təchizat əldə etmək
- Daha az xərclə birlikdə maşın və ya avadanlıq icarəyə götürmək və ya almaq
- Daha əlverişli satış qiymətləri üzrə danışıqlar aparmaq
- Nəqliyyat xərclərini azaltmaq
- Topdansatış ticarətçiləri və supermarketlərə daha böyük həcmdə məhsul təqdim etmək
- Təcrübə mübadiləsi və texnologiyanı daha tez mənimsəmək

Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, kooperativlər dəyər zəncirinin bütün aspektlərini əhatə edə bilər. Buraya kənd təsərrüfatı məhsullarının topdan və pərakəndə satışı, habelə bu məhsulların saxlanması, çeşidlənməsi, qurudulması, yuyulması, çəkilməsi qablaşdırılması və daşınması daxil olmaqla, təchizat və marketinqi daxildir. Bazar üçün məhsulun markalanması və reklamı da həyata keçirilə bilər.

Azərbaycan Meyvə-Tərəvəz İstehsalçıları və İxracatçıları Assosiasiyası və Azərbaycan Kənd Qadınları Assosiasiyasının dəstəyi ilə kooperasiya əlaqələrinin qurulması və inkişafı bütövlükdə regionda ixracyönümlü meyvə-tərəvəz istehsalçıları arasında kooperasiya əlaqələrinin inkişafı üçün təsirli nəticələr verə bilər. Hər iki assosiasiya Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən dəstəklənir.

3.1.5. Marketinq və satış

İstehsalçılar tərəfindən məhsullarının marketinqi olduqca zəifdir. Lerik alma məhsullarının zəhəri görünüşündə çoxlu çatışmazlıqlar var, habelə burada heç bir reklam və brendləşmə yoxdur. Bu çatışmazlıqlar dəyər zəncirində satışdan əldə olunan gəlirdə istehsalçının payının azalmasına səbəb olur. Bu, həmçinin alma istehsalçısı tərəfindən gözlənilən və alıcıların təklif etdiyi qiymətlər arasında böyük fərqə gətirib çıxarır. Mənfəətin böyük hissəsi vasitəçilərə çatır. İlk satışların əsasən birbaşa fermadan həyata keçirildiyi hazırkı bazar strukturunda, dəyər zəncirinin formalaşması istiqamətində ticarət vasitəçilərinin danılmazı rolu vardır. Bir qayda olaraq, azad ticarətçilər almaları kəndlərdən yığaraq Lerik və ya Lənkəran bazarında satırlar. Bu, yerli istehsalçıların mövqelərini zəiflədir və digər

rayonlardan və ya xaricdən gələn almalar üstünlüyü ələ alaraq yerli məhsulu bazardan çıxarır.

Bazara çıxarılan alma məhsulları satışının Lerik rayonunda istehsal olunan digər məhsullarla əlaqələndirilməsi satış üçün çəkilən əlavə xərclərin azalmasına və gəlirin artmasına səbəb olacaq. Aşağıdakı Tədqiqat Nümunəsi 2-də göstərildiyi kimi fermerlər artıq bu istiqamətdə addımlar atıblar. Marketinqi yaxşılaşdırmaq üçün almaları bal ilə birlikdə eyni kartonda qablaşdırmaq olar. Bu, Lerik rayonunun məşhur və yaxşı tanınan məhsuludur.

Tədqiqat nümunəsi 2

Alma və kartofun şaxələndirilmiş marketinqi Göydərə kəndi, Zuvənd

Cənab Altay Əliyev torpaq reyestrində xüsusi mülkiyyət (ferma həyəti) kimi qeyd olunan 0,8 hektar meyvə bağında alma yetişdirir. O, həmçinin 3,08 ha əkin sahəsində kartof yetişdirir.

Altay əməliyyat xərclərini azaltmaq və təsərrüfat gəlirlərini artırmaq üçün təsərrüfat biznesini şaxələndirmişdir. O, yerli fermerlərdən alma və kartof alaraq öz məhsulu ilə birlikdə Lənkəran və Lerik bazarlarında və kiçik dükanlara satır. Onun bazar təklifi bir və ya iki çanta məhsulu olan kiçik ticarətçilərlə müqayisədə daha rəqabətə dözümlüdür. Onun daha böyük miqdarda məhsul daşımağa imkan verən pikap maşını var.

Bundan əlavə, fermerin ailəsi bəslədikləri inəklərinin südündən pendir və yağ hazırlayır və onlar da satışa çıxarılır. Onun digər məhsulu isə alma bağındaki 22 arı pətəyindən topladığı baldır.

Yerli dükanları alma və kartofla təmin edərkən, onun təklifini pendir və bal bankaları tamamlayır ki, bu da onun gəlirini və müştəri bazasını xeyli artırır.

Təsərrüfatçılarla aparılan müzakirələrdə diqqət çəkən əsas məsələ digər rayonlardan gələn almaların orijinal məhsulun markalanması və etiketlənməsinin olmaması səbəbindən Lerik alması kimi satılması olub. Bu da Lerikdə istehsal olunan almaların istehlakçılar arasında nüfuzuna xələl gətirir. Lerikdə istehsal olunan almalar "yerli", "təmiz", "dadlı" və "xüsusi" olması ilə tanınır. Beləliklə, Lerik alması üçün unikal məhsul brendi yaratmaq potensialı mövcuddur.

Hazırda rayonda istehsal olunan almalar əsasən emal olunmamış meyvə kimi satılır. Ev istehsalı olan almanın emalı və satışı ilə bağlı yardım almaq üçün fermerlər "ABAD" - Ailə Biznesinə Asan Dəstək tədbirinə müraciət edə bilirlər.

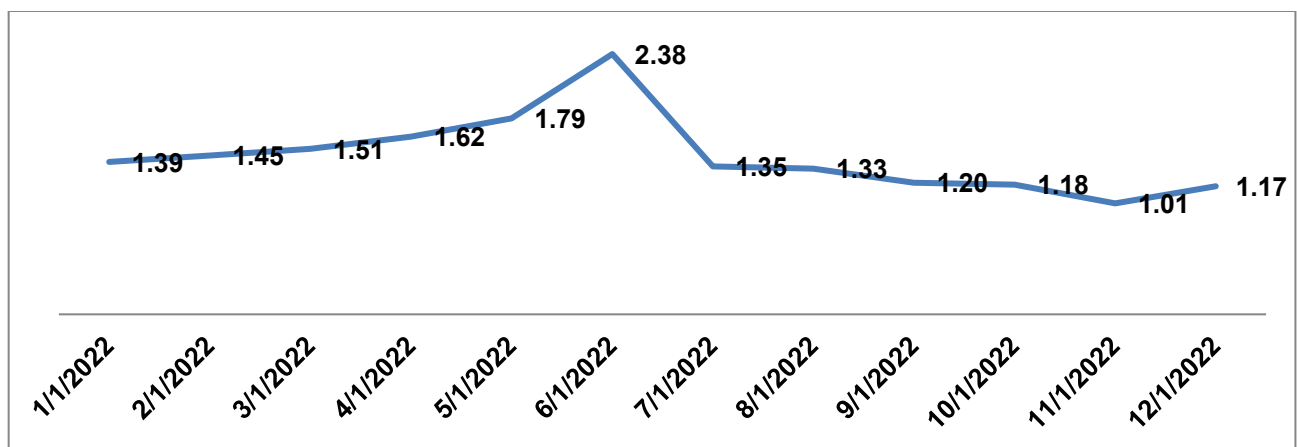

Ən yaxın ABAD mərkəzi Masallı rayonunda yerləşir və kiçik kənd sahibkarlarına aşağıdakı xidmətləri təklif edir:

- onların məhsulu üçün imkanların və faktiki bazar tələbinin təhlili, yeni bazarların müəyyən edilməsi və biznes planların hazırlanması
- istehsal gücünün artırılması, istehsal yollarının təkmilləşdirilməsi və yeni məhsulların istehsalı üçün zəruri avadanlıqla təmin etmək
- brendinq və etiket dizaynı və üzvlərin məhsullarının daşınması və marketinqi.
- Maliyyə savadlılığının təmin edilməsi və üzvlərə öz mühasibat uçotu sistemini yaratmaqda yardımın göstərilməsi.
- Sənədlərin düzgün idarə olunması üçün hüquqi dəstək, sertifikatlaşdırmada köməklik.

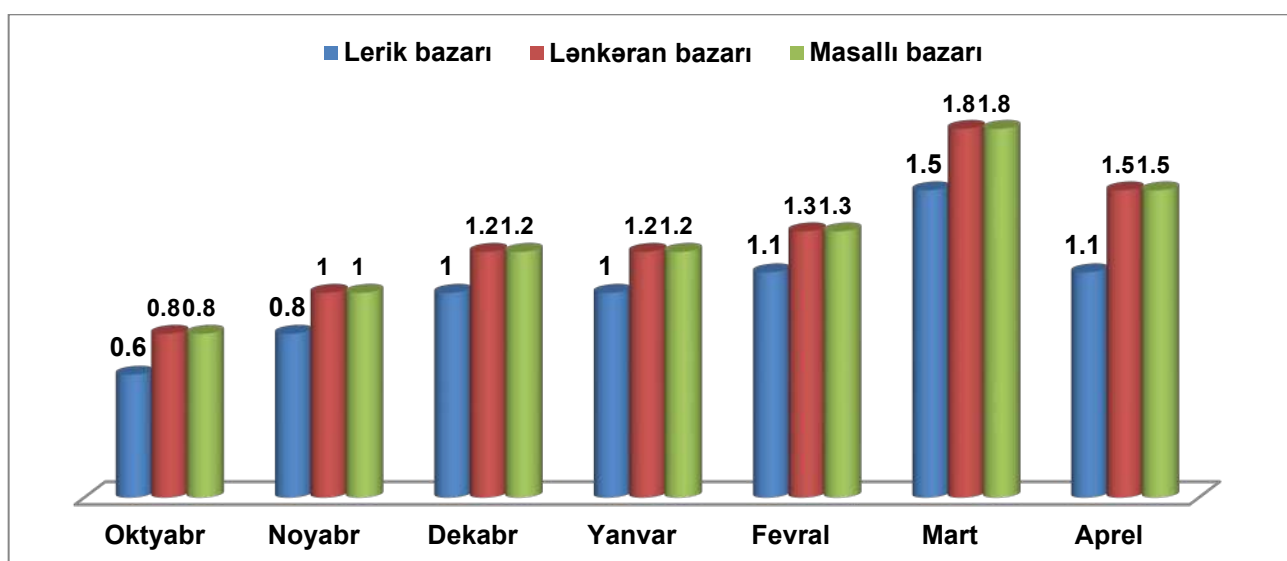
Bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti tələb və təklif, məhsulun keyfiyyəti, satıcıların, alıcıların və rəqiblərin sayı kimi amillərlə müəyyən edilir. İlin bazarda almanın mövcud olduğu vaxt da fərqi yaranmasına səbəb olur. Aşağıdakı qrafikdə ölkənin əsas pərakəndə meyvə bazarlarından biri olan Bakının 8-ci kilometr bazarında almanın satış qiyməti göstərilir. 2022-ci ildə almanın ən yuxarı qiyməti iyunda, ən aşağı qiyməti isə noyabrda olmuşdur (Qrafik 11).

Qrafik 11. Bakının 8-ci km bazarında alma qiymətinin dinamikası, AZN/kq

Mənbə: Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi

Qrafik 12. Bakının 8-ci km bazarında alma qiymətinin dinamikası, AZN/kq

Mənbə: Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi

Minimum qiymət səviyyəsi məhsul yığımı dövrünə təsadüf edir. Müvafiq məhsul anbarı və soyuducu anbarlara çıxış imkanı olan istehsalçılar tədarük az olduqda məhsullarını bazara təklif etmək və beləliklə də məhsullarını daha sərfəli qiymətlərə təqdim etmək fürsəti əldə edirlər. Müvafiq şəraitli anbarı olmayan istehsalçılar məhsulu yığdıqdan dərhal sonra minimum qiymətə satmaq məcburiyyətində qalırlar. Lerik rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən almanın saxlanma imkanlarının məhdud olması ilə istehsalçıların ümumilikdə dəyər zəncirində payının nə qədər aşağı olduğu aydın görünür.

Azərbaycanda ölkə səviyyəsində yetişdirilən almanın bir neçə növü mövcuddur. Bunlar əsasən yay alma sortları olan Fəximə, Şirvan reneti, Papirovska, Melba, Yevadır. Payız sortları Azərbaycan, Sarı Belfler, Qışlıq Qızıl Parmen, Landsberg Renetidir. Qış sortları Cır Hacı, Sarı turş, Simirenko reneti, qolden Delişes, Qızıl Əhmədi, Şampan reneti, Red Delişes, Royal red Delişesdir. Bundan başqa xaricdən gətirilən Qrani Smit, Fuji, Qolden Delişes, Conaqqold, Ağ Reneti və Spur də becərilir.

Bazara çıxarılan alma sortlarının təhlili göstərir ki, bütün aylar üzrə yalnız Palmet satılır və məhsulun ən yüksək qiyməti iyul ayına təsadüf edir. Qəndi Sinab, Qızıl Əhmədi, Qala, Simirenko reneti, Fuji, Qrani Smit, Cır Hacı, Slava, Yay alması, Cənnət alması sortları bazarda ilin müəyyən vaxtlarında təklif olunur (Cədvəl 8).

Cədvəl 8. Almanın Bakı bazarında aylar üzrə qiyməti, AZN/kg

Alma sortları	01.01.22	01.02.22	01.03.22	01.04.22	01.05.22	01.06.22	01.07.22	01.08.22	01.09.22	01.10.22	01.11.22	01.12.22
Qəndi sinab	-	-	-	-	-	-	-	1,15	1,5	1,25	0,9	1,1
Qızıl Əhmədi	2,25	2,25	2,25	2,25	-	-	-	-	-	2,25	2,25	2,9
Qala	-	-	-	-	-	-	-	-	0,9	0,9	0,9	1
Palmet	1,1	1,25	1,25	1,4	1,75	2,25	1,5	1,5	1,5	0,9	0,75	0,85
Simirenko reneti	1,1	1,25	1,25	1,25	1,4	1,75	-	-	1	0,9	0,75	0,85
Fuji	1,25	1,25	1,4	1,6	2	2,75	-	-	-	1,25	1,25	1,25
Qrani Smith	1,25	1,25	1,4	1,6	2	2,75	-	-	-	0,65	0,65	0,75
Cır Hacı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,65	0,65	0,65
Slava	-	-	-	-	-	-	1,4	1,25	1,1	1,1	-	-
Yay alması	-	-	-	-	-	-	1	1,25	0,9	0,9	-	-
Cənnət alması	-	-	-	-	-	-	1,5	1,5	1,5	2,25	-	-
Orta hesabla	1,4	1,5	1,5	1,6	1,8	2,4	1,4	1,3	1,2	1,2	1,0	1,2

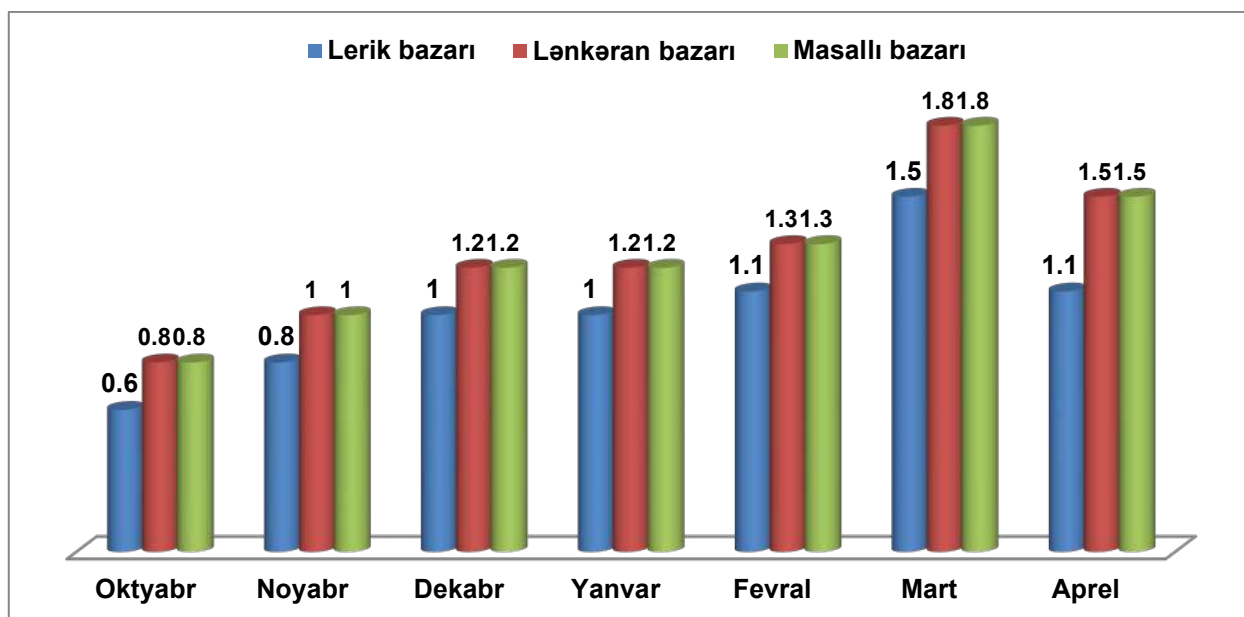
Mənbə: Cədvəl portalda verilmiş məlumatlar əsasında tərtib edilmişdir www.aqrarbazir.az

Bəzi alma növləri müvafiq anbara çıxışı olan müəssisələr və təsərrüfatlar tərəfindən istehsal olunduğu üçün bütün il boyu və ya ilin çox hissəsi ərzində mövcud olur.

Lerik rayonunda istehsal olunan almalar oktyabr-aprel ayları ərzində bazara çıxarılır. Lerik, Lənkəran və Masallı bazarlarında istehsal olunan məhsulların daşınması və satışının təşkilində qiymət dinamikasına nəzər saldıqda müşahidə edirik ki, bazarda minimum qiymət oktyabrda, maksimum isə mart ayında olur. Lerik bazarında qiymət Lənkəran və Masallı bazarındakı qiymətlərdən aşağıdır. İstehsal olunan almaların saxlanma qabiliyyətinin

məhdud olması və xarab olması səbəbindən bazarda qiymətlərin ümumilikdə yüksək olduğu aprel ayında bu qiymət fərqi ən yüksək həddədir.

Qrafik 13. Lerikdə istehsal olunan Simirenko reneti almasının qiyməti, AZN/kq

**Cədvəl 9: Birbaşa satışdan istehlakçıya
(pərakəndə satış və ya vasitəçilər vasitəsilə) kimi qiymətlər**

Satış bazarları	Fermer	Ticarət vasitəçiləri	Pərakəndə satıcı	İstehlakçı
Dəyər Zənciri 1				
Lerik	0,8			0,8
Lənkəran	1,0	-	-	1,0
Masallı	1,0	-	-	1,0
Dəyər Zənciri 2				
Lerik	0,7	-	1,0	1,0
Lənkəran	0,8	-	1,2	1,2
Masallı	1,0	-	1,2	1,2
Dəyər Zənciri 3				
Lerik	0,5*	0,7	1,0	1,0
Lənkəran	0,5*	0,9	1,2	1,2
Masallı	0,5*	0,9	1,2	1,2

Dəyər zəncirinin müxtəlif hissələrinin təhlili göstərir ki, birbaşa istehlakçı zəncirində qiymət səviyyəsi həm istehsalçılar, həm də alıcılar üçün məqbul hesab olunur. Dəyər zəncirinin digər səviyyələrində istehsalçı və istehlakçı qiymətləri arasındakı fərq artır.

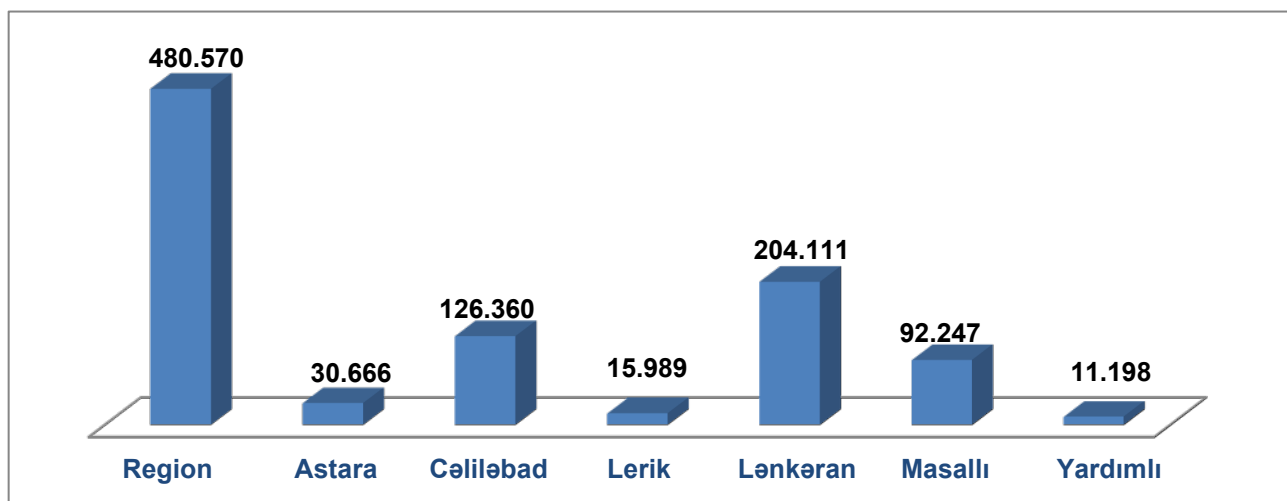
Son illər ölkədə müasir anbarlar, soyuducu kameralar tikilmişdir. Bu obyektlər çox vaxt kiçik fermerlər üçün maliyyə cəhətdən münasib və ya əlçatan olmur. Bu, belə anbar və kameraların məhdud və heç də həmişə yaxın məsafədə yerləşməməsindən qaynaqlanan maliyyə xərcləri ilə bağlı məsələdir. Lerikdə fermerlər üçün belə imkanlar yoxdur və həmçinin onların satışa çıxartdıqları məhsulun həcmi məhduddur.

Sahibkarlığın İnkişafı Fondu və Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi tərəfindən meyvə-tərəvəz məhsulları üçün soyuducu anbar infrastrukturunun mövcud vəziyyəti və bu sahədə tələbatın qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Aparılmış qiymətləndirmə göstərmişdir ki, hazırda ümumi tutumu 672 min ton olan 168 soyuducu anbar kompleksi fəaliyyət göstərir. Bunlardan 503 min ton tutumu olan 143 anbar meyvə-tərəvəz saxlanması üçündür. Ən böyük anbarlar Abşeron (276 min ton), Quba-Xaçmaz (101 min ton) və Gəncə-Qazax (97 min ton) iqtisadi rayonlarında yerləşir. Ölkədə hazırkı anbar tutumu və mövsümü nəzərə alaraq 835 min ton həcmli anbara ehtiyac vardır. Tərəvəz (kartof, soğan) və xurma üçün müasir tələblərə cavab verən əlavə 287 min ton tutumu olan anbarlara ehtiyac var.

3.1.6. Biznes mühiti

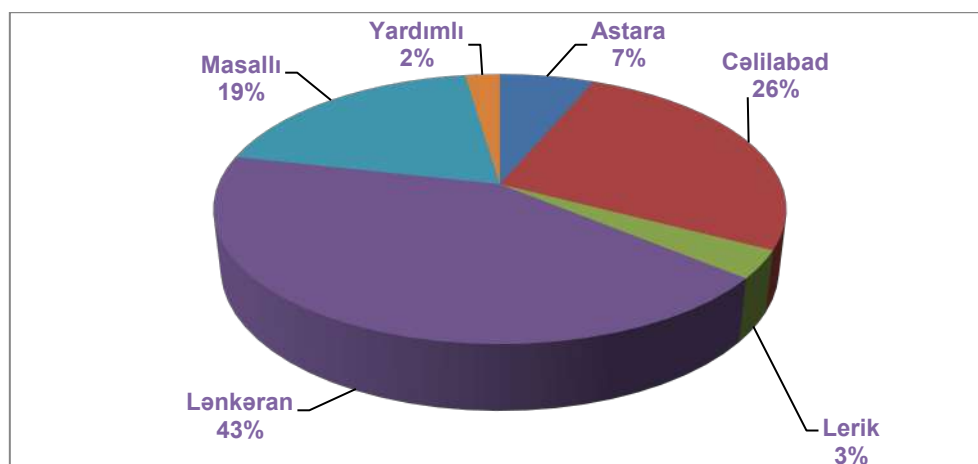
Alma bağlarının gəlirli olması üçün orta və uzunmüddətli maliyyə investisiyaları lazımdır. Lerik rayonunda fermer təsərrüfatlarının həcmi kiçik olduğundan banklar və bank olmayan maliyyə qurumları kredit verməkdə az maraqlıdırlar. Ümumilikdə regionun kredit portfelində Lerik rayonunun payı azdır (Qrafik 14 və Qrafik 15).

Qrafik 14. Lənkəran-Astara iqtisadi regionunda rayonlar üzrə kredit məbləği, milyon AZN (04.01.23)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

Qrafik 15. Lənkəran-Astara regionunda rayonlar üzrə kredit faizi (04.01.23)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

Region üzrə kredit qoyuluşunun cəmi 3 faizi Lerik rayonunun payına düşür. Adambaşına düşən kredit məbləği region üzrə 480,6 manat, Lerik rayonunu üzrə isə 16 manat təşkil etmişdir. Lerik və Lənkəranda kredit təşkilatlarının nümayəndələri ilə aparılan müzakirələr zamanı müəyyən edilmişdir ki, Lerik rayonunda təsərrüfat istehsalının şaxələndirilməsi problemli kreditlərin riskini azaldır. Fermerlərə sığorta kimi yeni ixtisaslaşmış maliyyə məhsulları da lazımdır. Fermerlər arasında kənd təsərrüfatı üzrə sığortanın əldə edilməsinin faydalarına dair maarifləndirmə aparılmalıdır. Alma sığorta tarifləri aşağıdır - 3,32%. Bu sığorta dolu, yanğın, zəlzələ, torpaq sürüşməsi, qasırğa, tufan, sel, həddindən artıq qar yağması, vəhşi heyvanların hücumu və üçüncü şəxslər tərəfindən zərər risklərini əhatə edir. Sözügedən sığorta bitki xəstəlikləri və zərərvericiləri risklərindən qorunmaq üçün 2%, dolu riski nəticəsində məhsullarda keyfiyyət itkisinə görə 1,24%, şaxta ilə zədələnməyə görə 1,10% təşkil edir. <https://asf.gov.az/bitkilik>

Bundan əlavə, Lerik rayonunda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əsasən dağlıq ərazidə fəaliyyət göstərdiklərini nəzərə alaraq, Lerikin ölkənin digər rayonları ilə müqayisədə relyefi daha əlverişsiz olduğundan subsidiyaların, o cümlədən əkin subsidiyalarının differensiallaşdırılmasına, eləcə də həyətyanı sahələrin becərilməsinin subsidiyalaşdırılmasına ehtiyac var.

3.2. Kartof

Lerik rayonunda əhalinin gəlirlərinin artırılmasına mühüm töhfə verən kənd təsərrüfatı sahələrindən biri də kartofçuluqdur. Əkin sahələrinin 30%-ə qədəri kartof əkininə ayrılır. Bu məhsulun istehsalını artırmaq, onu təkcə şəxsi istehlakla məhdudlaşdırmamaq üçün tədbirlər görülüb. Bu, istehsalçılara subsidiyaların, toxumların verilməsi və mineral gübrələrin subsidiyalı satışı vasitəsilə həyata keçirilib.

Azərbaycanda kartofa olan ümumi tələbatın təxminən 90%-i yerli istehsal hesabına ödənilir (2021-ci ildə 88,8%). 2015-2021-ci illərdə ölkədə istehsal 26,5% artıb. Bununla belə, idxal 63%, ixrac isə 3,6 dəfə artmışdır. Həm idxal, həm də ixrac üçün hərəkətverici qüvvə artan rəqabətdir. Məhsul bir çox digər ölkələrlə müqayisədə fərqli dövrdə mövcud olur və beynəlxalq bazarlara, xüsusən də Rusiya Federasiyasına çıxışın asanlıığı da ixracı stimullaşdırır.

2021-ci ildə 40,077.7 ABŞ dolları dəyərində 92,343.5 ton kartof məhsulu ixrac edilmişdir ki, bunun da 38,4 milyon ABŞ dolları (96%) Rusiya Federasiyasının payına düşmüşdür. Bundan başqa, Ukraynaya 1,6 milyon, Belarusa 389 min, Qazaxıstana 128,5 min, digər ölkələrə isə 22,9 min ixrac edilib. Bütün rəqəmlər ABŞ dollarındadır. Həmin ildə 55,799.4 ABŞ dolları və ya 214,970.4 ton həcmində kartof idxal edilmişdir. Bunun 40,077 ABŞ dolları (71,8%) İranın, 8,719.7 ABŞ dolları Rusiya Federasiyasının, 2,847.1 ABŞ dolları isə Gürcüstanın payına düşür. Qalanları isə Ukrayna (1049,6 ABŞ dolları), Almaniya, Hollandiya və digər ölkələrdən gətirilmişdir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu, o cümlədən Lerik rayonu İranla həmsərhəddir. İdxalın əsas hissəsi İrandan gəlir. Lerik rayonunda istehsal olunan kartofun dəyər zəncirinin gücləndirilməsi, eləcə də istehsalçıların payının artırılması ilə qeyri-qiymət amilləri, xüsusilə də keyfiyyət amilləri üzrə rəqabət üstünlüyü əldə etmək mümkündür. Ölkə və rayon üzrə

kartof əkininin təhlili göstərir ki, 2021-ci ildə rayonun kartof əkin sahələrində payı 2015-ci ildəki 2,1 faizdən 0,6 faiz artaraq 2,7 faizə yüksəlmişdir. Region üzrə bu dövr üçün artım 1% təşkil etmişdir (Cədvəl 10).

Cədvəl 10. Kartof istehsalında Lerik rayonunun payı (%-lə)

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2015-ci illə müqayisədə 2021-ci ildə fərq, +/-
Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonunda kartof istehsalı üzrə əkin sahəsi	2.1	2.3	2.3	2.3	2.5	2.5	2.7	+0.6
Lerikdə kartof istehsalı üzrə əkin sahəsi	13.9	14.7	14.9	13.8	14.7	14.4	14.9	+1.0
Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonunda kartof istehsalı	2.1	2.2	1.9	1.8	1.8	1.8	1.8	-0.3
Lerikdə kartof istehsalı	12	11.1	9.8	9.9	7.7	8	8.1	-3.9

Mənbə: www.stat.gov.az

Bununla belə, müqayisə olunan dövr ərzində rayonun istehsalda payı azalmışdır. (Ölkə üzrə 0,3 faiz, region üzrə isə 3,9). Çünki alma istehsalında olduğu kimi, ölkə və region üzrə məhsuldarlıq səviyyəsi aşağıdır (Cədvəl 11).

Cədvəl 11. Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonunda kartofun əkin sahəsi, istehsalı, məhsuldarlığı 2021

Rayonlar	Sahə, ha	%	İstehsal, ton	%	Məhsuldarlıq, 100 kq/ha	Regionla müqayisədə fərq, +/-
Astara rayonu	971	9.6	7589	3.2	78	-132
Cəlilabad rayonu	5400	53.5	179300	76.8	292	82
Lerik rayonu	1505	14.9	19023	8.1	126	-84
Lənkəran rayonu	430	4.3	3858	1.7	90	-120
Masallı rayonu	894	8.9	15531	6.7	174	-36
Yardımlı rayonu	887	8.8	8241	3.5	93	-117
Lənkəran-Astara İR	10087	100.0	233542	100.0	210	0

Mənbə: www.stat.gov.az

3.2.1. Təchizat

DAİM-in məlumatına görə, Lerik rayonunda 2022-ci ildə kartofçuluq üzrə ayrılan ərazilərdə ən çox əkilən sortlar “Agila”, “Telman”, “Əmiri”, “Aqriya” olub. Bununla belə, araşdırmalar əlaqədar ərazidə fermerlərlə görüşərkən bəzi fermerlərin sözlərinə əsasən onların hansı sort kartof əkdiklərindən əmin olmadıqları məlum olmuşdur. Lerikdə fermerlər toxumluq kartofu Cəlilabad rayonundan və bir hissəsini qonşu fermerlərdən alırlar. Qonşu tarlada məhsuldarlığı müşahidə etmək fermerə təcrübədən öyrənməyə və məhsuldar toxumları seçməyə kömək edir. Qonşunun tarlası nümayiş sahəsi kimi rol oynayır. Cəlilabad toxumu isə məhsuldarlığın necə olduğuna, Lerikin olduqca fərqli iqlim şəraiti və relyefinə uyğun olub-olmadığına baxmadan alınır. Lerikdə toxum seçimi və istehsalına fərqli yanaşma lazımdır. Bu yanaşma, elmi seleksiya və iqlimləşdirmə tədqiqatlarını, nümayiş sahələrinin təşkilini və istehsalçılara praktiki bilik və təcrübə əldə etməyə imkan verən “tarla günlərini” əhatə etməlidir.

Bu istiqamətdə müəyyən işlər görülür. Kəlvəz kəndində 2022-ci ildə kartofçularla, Rayon İcra Hakimiyyətinin nümayəndələri, Tərəvəzçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutunun mütəxəssisləri ilə görüş keçirilmişdir. Kartof sahələrinə baxış keçirilmiş, becərmə və düzgün qulluq üsulları ilə bağlı tövsiyələr verilmişdir. Mütəxəssislər həmçinin yerli kartof genofondunu müəyyən etmək üçün köhnə yerli kartof sortlarından nümunələr götürmüşdülər. Məqsəd tədqiqat yolu ilə ənənəvi sortların keyfiyyətini yüksəltmək, milli genofondu qorumaq, məhsuldar sortları yenidən fermerlərə təqdim etməkdir. Dəstəyin göstərilməsi ilə Lerik rayonunda yerli kartof toxumçuluğu sisteminin yaradılması ilə bağlı da müzakirələr aparılmışdır.

Şəkil 4. Lerik rayonunda kartof əkini ilə məşğul olan fermerlərlə görüş, 30 iyul, 2022

Bundan başqa, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və FAO arasında əməkdaşlığa uyğun olaraq, “Azərbaycanda sağlam toxumluq kartof istehsalı üzrə milli sistemin yaradılması” layihəsinə əsasən kartofun xəstəlik və zərərvericilərinin monitorinqi aparılmışdır.

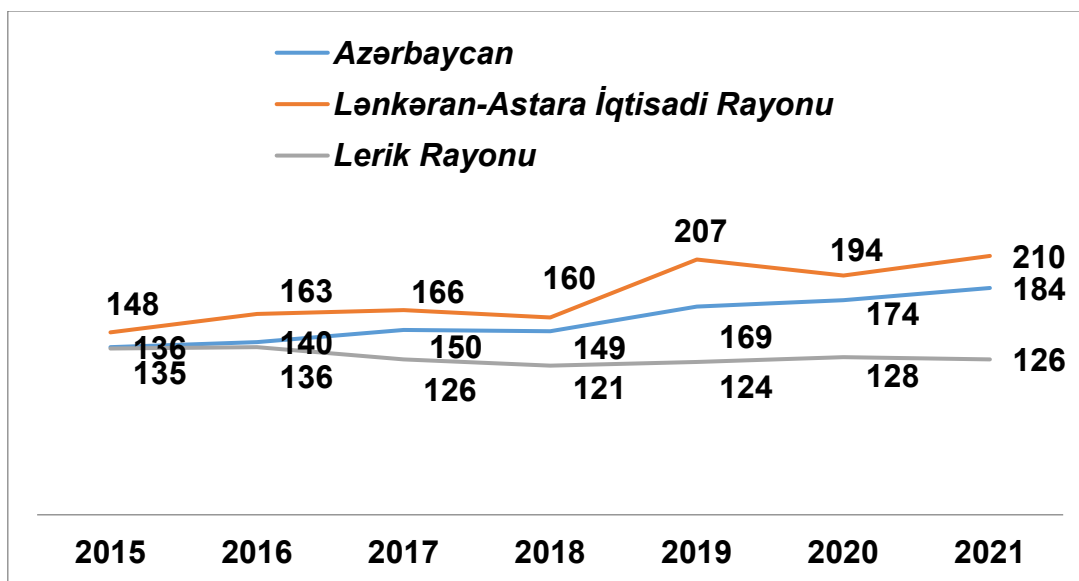
Dəyər zəncirinin təchizat həlqəsinin əsas problemlərindən biri suyun məhdudluğu və qıtlığı ilə bağlıdır. Problem alma istehsalında da oxşardır. Bu sahədə su qıtlığının aradan qaldırılması üçün digər tədbirlərlə yanaşı, sudan səmərəli istifadəyə imkan verən texnologiyaların (xüsusən də rayonda kənd təsərrüfatında üstünlük təşkil edən kiçik fermer təsərrüfatları üçün) tətbiqinə, eyni zamanda fermerlər arasında məlumatlılığın artırılması, eləcə də iqlim dəyişikliyinə təsiri və kənd təsərrüfatının səmərəliliyinə zərərləri ilə bağlı təcrübə mübadiləsinə ehtiyac var. 2022-ci ildə subsidiya alınması üzrə müraciət edilən kartof sahələrinə nəzər saldıqda 190 müraciətçidən 51-nin əkin sahəsinin quraqlıq əraziləri əhatə etdiyi görünür.

Təsərrüfat sahiblərinin gəlirlərinin məhdud olması nəticəsində mineral gübrələrin və pestisidlərin tətbiq edilməsində də çatışmazlıqlar var. Müvafiq aqrar dəstək xidmətlərinin də nəzərə çarpan çatışmazlığı mövcuddur. İstehsalçıların dəyər zəncirindəki mövqeyini yaxşılaşdırmaq üçün yetişdirilən toxum sortlarında, becərmə üçün suya, gübrə və pestisidlərə, məsləhət və digər xidmətlərə çıxış imkanlarının təkmilləşdirməsinə ehtiyac var.

3.2.2. İstehsal imkanları

2022-ci ildə Lerik rayonunda 1537 hektar sahədən 22,286.5 ton kartof istehsal edilmişdir. 2020-ci ildə Lənkəran-Astara İqtisadi Rayonunda adambaşına kartof istehlakı 81,4 kiloqram olmuşdur. Lerik rayon əhalisinin 2022-ci il yanvarın 1-nə olan sayı 83,7 min nəfər olmuşdur. İstehlak üçün tələb olunan kartofun həcmi 6,813.2 ton və ya ümumi istehsalın 30,6 faizini təşkil edir. İlk hesablamalara görə, toxum kimi istifadə edilən və məhsul yığımı zamanı itirilən kartofun payı təxminən 20 faiz təşkil edir. Təxmini hesablamalar təsdiq edir ki, rayonda istehsal olunan kartofun 50%-ə qədəri satış üçündür. Bununla belə, regionda kartof məhsuldarlığı regional və ölkə istehsalı ilə müqayisədə aşağıdır (Qrafik 16).

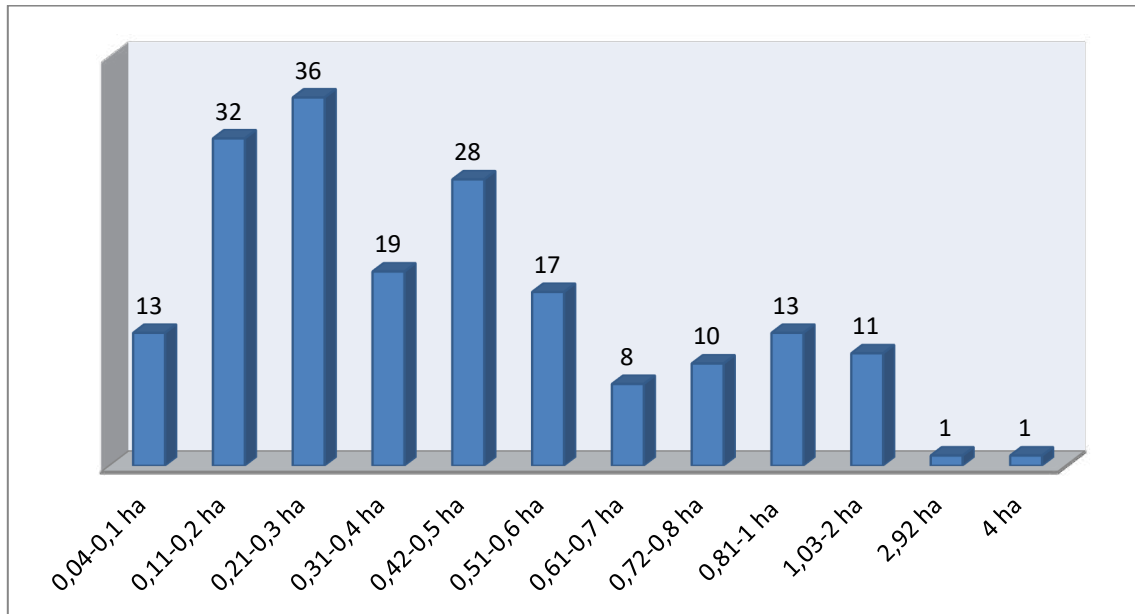
Qrafik 16. Kartofun məhsuldarlığı, 100 kq/ha

Mənbə: www.stat.gov.az

Qrafik 16-dan göründüyü kimi, 2021-ci ildə ölkədə kartofun hər hektarından alınan məhsuldarlıq 210 sentner olmuşdur. Lənkəran-Astar İR üzrə bu göstərici 184 sentner, Lerik rayonunda isə cəmi 126 sentner olmuşdur. Aşağı məhsuldarlıq təsərrüfatların kiçik ölçülü olması səbəbindən innovativ texnikaların tətbiqinin çətinləşməsi də daxil olmaqla bir sıra amillərlə bağlıdır. Rayonda 0,04-0,6 hektar aralığında təsərrüfatlar üstünlük təşkil edir.

Qrafik 17. Lerik kartofçuluq təsərrüfatlarının ölçüsünə görə qruplaşdırılması

Mənbə: Lerik DAİM

Təsərrüfat məhsullarının şaxələndirilməsi kiçik fermerlər üçün riskləri azaltmaqdan ötrü müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

3.2.3. Məhsul yığımı və yığımdan sonrakı mərhələ

Almalarda olduğu kimi kartof yığımında da əl əməyindən istifadə olunur. Əkin sahələrindən saxlanma yerlərinə daşınma işində isə bir sıra hallarda at arabalarından istifadə olunur.

“EU4Lankaran” layihəsi çərçivəsində kartof istehsalçıları arasında aparılan sorğular nəticəsində “Təsərrüfatınızda hansı maşın və avadanlıqlardan istifadə edirsiniz?” sualı aşağıdakı kimi cavablandırılmışdır (Cədvəl 12).

Cədvəl 12. Təsərrüfatda istifadə edilən maşın və avadanlıqlar

Görülən işlər	Sorğuya cəlb olunan fermerlərin sayı	%
Əl əməyi	72	81,82%
At	42	47,73%
Məhsul yığan maşın	11	12,50%
Traktor	31	35,23%
Qoşqular	5	5,68%
Digər	0	0,00%

Mənbə: (Lerik rayonunda birgə təşəbbüslər çərçivəsində ölkə, regional, rayon və kənd məlumatlarının təhlili və qiymətləndirilməsi. Anar Quliyev. Ferma kooperasiyası və biznes üzrə Baş Qeyri-Əsas Ekspert, may 2023)

Sorğuda iştirak edən fermerlərin 81,82%-i təsərrüfatlarında yalnız əl əməyindən, 47,73%-i atlardan istifadə etdiklərini bildirmişdilər ki, bu da əl əməyinin üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Maşınlardan daha az sayda istifadə olunur ki, onların 12,5%-i məhsul yığan maşınlar, 35,23%-i traktorlar və 5,68%-i qoşqulardır. Kənd təsərrüfatı texnikasının çatışmazlığı və ya olmaması fermerlərin müasir texnikaya (o cümlədən texnologiyaya) çıxışının məhdud olması və ya torpaq sahələrinin kiçik olması və az əmək xərcləri ilə əlaqədardır. Ondan istifadə etmək istəməmələri deməkdir. Ümumiyyətlə, bütün ölkə üzrə məhsul yığımı və yığımdan sonrakı əməliyyatlar üzrə maşınlardan istifadə məhduddur. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2021-ci ildə ölkədə kartofyığan maşınların sayı 59 ədəd olmuşdur. Bir kombayna düşən sahə 951 hektar təşkil etmişdir. <https://stat.gov.az/source/agriculture/>

Məhsulun saxlanma şəraitinin pis olması Lerikdə fermerlərin gəlirlərinin artmasında əsas maneədir. Qablaşdırma sadə və primitiv şəkildə həyata keçirilir. Məhsul etiketi və ya digər mənşəyi, çəkisi və s. göstərməyən torba və ya kisələrə yığılır. Çeşidləmə aparılmır, yalnız xarab olmuş kartof çıxarılır. Kartof, sadəcə olaraq, heyətyanı sahələrdə şifərlə örtülmüş çuxurda, evlərin zirzəmilərində və nadirən ayrı sadə tikili anbarda saxlanılır. Kartof yaxınlıqdakı Lerik bazarına şəxsi maşınlarla daşınır. Bəzən ticarət vasitəçiləri kartof kisələrini birbaşa fermadan alırlar. Lənkəran və Masallı bazarlarına daşımaq üçün fermerlər adətən yük maşını icarə haqqını aralarında bölüşürlər.

3.2.4. Bazarlar və ticarətçilər

Lerik rayonunda istehsal olunan kartofun əsas alıcıları Lerik şəhəri və ətraf qəsəbələrin sakinləri, Lənkəran və Masallı rayon bazarlarından alış-veriş edən istehlakçılar, Lerikə istirahətə gələn turistlərdir. Həmçinin ticarət vasitəçiləri vasitəsilə Bakıya sifarişlə məhdud həcmdə kartof çatdırılır. İstehlakçılar və iaşə obyektlərinin sahibləri kartofu bazardan az miqdarda aldıkları halda, ticarət vasitəçiləri kartofu birbaşa fermadan alırlar. Bundan əlavə, rayona gələn turistlər evə qayıdarkən ekoloji cəhətdən təmiz, dadlı və xüsusi məhsul kimi Lerik kartofunu özləri ilə aparırlar. Lerik, Lənkəran, Cəlilabad və Masallı bazarlarında satış şifahi razılıq və mövsümə görə dəyişən qiymətlər əsasında həyata keçirilir. Ödənişlər nağd şəkildə edilir.

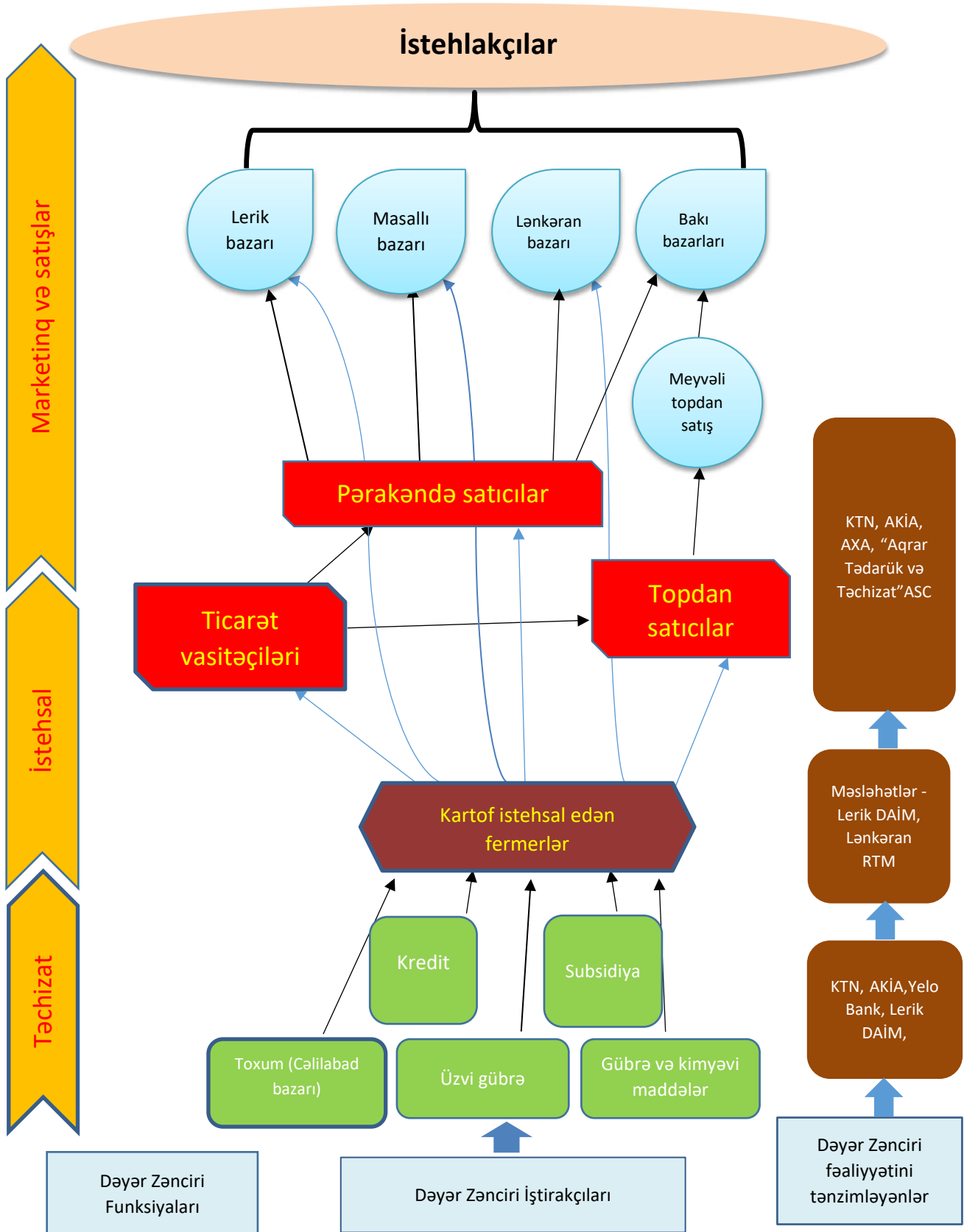
Şəkil 5. Lənkəranda bazar ticarətçiləri ilə sorğu

Fermerlərin məhsullarının marketinqini həyata keçirmək və ya onlayn kanallardan istifadə etməklə satış etmək üçün vahid elektron platformadan istifadə təcrübələri məhduddur. Bu, alıcılar və treyderlərlə qiymətlə bağlı danışıqlar apararkən onları zəif vəziyyətdə qoyur. Hazırda Lerik rayonunda istehsalçı qrupları, əmtəə assosiasiyaları, kartof istehsalçılarının rəsmi və ya qeyri-rəsmi şəbəkəsi yoxdur. İstehsalçı qruplaşması şəklində birgə satış gücü olmadan fərdi şəkildə sövdələşmə aparmaq kiçik fermerləri çətin vəziyyətdə qoyur. Bu minvalla onlar həmçinin qiymətinin bir qrupla paylaşla biləcəyi yeni texnika və ya texnologiyalardan istifadə etməkdə aciz qalırlar.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Bakıda təşkil etdiyi yarmarkalarda kənd təsərrüfatı məhsullarının satışının təşviqi, o cümlədən məhsulların "Aqrar Tədarük və Təchizat" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti vasitəsilə xarici bazarlara çıxarılması yeni satış kanallarının yaradılmasının mümkün yollarından biridir. Sonuncu öz tələbləri olan bir prosesdir ki, burada keyfiyyət və digər tələblərə cavab verməkdən ötrü dəstək xidməti təminatçılarının köməyinə ehtiyac var.

Diagram 2. Lerik rayonunda kartofun dəyər zənciri

3.2.5. Marketing və satışlar

Lerik rayonunda kartofçular məhsullarını bazara əsasən sentyabr-mart aylarında təklif edirlər. Kartof Lənkəran bazarında əsasən 50 kq-lıq kisələrdə satılır. Regional bazar mərkəzi olan Lənkəranda kartof satışı üzrə 3 topdansaş bazarı fəaliyyət göstərir. Bazar yerli məhsullar, habelə Rusiya və İrandan idxal olunan məhsulları təklif edir. İrandan gətirilən kartof oktyabr-may aylarında, Rusiyadan gətirilən kartof isə yanvar-aprel aylarında təklif olunur. Bundan əlavə bazarda Astara, Cəlilabad və Tovuz rayonlarında istehsal olunan kartof da satılır. Astara və Cəlilabad rayonlarından gələn təzə məhsul aprel-may aylarında, Tovuz rayonundan olan məhsul isə iyul-avqust aylarında bazara daxil olur.

Aşağıdakı cədvəldə son 3 ildə Lənkəranın mərkəzi bazarında yerli və xaricdən gətirilən kartofun qiymətləri göstərilib (Cədvəl 13).

Cədvəl 13. Lənkəran bazarında kartofun qiyməti, manat/kq

	İstehsal	Yan.	Fev.	Mar.	Apr.	May	İyun	İyul	Avq.	Sent.	Okt.	Noy.	Dek.
2021	Lerik	1	1.2	1.4						0.80	0.70	0.8	0.90
	Yerli					0.50	0.30	0.50	0.60				
	Rusiya	0.70	0.85	0.85	0.90								
	İran	0.70	0.70	0.70	0.70	0.70					0.60	0.60	0.60
2022	Lerik	1.20	1.30	1.50						0.80	0.80	1	1.10
	Yerli					0.50-1.10	0.30	0.60	0.60				
	Rusiya	0.70	0.85	0.85	0.90								
	İran	0.75	0.80	0.85	0.80	0.70					0.60	0.60	0.60
2023	Lerik	1.20	1.30	1.40			-	-	-	-	-	-	-
	Yerli					0.50-1.20	-	-	-	-	-	-	-
	Rusiya	0.85	0.90	0.95	0.95		-	-	-	-	-	-	-
	İran	0.85	0.90	0.95	0.95	0.90	-	-	-	-	-	-	-

Mənbə: 2023-cü ilin may ayında Lənkəran bazarında satıcılarla aparılmış sorğu əsasında.

Lerik kartofu xaricdən gətirilən məhsullarla eyni vaxtda bazara daxil olur. Bu, Astara, Cəlilabad və Tovuz kimi digər yerli məhsulların satış dövrünə təsadüf etmir. Belə ki, Lerik kartofu istehsalçıları üçün rəqib idxal məhsullarıdır.

Bazarda satıcılar arasında aparılan sorğu göstərib ki, Lerikdə istehsal olunan kartofun bazara daxil olduğu ilk ay - sentyabrda qiymət səviyyəsi son iki ildə demək olar ki, sabit qalmışdır. Lerik kartofunun keyfiyyəti, ekoloji təmizliyi və unikalılığı rəqabət üstünlüyü vəd edən əsas amillərdir. Bunu marketing strategiyasının bir hissəsi kimi vurğulamaq istehsalçılara öz rəqibləri ilə müqayisədə daha yüksək qiymətə satış imkanı verir.

Yerli bazar araşdırmaları onu da üzə çıxarmışdır ki, Lənkəran mərkəzi bazarında yerli və xaricdən gətirilən kartof məhsullarının gündəlik tədarükü təxminən 10 tona yaxındır. Pərakəndə satışla məşğul olan 10 iri satıcının hər biri gündə 1.5-2.5 ton, orta hesabla bir satıcıya 150-250 kq Lerik məhsulu satır. Ay ərzində satılan məhsulun miqdarı 45-75 ton arasında dəyişir. Belə ki, Lənkəran bazarına gətirilən məhsulların təxminən 25 faizi Lerikin,

75 faizi isə digər rayonların payına düşür. Yerli pərakəndə satıcılar nəqliyyat xərclərinə qənaət etməkdən ötrü məhsulu birbaşa fermalardan alırlar, çünki bu, vaxt və xərclər baxımından səmərəsizdir. Lənkəran bazarında sorğuda iştirak etmiş satıcıların hamısı kişi olmaqla 23 faizi topdansaş, 77 faizi isə pərakəndə satıcılar olmuşdur (Cədvəl 14).

Cədvəl 14. Sorğuda iştirak etmiş ticarətçilərin təsnifatı

Sual	Respondentlərin cavabları	(%)
Cins	Kişi	100
	Qadın	0
Ticarət forması	Topdan satış	23
	Pərakəndə satış	77
Məhsulun satış mənbəyi	Fərdi fermer	0
	Ticarət vasitəçisi	77
	Fermer qrupları	23
Fermerlər və ya fermerlər qrupları ilə necə əlaqələr qurursunuz?	Əlaqəm yoxdur	0
	Qeyri-rəsmi formada	77
	Şifahi razılıq əsasında	23
	Rəsmi müqavilə	0
Fermerlərə güvənirsinizmi?	Əmin deyiləm	0
	Müəyyən həddə	100
	Tamamilə etibar edirəm	0
Fermerlər qrupuna etibar edirsinizmi?	Əmin deyiləm	100
	Müəyyən həddə	0
	Tamamilə etibar edirəm	0
Digər topdansaşıcılara etibar edirsiniz?	Əmin deyiləm	77
	Müəyyən həddə	23
	Tamamilə etibar edirəm	0

Satışla məşğul olanların əksəriyyəti sırf kartof satışı üzrə püxtələşib. Onlar həmçinin bəzi meyvə və tərəvəz növləri satırlar. Onların demək olar ki, heç biri Lerik sakini deyil və yalnız rayonla iqtisadi əlaqələri var. Bazar araşdırması göstərir ki, satıcıların 23 faizi məhsulu fermerlərdən, qalanları isə ticarət vasitəçilərindən alır.

Kartofun aşağı məhsuldarlıq və cəlbədicə görünməməsi səbəbindən məhsulun çox hissəsini fermerlərin ailələri istehlak edir. Bazarın tələbinə uyğun olaraq müəyyən çeşid məhsulun sabit həcmnin təmin edilə bilinməməsi fermerlərin üzləşdiyi əsas problemlərdən biridir. Digər problemlərin həlli ilə yanaşı, sabit məhsul həcmi təklif etmək fermerləri bazarda mövqelərini yaxşılaşdırmaq üçün birlikdə işləməyə sövq edir.

İstehsalçılarla satıcılar arasında əlaqə zəifdir və bu dəyər zəncirinin bütövlüyünə təsir edir. Bunun əsas səbəbi adətən fermerlərin məhsulu əvvəlcədən razılaşdırılmış vaxtda, həcmdə, keyfiyyət və qiymətdə satıcılara çatdırı bilməməsidir. Bu, xüsusilə kiçik və orta fermer təsərrüfatlarının sahibləri arasında kommersiya əməliyyatlarının düzgün dəyərləndirilməməsi ilə əlaqədardır.

Bazarda alıcıların (istehlakçıların) qiymət, çeşid, keyfiyyət və digər amillərlə bağlı tələbinə dair satıcılar arasında aparılmış sorğunun nəticələri aşağıdakı cədvəllərdə verilmişdir (Cədvəl 15).

Cədvəl 15. Müştəriləriniz satdığınız kartofların (regionda istehsal olunan və digər ölkələrdən gətirilən) hansı xüsusiyyətlərə üstünlük verirlər?

Göstəricilər	Seçim səviyyəsi, %-lə
Qiymət	50
Ölçü	70
Dad	100
Digər	60

İstehlakçıların bazar tələbatı müxtəlif amillərdən və ya bu amillərin məcmusundan asılı olaraq formalaşır. Lerik kartofunun zəif olduğu yeganə kateqoriya qiymətdir. Bazarın il boyu böyük və ardıcıl həcmrlə təmin oluna bilinməməsi Lerik kartofunu rəqibləri ilə müqayisədə bahalaşdıran amildir. Məhsuldarlığı və satış qabiliyyətini artırmaq üçün yerli şəraitə uyğun olan daha məhsuldar toxumların istifadəsini təşviq etmək üçün elmi tədqiqat institutlarından dəstək almaq prioritet məsələ olmalıdır. (16).

Cədvəl 16. Bir ticarətçi olaraq, Lerik rayonunda istehsal olunan kartofun hansı amilləri seçiminizə təsir edir?

Göstəricilər	Seçim səviyyəsi, %-lə
Ölçü	85
Görünüş	80
Sort	100
Qiymət	50
Saxlama müddəti	75

Sorğunun nəticələri kommersiya alıcıları üçün İran və Rusiya məhsulları ilə rəqabət apara biləcək keyfiyyətli məhsulun olmasının nə qədər vacib olduğunu göstərir. Lerikdə istehsal olunan kartof bazarda yüksək qiymətli məhsul hesab olunduğundan ticarətçilər qiymətinin baha olmasına baxmayaraq, yenə də qazanc əldə edə bilirlər. Onların hamısı ölçüsünə, dadına və görünüşünə görə yerli “Kəpəz” sortuna üstünlük verirlər (Cədvəl 17).

Cədvəl 17. Lerikdə istehsal olunan kartofun alıcı təsnifatı

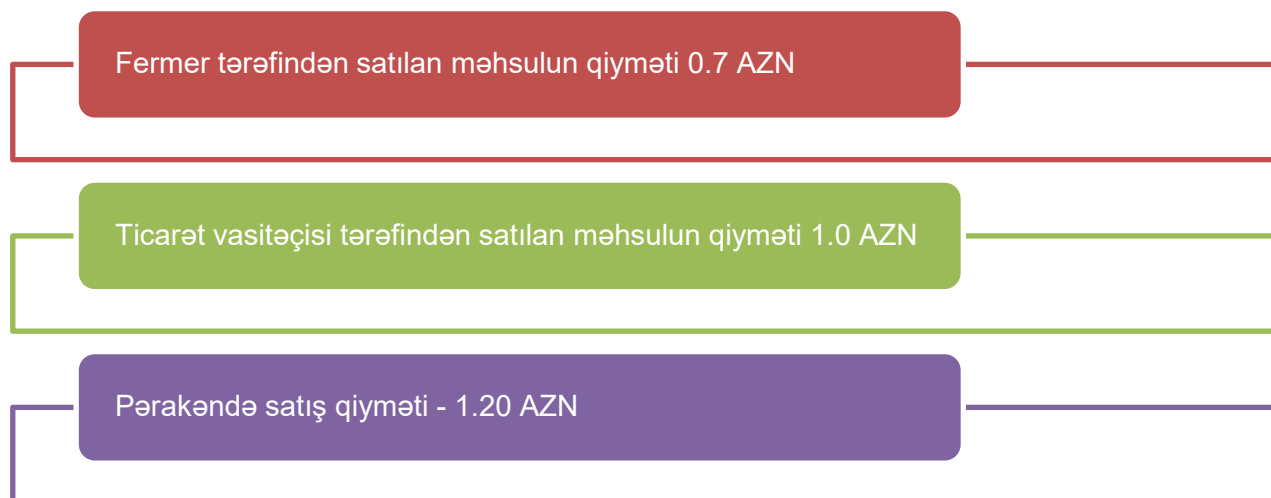
Alıcılar	Seçim səviyyəsi, %-lə
Ailələr	85
Kiçik mağazalar	15
Kafe və restoranlar	0
Emal müəssisələri	0

Lerik kartofunun ən böyük istehlakçısı ailələrdir. Lakin kəmiyyət az olduğundan və kommersial istehsal məqsədlərinə nail olmaq cəhdi olmadığından böyük pərakəndə və ya topdansaşış şəbəkələri müxtəlif mənbələrdən kiçik həcmdə məhsul almaqda maraqlı deyillər. Restoran və kafelər ümumi xərcləri aşağı saxlamaq istədikləri üçün əlavə ödəniş etmək istəmirlər. Lənkəran-Astara İR-da kartof emalı müəssisəsi yoxdur. Lerik rayonunda istehsal olunan kartof Lerik, Lənkəran və Masallı bazarlarında emal olunmadan satılır. Satış qiymətləri və satılan məhsulun həcmi əsasən bu bazarlardakı vəziyyətdən asılıdır.

Kartof, adətən, fermerlər tərəfindən son istehlakçıya çatmazdan əvvəl məhsulun qiymətinə öz təyin etdiyi marjanı tətbiq edən dəyər zənciri iştirakçısı olan ticarət vasitəçilərinə satılır.

Fermerlər və ticarət vasitəçilərindən alınan məlumata əsasən, kartofun qiyməti aşağıda göstərilən qaydada formalaşır (Sxem 2).

Sxem 2. Kartof qiymətinin formalaşması

Son illər ölkənin müxtəlif bölgələrində xüsusi məhsulların təbliği ilə bağlı sərgi, yarmarka və festivallar geniş vüsət alıb. Nümunələrə daxildir:

- Zaqatala rayonunda fındıq və fındıq məhsullarının sərgi-satış yarmarkası və beynəlxalq fındıq, qoz və şabalıd festivalı;
- Xaçmaz rayonunda gilas və albalı festivalı;
- Balakən rayonunda xurma festivalı;
- Göyçay rayonunda Nar festivalı;
- Şamaxı rayonunda üzüm və şərab festivalı.

Şəkil 6. Zaqatalada fındıq festivalı

“Lerikin ekoloji məhsulları” və Lerik rayonunda istehsal olunan otlar kimi digər məhsulların təbliği ilə bağlı alma və kartof festivalları, sərgi və yarmarkalar təşkil oluna bilər.

3.2.6. Biznes mühiti

Fermerlərin maliyyə resurslarına çıxışı üç mənbədən həyata keçirilir: öz vəsaitləri və borclar. Son illər aqrar sektora verilən kreditlərin həcmnin artmasına baxmayaraq, bu kreditlərin ümumi kredit portfelində payı azdır. Digər bitkiçilik sahələrində olduğu kimi, kartofçuluq da təbii və iqlim şəraitindən asılıdır. Aşağı kapital dövriyyəsi, əksəriyyəti kiçik fermer

təsərrüfatları olan istehsalçılar üçün əlverişsiz girov şərtləri, kredit risklərinin azaldılması üçün adekvat mexanizmlərin olmaması, eləcə də istehsalçıların maliyyə savadlılığının aşağı səviyyədə olması kredit alma imkanlarının məhdudlaşmasında rol oynayır. Lerik rayonunda cəmi bir Kapital Bank filialı fəaliyyət göstərir. Fermerlər kredit üçün Lənkəranda fəaliyyət göstərən banklar və kredit təşkilatlarına müraciət edirlər.

Güzeştli şərtlərlə kreditlər Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Fondu (SİF) və Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi (AKİA) tərəfindən verilir. Lakin komandanın apardığı təhlillər 2022-ci ildə kreditlərin əsasən heyvandarlığa verildiyini göstərir. AKİA Lerik rayonunda heyvandarlığa 1169,5 manat, arıçılığın inkişafına isə 142,6 manat kredit ayırmışdır. Bu dövr ərzində heyvandarlığın və arıçılığın inkişafına yönəlmiş 87 layihə SİF tərəfindən 1308 manat məbləğində vəsaitlə maliyyələşdirilmişdir.

Alma istehsalında olduğu kimi, kartofun əsas hissəsinin həyatı sahələrdə istehsal olunması səbəbindən fermerlərin əksəriyyəti əkinçilik üçün subsidiya, gübrə, pestisid və toxum almaq hüququna malik deyillər. Elan edilmiş əkinlərə görə verilən subsidiyanın məbləği əsas əkin üçün hər hektara görə 280 manat, növbəti əkin üçün isə əvvəlcədən 100 manat məbləğində verilmişdir ki, bu da respublikanın digər rayonlarında olduğu kimidir. Həyatı sahələrdə əkinçiliklə əlaqədar subsidiyaların verilməsi, habelə torpaqların relyefindən asılı olaraq fərqləndirilməsi üzrə qaydalara dəyişikliklər edilməlidir.

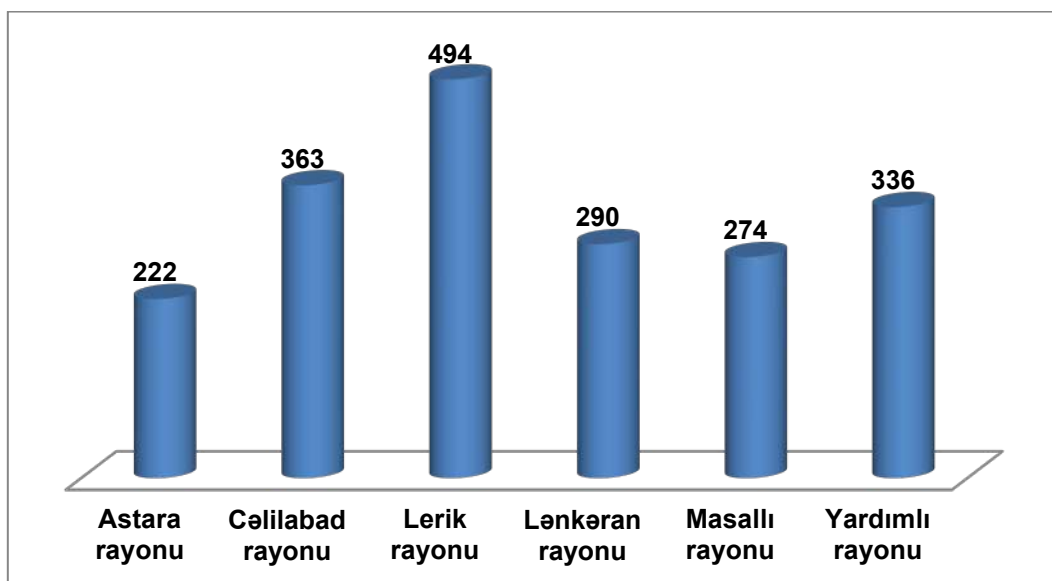
Kartofun elmi əsaslarla becərilməsi üçün addımlar atılmalıdır. Bu məqsədlə Tərəvəzçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Bitki Mühafizəsi və Texniki Bitkilər Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Azərbaycan Dövlət Kənd Təsərrüfatı Universiteti, Lənkəran Regional Təlim Mərkəzi, Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Mərkəzinin fermerlərlə əməkdaşlığı gücləndirilməlidir.

İnfrastruktur

Dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına yol infrastrukturunun yenidən qurulması, təbii qaz, elektrik enerjisi və su ilə təminatı istiqamətində işlər görülmüşdür. 2006-cı ildə dövlət başçısının səfəri zamanı Lerik rayonuna ilk dəfə qaz təchizatı xətti çəkilmişdir. Piran-Hamarat-Vijaker avtomobil yolunun istifadəyə verilməsi, Lerik şəhərinə içməli suyun çəkilməsi və 16,5 MVT gücündə elektrik stansiyasının istifadəyə verilməsi sosial-iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Avtomobil Yolları Dövlət Agentliyi tərəfindən “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” çərçivəsində uzunluğu 56 kilometr olan Lənkəran-Lerik və 22 kilometr uzunluğunda Lerik-Şinəband-Orand-Nuravud-Zərdəbə avtomobil yolları inşa edilmişdir. 2,5 kilometr Blaband-Monidigah və 1,5 kilometr Lənkəran avtomobil yollarına asfalt döşənmişdir. Lerik rayonu yerli və respublika əhəmiyyətli avtomobil yollarının uzunluğuna görə regionun rayonları arasında birinci yerdədir.

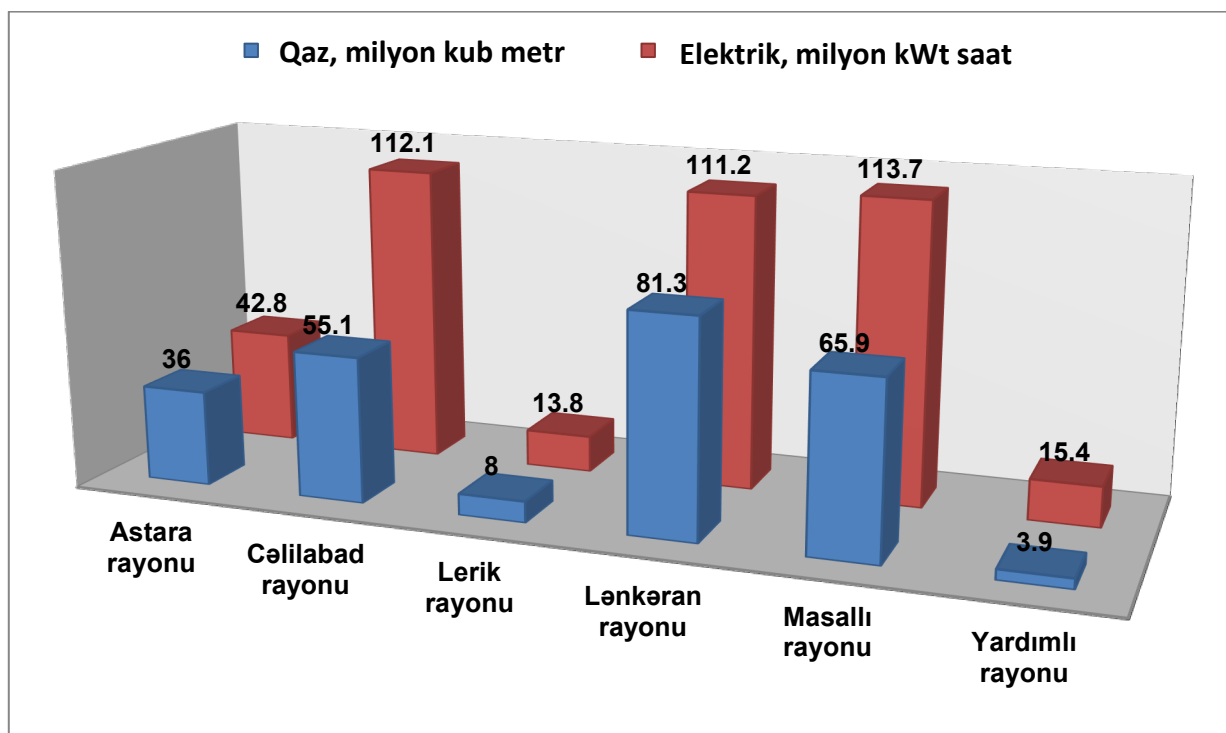
Qrafik 18. Respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yollarının uzunluğu, 2021-ci ilin sonu, km

Mənbə: "Azərbaycanda nəqliyyat", Statistik məcmuə, Bakı, 2022

Rayonun qaz, işıq və su ilə təminatı sosial-iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərindəndir. 2019-2023-cü illər ərzində 70,74 kilometr uzunluğunda yeni qaz kəməri çəkilmişdir. 1,0 km qaz xətti əsaslı təmir olunmuş, 6 yaşayış məntəqəsi qazla təchiz olunmuşdur.

Qrafik 19. Rayonlar üzrə Lənkəran-Astara İqtisadi Rayon əhalisinin istehlak etdiyi təbii qaz və elektrik enerjisi

Mənbə: Azərbaycanın energetikası, Statistik məcmuə, Bakı 2022

Elektron ticarət üçün potensial

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının onlayn satışı üçün bir neçə onlayn platforma mövcuddur.

<https://tedaruk.az/>, <https://aqrar.az/>, <http://shop.agrotrade.gov.az/>,

Azərbaycanın bəzi rayonlarında kənd təsərrüfatı fəaliyyəti daha çox kommersiyalaşdırılıb və bu rayonlardakı fermerlər elektron ticarət platformalarının təqdim etdiyi imkanlardan istifadə edirlər. Bu rayonlar Şəmkir, Quba, Qusar, İsmayıllı, Bərdə, Qax, Ağcabədi və Beyləqandır. 2019-cu ildə Lerik DAİM Lerik fermerləri ilə e-ticarət platformasında yerli fermerlər tərəfindən emal olunmuş balın satışı ilə əlaqədar “Aqrar Tədarük və Təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti arasında əlaqə yaratmağa cəhd göstərmişdir. Nümunə götürülüb, lakin heç bir satış həyata keçirilməmişdir. Lerik fermerləri heç bir e-ticarət xidmətindən istifadə etməyiblər, çünki onları bu saytlara cəlb etmək üzrə bəzi məhdudiyyətlər mövcuddur misal üçün:

- Fermerlər arasında elektron ticarət haqqında məlumatlılığın olmaması
- Onlayn satış platformalarının kompleks tələbləri
- Lerik rayonundan qeyri-adekvat logistika və nəqliyyat
- Məhsulun qablaşdırılması və etikətlənməsinin olmaması
- Fermerlərin kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinin əksəriyyəti kommersiyalaşdırılmayıb

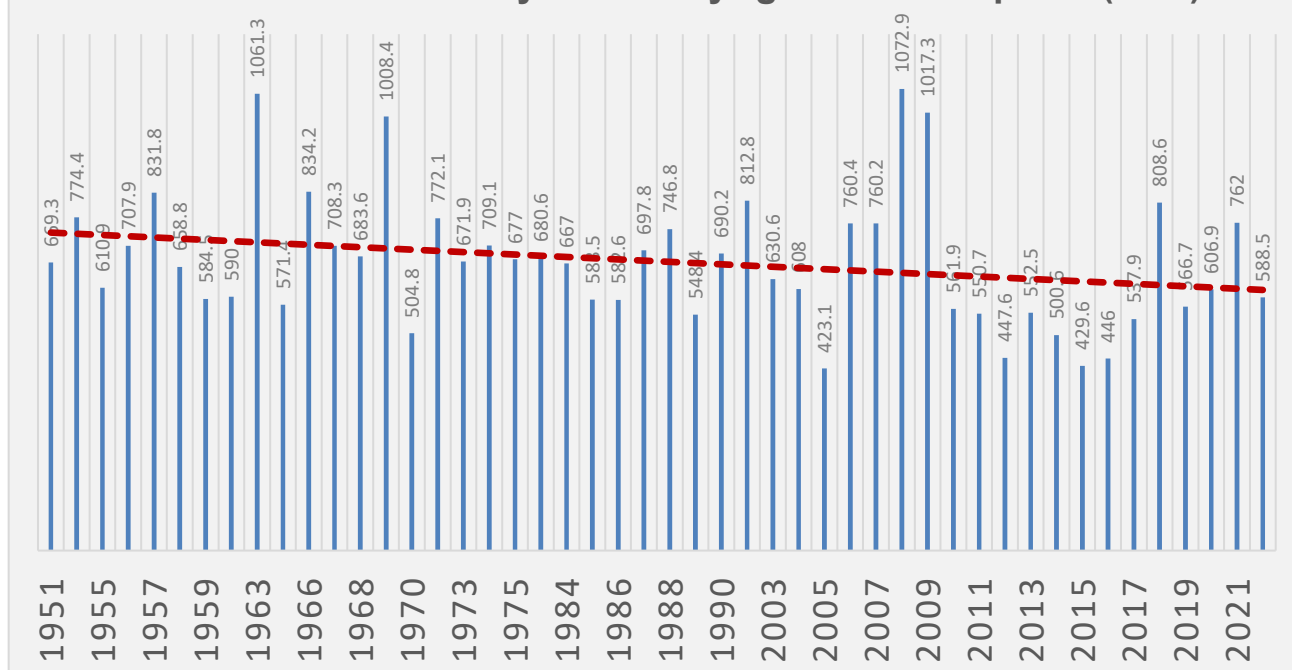
Lerikli fermerlər yalnız Whatsapp messengerindən istifadə edirlər. Orand kəndindən olan bir qrup fermer kənd təsərrüfatı məhsulları və xidmətləri haqqında məlumat paylaşmaq üçün Whatsapp qrupu yaratmaq niyyətindədir.

4. ƏTRAF MÜHİT VƏ İQLİM DƏYİŞİKLİYİ

Lerik rayonu dağlıq ərazi olduğundan ekosistem kövrəkdir. Flora və faunanın biomüxtəlifliyinin qorunması vacibdir. Rayonda iki qoruq var: Zuvand Dövlət Qoruğu və ərazisini qonşu Yardımlı rayonu ilə bölüşən Rüvarud Dövlət Qoruğu. Lerikin florası da çoxsaylı yabanı dərman və bitki mənşəli bitkilərlə zəngindir. Zuvandda Elmlər Akademiyası nəzdində Genetika Tədqiqatları İnstitutunun toplama məntəqəsi vardır. Faunasına vaşaq, bəbir, qaban, ayı, canavar, çaqqal, tülkü, dovşan, meşə pişiyi, dələ, sıçan, həmçinin quş növləri kimi kəklik, turac, çöl toyuğu, torağay, bildirçin və s. daxildir. Son 10 ildə meşələrin sərhədləri dəyişməsə də, ağacların seyrəkləşməsi müşahidə olunur. Bunun səbəb kimi istilik və yemək üçün odun toplanması ehtiyacı ola bilər. Meşə yanğınlarının sayı da artıb. 2015-ci ilə 3 yanğın qeydə alınsa da, bu rəqəm 2021-ci ildə 43-ə çatmışdır.

Yağış meylləri: iqlim dəyişikliyi nəticəsində dəyişir. Son 70 ilin məlumatlarının təhlili yağıntıların azaldığını göstərir. Son 30 ildə Lerik rayonuna düşən yağıntının miqdarı 8 faiz azalıb. Bu arada yağıntının 30 mm-dən çox olduğu yağışlı günlərin sayında artım müşahidə olunur ki, bu da su ehtiyatlarına və kənd təsərrüfatına böyük təsir göstərir. Suvarma üçün ən çox ehtiyac duyulan yay aylarında suya qənaət etmək üçün anbarlar tikilməlidir. Belə su anbarları rayonda kənd təsərrüfatının inkişafında böyük rol oynaya bilər.

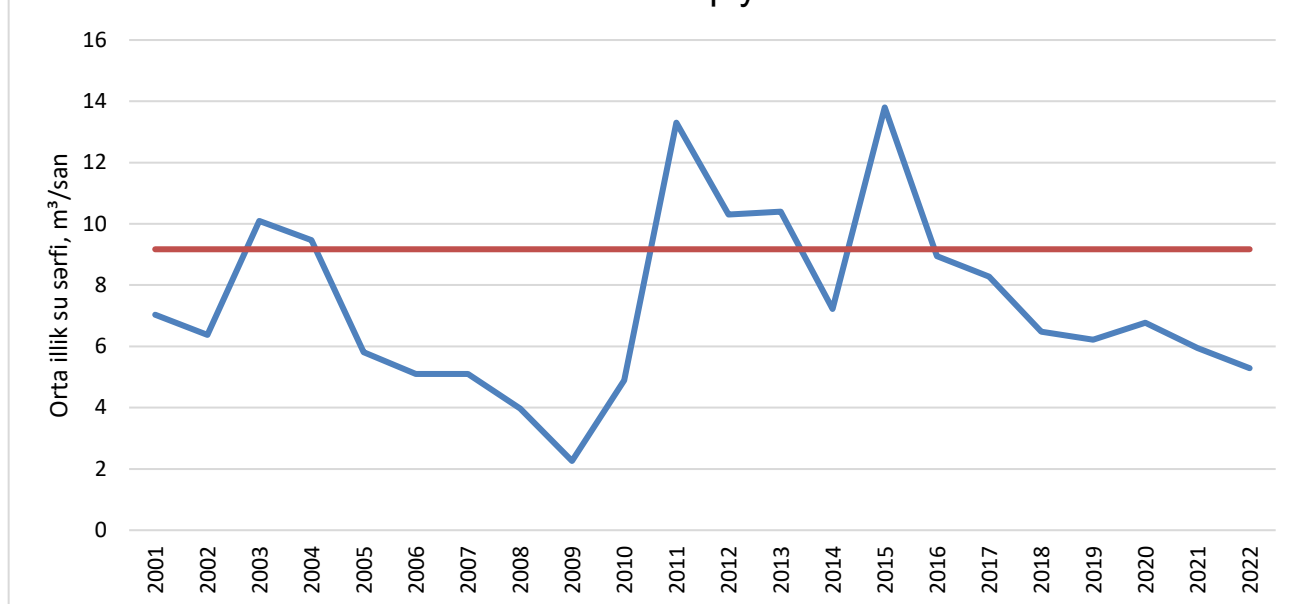
20. Lerik rayonunda yağıntının miqdarı (mm)

Mənbə: Milli Hidrometeorologiya Xidməti, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi

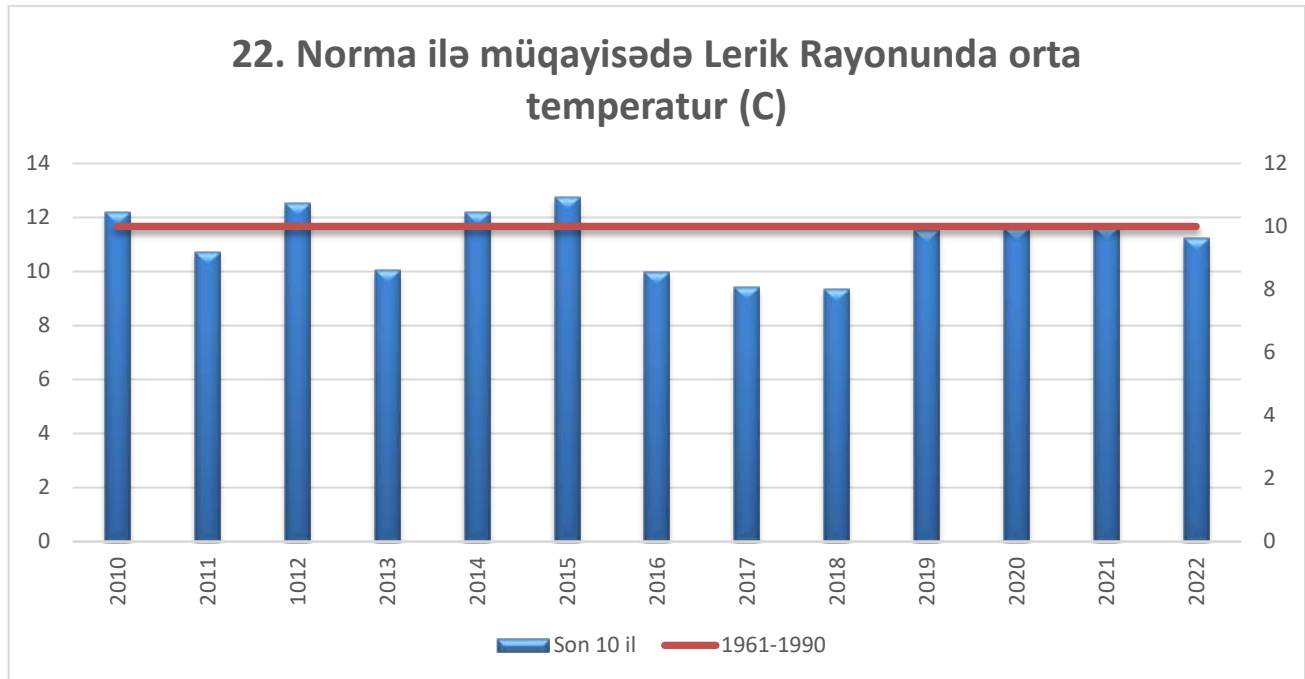
Çay suyu: suvarma üçün istifadə olunur. Lerik rayonunda da çay axınının azalması müşahidə olunur. Son 20 ilin məlumatlarını 1960-1991-ci illərin norması ilə müqayisə etdikdə Lənkəran çayında suyun axınında 20 faiz azalma müşahidə olunur. Bu, Lerik rayonunun Lənkəran rayonundan keçərək Xəzər dənizinə tökülən əsas çayıdır. Bu azalmanın əsas amilləri yağıntının azalması, az qarın yağıması və qar əriməsi, temperaturun və buxarlanmanın artması və suyun səmərəsiz istifadəsidir.

21. Lənkərançay-Sifidor məntəqəsində orta illik su sərfələrinin norma ilə müqayisəsi

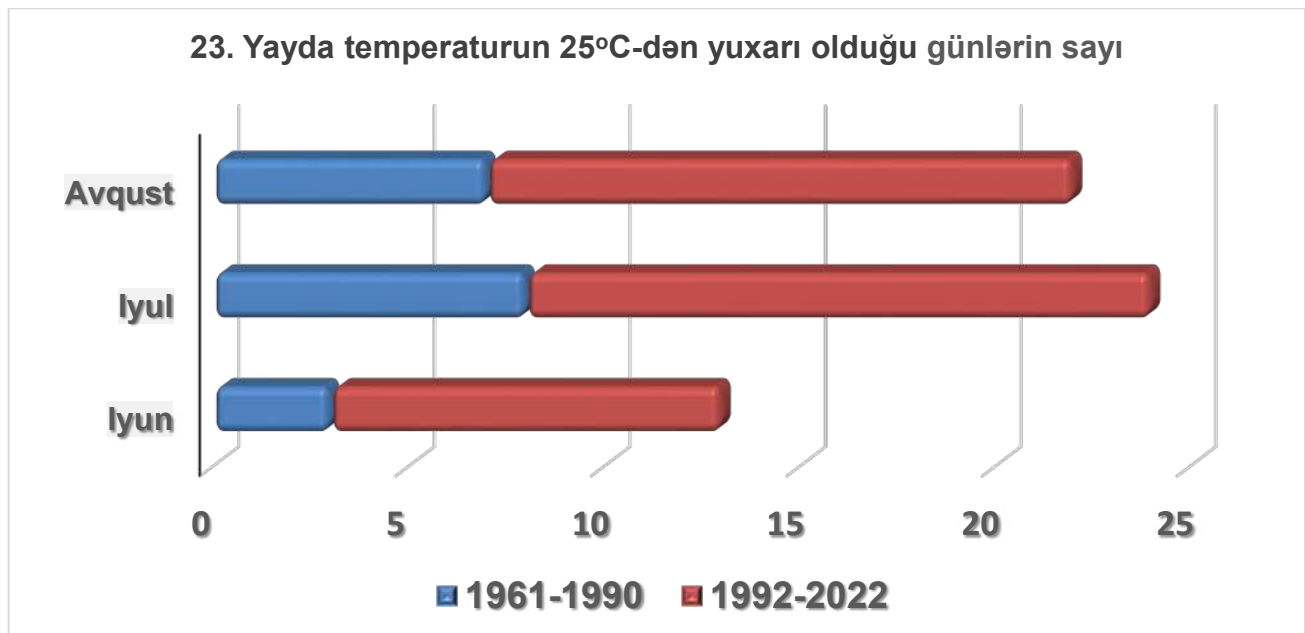

Mənbə: Milli Hidrometeorologiya Xidməti, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi

Temperatur: Uzunmüddətli sutkalıq orta temperaturla bağlı məlumatların təhlili nəticəsində məlum olmuşdur ki, orta illik temperatur 1,1 dərəcə artıb.

Mənbə: Milli Hidrometeorologiya Xidməti, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi

Mənbə: Milli Hidrometeorologiya Xidməti, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi

İqlim dəyişikliyi nəticəsində Lerik rayonunda yay aylarında 25 dərəcədən yuxarı olan günlərin sayı yay aylarında 2 dəfədən çox artıb. Avqust və iyul aylarında bu rəqəm 1961-1990-cı illərlə müqayisədə iki dəfə, iyunda isə üç dəfə artmışdır. Rayon dağlıq olduğundan 25 dərəcədən yuxarı temperatur yay üçün xarakterik deyil. Bu, daha çox su istifadəsi ilə kənd təsərrüfatına təsir göstərir. Fermerlər zərərvericilərin və xəstəliklərin də artdığını müşahidə ediblər.

Cədvəl 18. Sifidor stansiyasında Lənkəran çayının orta illik göstəriciləri 2022

Təyin edilmiş komponentlər	Nəticələr
pH	8,3
SSAM mg/l	0,02
Phenol mg/l	0,001
NH ₄	0,34
NO ₂	0,08
NO ₃	4,93
PO ₄	0,03
Dissolved O ₂ mg/l	7,6
%	81,2
OBS5	2
Σ ion	406
Cl	89,8
SO ₄	87,6

Mənbə: Milli Hidrometeorologiya Xidməti, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi

Çay suyu nümunələrində kanalizasiya və peyinlə çirklənmə müşahidə olunur. Çünki kəndlərdəki evlərin əksəriyyətində lazımi kanalizasiya quyuları yoxdur və mal-qaranın peyinləri lazımi qaydada saxlanılmır və yağış zamanı çaya axır. Bu həm Lerik, həm də Lənkəran rayonlarında çay suyundan suvarma üçün istifadə edildiyi üçün kənd təsərrüfatı istehsalına da təsir göstərə bilər.

5. ALMA DƏYƏR ZƏNCİRİNİN GZİT (SWOT) TƏHLİLİ

Cədvəl 19. GZİT (SWOT) təhlili - Alma dəyər zənciri

GÜCLÜ TƏRƏFLƏR	ZƏİF TƏRƏFLƏR
<ul style="list-style-type: none"> • İstehsal ənənələrinin mövcudluğu • Aşağı əmək tələbatı • Ekoloji cəhətdən təmiz məhsulların istehsalı • Fərqli müddət ərzində istehsal • Lənkəran bazarına çıxış • İpək yoluna çıxış • Dövlət dəstəyi • Geniş yayılmış alma bağları 	<ul style="list-style-type: none"> • Lerik almalarının kifayət qədər tanınmaması • Nümayiş sahələrinin olmaması • Mütəxəssis çatışmazlığı • Suvarma suyunun məhdud olması və müasir suvarma sistemlərinin olmaması • Zərərverici hücumlarının qarşısının alınmasının çətin olması • Kənd təsərrüfatı sığortası haqqında məlumatın olmaması • Kiçik təsərrüfat ölçüsü • Məhsulun çeşidlənməsinin olmaması • Digər regional bazarlara çıxışın olmaması • Saxlama obyektlərinin məhdud olması • Bitki mühafizəsi maşın və avadanlıqlarının məhdud olması • Zəif marketinq • Meyvə emalı mərkəzlərinin olmaması • Məhsulun cəlbedici görünüşünün olmaması • Aqrokimyəvi satış mərkəzinin olmaması • Səmərəli satış bazarlarına çıxış imkanlarının zəif olması
İMKANLAR	TƏHLÜKƏLƏR
<ul style="list-style-type: none"> • Əlverişli iqlim və münbit torpaqların olması • Ölkənin ən böyük bazarı olan Bakıya aparan əsas nəqliyyat dəhlizinə çıxış • Dövlət dəstəyi • Turistlərin mövcudluğu • Alma istehsalı ilə maraqlanan fermerlərin çoxluğu • Yeni və intensiv bağların salınması • Məhsuldar tinglərdən istifadə imkanları • Səmərəli suvarma və suyun yığılması və saxlanması 	<ul style="list-style-type: none"> • İqlim dəyişikliyi • Məhdud su ehtiyatları • Sahəyə marağın azalması • "Lerik alma" brendinin tanınmaması • Bazarda rəqabətin artması • Zərərvericilərin hücumlarının artması

5.1. Nəticə və tövsiyələr

Cədvəl 20. Nəticələr və tövsiyələr - Alma dəyər zənciri

Problemin təsviri	Təkliflər	İcraçılar
Məhdud su ehtiyatları və iqlim dəyişikliyi problemləri	Əlverişli iqlim smart texnologiyalarının tətbiqi, fermerlər və yerli icmalar arasında məlumatlılığın artırılması və digər regionlarla təcrübə mübadiləsi	MST, KOBİA, Lerik DAİM
Həyətyanı təsərrüfatların sahələrinə subsidiyaların verilməməsi, subsidiyaların differensiallaşdırılmaması	Daha az əlverişli sahələrdə fəaliyyət göstərən fermerlərin ehtiyaclarını ödəmək üçün AKİA-nın subsidiya proqramı və tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi və uyğunlaşdırılması	KTN, AKİA
Mineral gübrələrin və aqrokimyəvi məhsulların stasionar satış mərkəzinin olmaması	Mövcud təchizat sisteminə yenidən baxılması və lazım gəldikdə stasionar satış mərkəzinin yaradılması	Lerik İH, KTN
Alma bağlarının aşağı məhsuldarlığı	İnnovativ kənd təsərrüfatı həll yollarının tədqiqi və tətbiqi. Meyvə bağlarının müasirləşdirilməsinə dövlət dəstəyi.	MÇETİ, AİM, Lerik DAİM, KOBİA, RTM
Alma saxlanması üzrə bilik və təcrübələrin təkmilləşdirilməsi. Kiçik təsərrüfat emalının tətbiqi.	Təsərrüfatda alma saxlama üçün effektiv texnologiyalar üzrə təlim və məsləhət.	MÇETİ, AİM, Lerik DAİM, KOBİA, RTM
Lerik rayonunda nə istehsalçı qrupu, nə əmtəə assosiasiyası, nə də hər hansı fermer şəbəkəsi yoxdur	Əməkdaşlığın faydaları haqqında məlumatlılığın artırılması	KTN, KOBİA ,RTM, Lerik DAİM
Evdə hazırlanmış alma tozu, kompotlar, mürəbbələr, şirələr, püre, marinadlar və s. istehsalı üçün alma emalına tələbat.	Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Özünüməşğulluq Proqramının yardımından yararlanmaq.	KOBİA

Problemin təsviri	Təkliflər	İcraçılar
Bakı bazarına məhdud çıxışın olması	Kənd təsərrüfatı məhsulları yarmarkalarında satışın təşviqi. Tələblərə cavab verərək alma istehsalçıları arasında "Aqrar Tədarük və Təchizat" ASC-yə satışın həyata keçirilməsi imkanlarının praktik təlimatlarla reklam olunması.	KTN, ATT
Lerikin ekoloji məhsul brendinin kifayət qədər tanınmaması	Alma və kartof festivallarının, yerli, ənənəvi məhsulların sərgi və yarmarkalarının təşkili. Yerli məhsullara tələbatla bağlı rayon məhsullarının sosial şəbəkələrdə və reklam lövhələri vasitəsilə Lənkəranda, Bakı və digər bölgələrdə təbliği. Lerik istehsalı brendinin dizaynı. Qısa və orta müddətli marketinq strategiyasının həyata keçirilməsi.	Lerik İH, KTN, AQTA
Lerik rayonunda istehsalla bağlı risklər fermerlərin marağını azaldır	Fermerlərin risk və risklərin azaldılması və diversifikasiyası ilə bağlı məlumatlılığının artırılmasından sonra məhsulun sığortalanması	ASF, Lerik DAİM

6. KARTOF DƏYƏR ZƏNCİRİNİN GZİT (SWOT) TƏHLİLİ

Cədvəl 21. GZİT (SWOT) təhlili - Kartof dəyər zənciri

GÜCLÜ TƏRƏFLƏR	ZƏİF TƏRƏFLƏR
<ul style="list-style-type: none"> • İstehsal ənənələrinin mövcudluğu • Ekoloji məhsulların istehsalı • Fərqli dövrdə istehsal • Tələb təklifi üstələyir • Lənkəranda regional bazara çıxış • İpək yoluna çıxış • Dövlət dəstəyi 	<ul style="list-style-type: none"> • Lerik kartofunun kifayət qədər tanınmaması • Nümayiş sahələrinin olmaması • Mütəxəssis çatışmazlığı • Suvarma suyunun və müasir suvarma sistemlərinin məhdud olması • Zərərvericilərlə mübarizədə çətinliklər • Kənd təsərrüfatı sığortası haqqında məlumatın olmaması • Təsərrüfatların kiçik olması • Məhsul çeşidlənməsinin olmaması • Saxlama obyektlərinin məhdud olması • Bitki mühafizəsi maşınları və avadanlıqlarının məhdud olması • Emal sexlərinin olmaması • Məhsulun cəlbedici görünüşünün olmaması • Aqrokimyəvi satış mərkəzinin olmaması • Zəmanətli toxumun olmaması • Məhsuldar toxumların yüksək qiyməti • Təbii-iqlim şəraitinə uyğun toxumların olmaması • Məhdud sayda maşın və avadanlıq • İxtisaslı kadrların olmaması • Aşağı faizli kreditlərə çıxışın olmaması • Həyətəyanı sahələrdə istehsal üçün subsidiyanın olmaması • Məhsulun markalanmaması
İMKANLAR	TƏHLÜKƏLƏR
<ul style="list-style-type: none"> • Əlverişli iqlim və münbit torpaqların olması • Əsas nəqliyyat dəhlizinə çıxış • Dövlət dəstəyi • Turistlərin artan tələbatı • Bazarlara çıxış • Əmək intensivliyi 	<ul style="list-style-type: none"> • İqlim dəyişikliyi • Məhdud su ehtiyatları • Sahəyə marağın azalması • Bazarda rəqabətin artması • Zərərvericilərin hücumlarının artması • Digər məhsulların Lerik kartofu adı ilə satışı

6.1. Nəticə və tövsiyələr

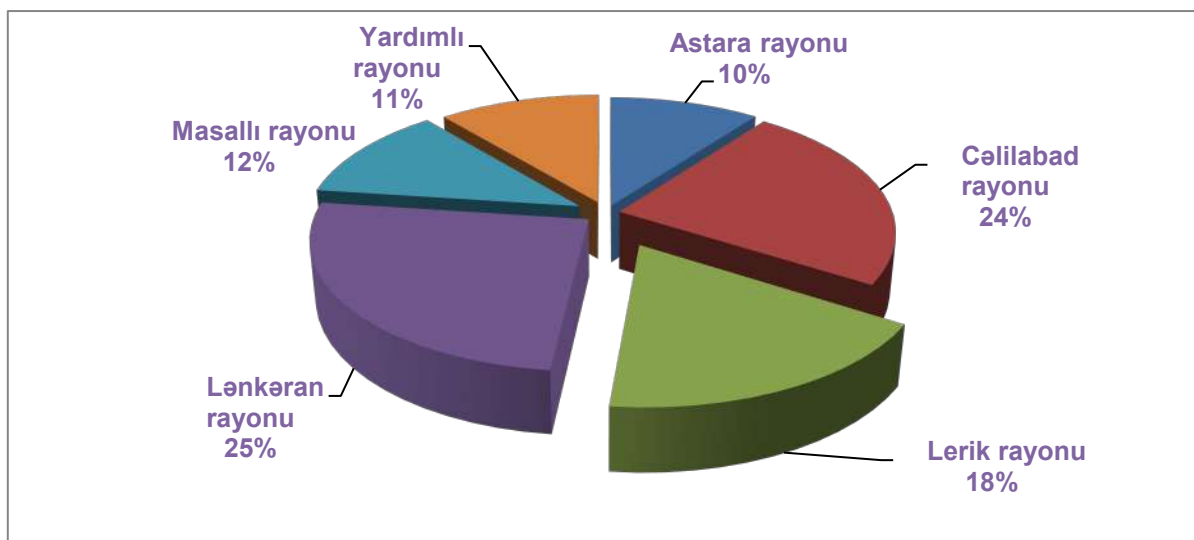
Cədvəl 22. Nəticələr və tövsiyələr - Kartof dəyər zənciri

PROBLEMİN TƏSVİRİ	TƏKLİFLƏR	İCRAÇILAR
Fermerlərin keyfiyyətli toxum əkmək barədə məlumatlarının olmaması	Maarifləndirmə işlərinin aparılması və tarla günlərinin təşkil olunması	Lerik DAİM, RTM
Su resurslarının məhdud olması	Səmərəli su istifadəsi texnologiyaların tətbiqi, maarifləndirmə işlərinin aparılması, təlimlər, təcrübə mübadiləsi	KOBİA, Lerik DAİM
Relyefə uyğun kartof yığan texnikaların olmaması	Fermerlərə relyefə uyğun texnikaların və maşınların güzəştli şərtlərlə təqdim olunması	“Aqroservis” ASC
Heç bir formada istehsalçı qrupu, əmtəə assosiasiyası və yaxud fermer şəbəkəsinin mövcud olmaması	Fermerlərə qrup şəklində fəaliyyətin üstünlüklərinin çatdırılması	KTN, KOBİA, RTM, Lerik DAİM
Bakı bazarına çıxışının məhdud olması	Kənd təsərrüfatı yarmarkalarında satışın təşviqi. “Aqrar Tədarük və Təchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə kriteriyalara cavab vermək yolunda dəstək və tədarük	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
“Lerikin ekoloji məhsulları” brendinin kifayət qədər tanıtılmaması	“Lerikin ekoloji məhsulları” və digər ad altında alma və kartof festivallarının, sərgi-satış yarmarkalarının təşkil olunması: Məhsulun markalaşdırılması	Lerik İH, KTN, AQTA
Təsərrüfatçılıq riskləri fermerlərin marağını azaldır	Fermeri riskin azaldılması ilə bağlı maarifləndirdikdən sonra məhsulun sığortalanması	ASF, Lerik DAİM

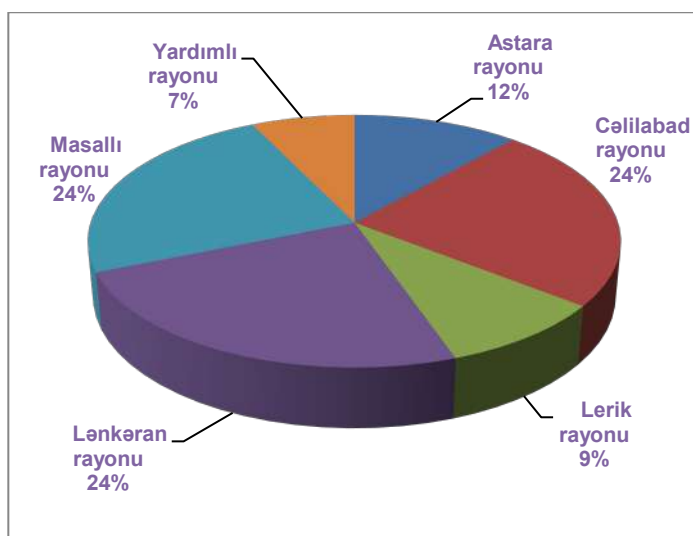
Əlavələr

Qrafiklər region barədə məlumatlar ehtiva edir

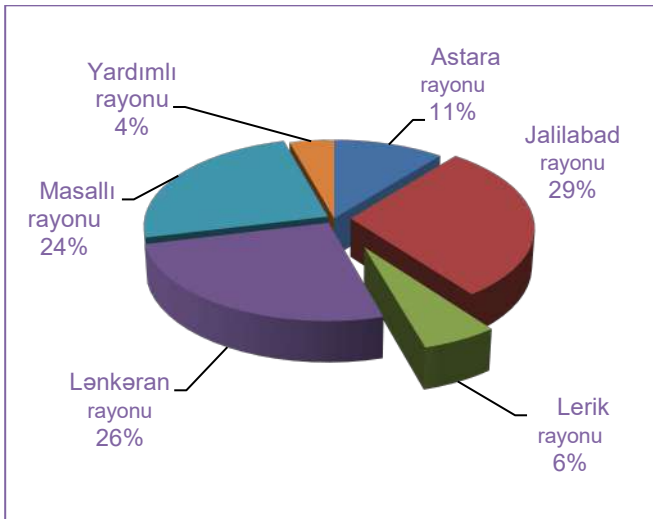
Qrafik 1. Lənkəran-Astara regionunun ərazisinin inzibati rayonlar üzrə quruluşu (%)

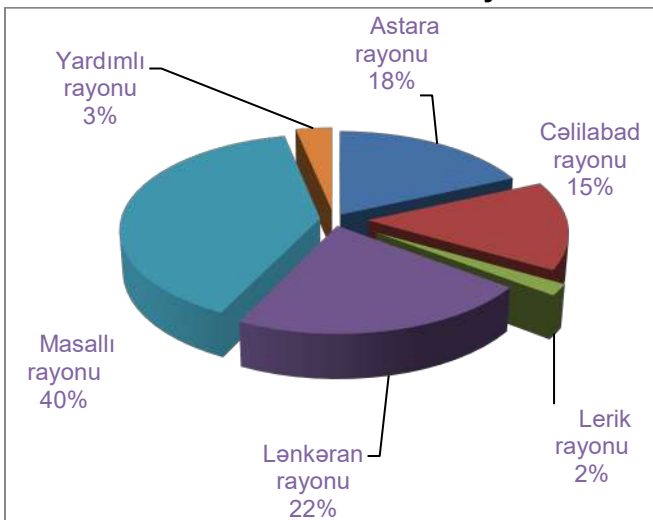
Qrafik 2. Lənkəran-Astara regionunun əhalisinin inzibati rayonlar üzrə quruluşu (%)

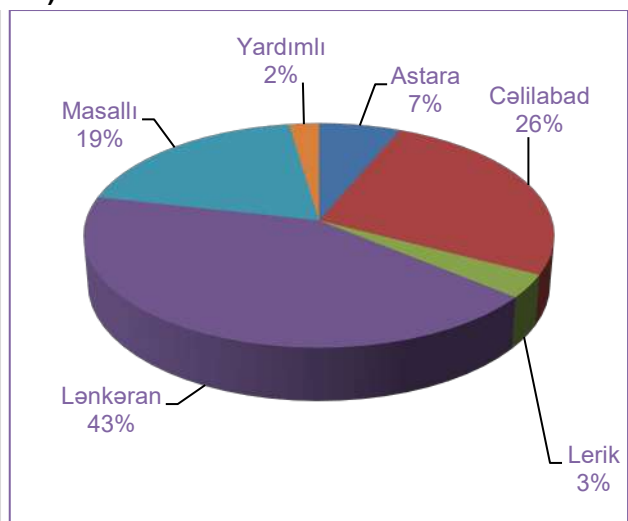
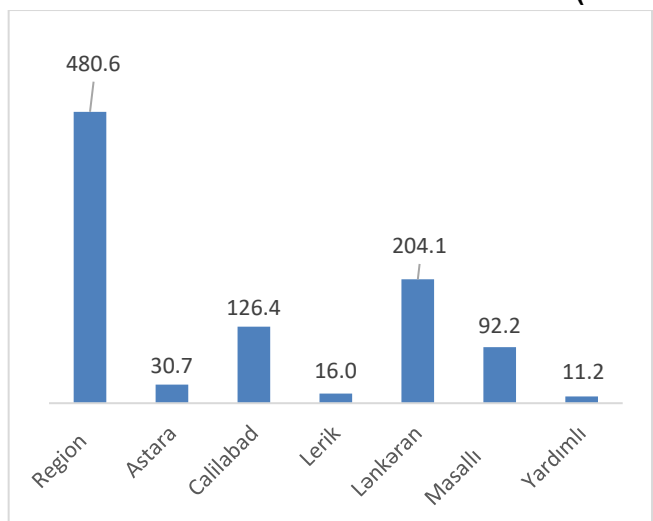
Qrafik 3. Lənkəran-Astara region üzrə ümumi məhsulun inzibati rayonlar üzrə quruluşu (%)

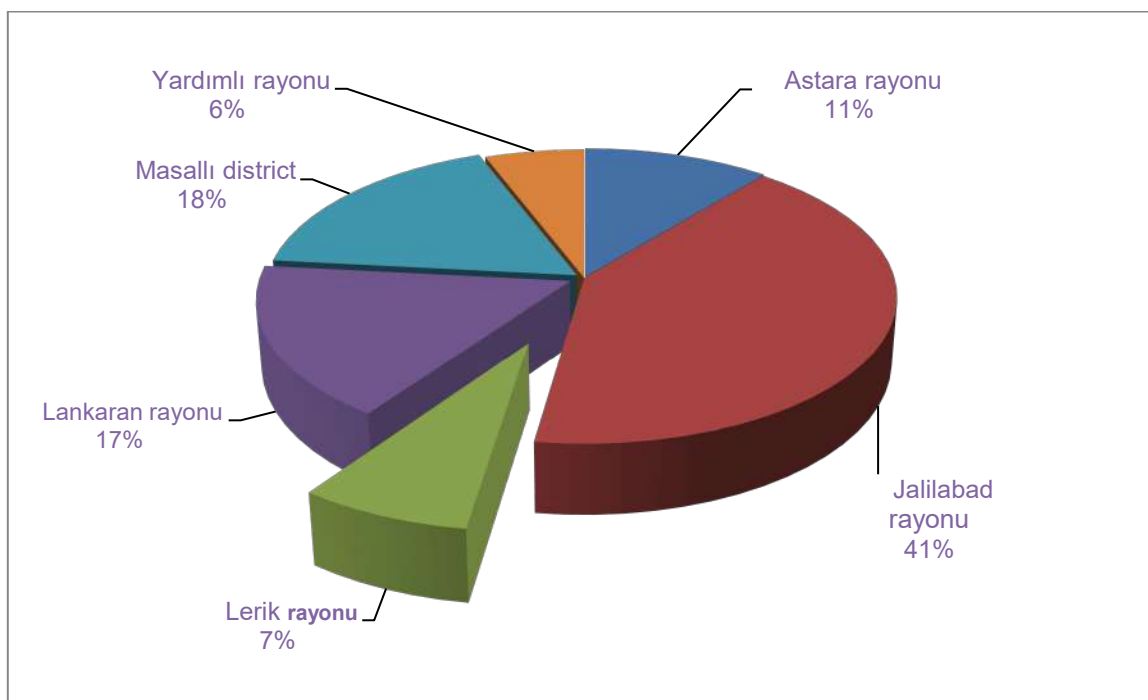
Qrafik 4. Lənkəran-Astara regionunda əsas kapitala investisiya qoyuluşunun inzibati rayonlar üzrə quruluşu (%)

Qrafik 5. Lənkəran-Astara regionunun inzibati rayonları üzrə kredit qoyuluşunun quruluşu (01.04.23)

Qrafik 6. Lənkəran-Astara İqtisadi Regionunun inzibati rayonları üzrə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulunun strukturu

Qrafik 7. Lənkəran-Astara İqtisadi Regionunun inzibati rayonları üzrə adambaşına düşən kənd təsərrüfatı məhsulları, 2021 (AZN)

